

A Teleki-Énekeskönyv.

— Barakonyi Ferencz költeményei. —

Felolvastatott a szakosztálynak 1906 februárius 28-án tartott ülésén.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Gróf *Teleki* László Gyula hosszúfalvi levéltára rendezése idején került elő az a kis kéziratos kötet, mely XVII. századi líránk történetéhez kiválóan értékes és igen becses adalék. Ez a kötet a hosszúfalvi levéltárban körülbelül kétszáz esztendeig lappanghatott, mikor egy szerencsés véletlen fölszínre vetette. A levéltár, költöztetése alkalmával, rendezés és selejtezés alá került. A kézirat a mult század nyolczvanas éveiben akadt először kézbe, de úgy látszik, ez alkalommal még nem jó kézbe. Mert a selejtező nem ismerte föl értékét és félre tette a kiselejtezett anyag közé, hol a fölhalmozott irományok tetejére jutott. Itt hevert néhány évig, míg csak ez anyag átnézésére nem került a sor. Ekkor dr. *Gergely* Sámuel lett rá figyelmessé, kinek történetírásunk mai eredményei között nem ez egyetlen érdeme.

A májusi napsugár éppen a selejtes anyag garmadájára esvén, *Gergely* Sámuel csodálkozva látta, hogy a poros irományok halmazát aranyos vonalak szövik át, hogy ez aranyos vonalak ragyogása egy kéziratnak aranyozott szegélyű papirosától származik. Az ablak előtt álló fák bólintató lombja fölfogta meg beeresztette a kora reggeli napnak rézsútos sugarait s a tűzre szánt limbus aktái és levelei fölött feltűnő meg eltűnő játékos napsugárban megcsillanó meg elvesző aranyos vonalak még jobban ingerelték kíváncsiságát. Ma már elmondhatjuk, hogy a prózai életnek egykorú iratai fölött a költészet fénye ragyogott e csillogásban, mint a multnak egy itt felejtett emléke, vagy egy régi kegyesnek visszavarázsolt mosolya. Mert a limbus tetején megvillanó sugár a *Teleki-Énekeskönyv* aranyos szegélyű leveleit árulta el és szerencsére oly ember szemébe szökött, ki megértette, hogy e szimbolikus tünemény megfejtése megérdemli a fáradságot. Összeszedte tehát az aranyozott szélű papirosokat és róluk egy régi szerelemnek addig ismeretlen énekeit s töredékeit olvasta le. Fölfedezése örömét az a tapasztalás rontotta meg, hogy a megkerült kézirat nagyobb hiányokat mutatott és az az eredmény, hogy a hiányzó részek előkerítésére irány-

zott minden törekvése csak igen kis részben bizonyult sikeresnek. A hosszúfalvi könyvtárban s levéltárban végzett több rendbeli kutatása után még arra is rájött, hogy az énekeskönyvet valamely tekintetben megvilágító emléket vagy iratot hiában keresnénk. De a megmentett levelekből nagyjában mégis sikerült a kéziratot összeállítania és ebben az alakban mutatta meg nekem és így bocsátotta rendelkezésemre. A kézirat külső történetének még egy mozzanata van, az, hogy gróf *Teleki László Gyula* úr, megértvén annak nagy jelentőségét és irodalmi becsét, az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárának ajándékozta, hol *Teleki-Énekeskönyv* czímen ma a gyűjteménynek egyik legfontosabb darabja. Az így biztos révbe jutott kézirat, mint látni fogjuk, egy ismeretlen XVII. századi lírikus verseit tartalmazza és talán sikerül azt is kimutatni, hogy ez az ismeretlen lírikus azonos azzal a *Barakonyi Ferencz*zel, kinek nevét eddig csak egy Zrinyit dicsőítő ének alatt láttuk.

Az áruló aranysegély megtanított arra, hogy kell összehajtogatni a szétbontott leveleket, a kéziratnak mostoha sorsáról tanúskodó vízfoltok meg abban igazítottak útba, hogyan kell az egyes leveleket fogásokba (terniók) szedni és a régi tulajdonostól eredő gyűrődések viszont az egyes fogások egymásutánja meghatározásában adtak némi irányítást. E külső útmutatás eredményeként helyreállított kéziratnak pontosabb és a mai állapotnak megfelelő, egybe szerkesztésében a szöveg és az írás jellemző vonásai voltak kalauzaink. Ebben a formában már meg lehetett állapítani a hiányokat és be lehetett köttetni a kéziratot is, hogy további rongálódásának eleje vétessék.

Az ily módon lehetőleg rekonstruált kötet kis nyolczadrétben (15×10 cm.) 56 levelet foglal magában. A számozás jelzi azokat a leveleket is, melyeket a rekonstruálás alkalmával utólag köttettünk hozzá. Az első, második, ötödik és hatodik fogások 8—8, a negyedik, nyolczadik és kilenczedik 6—6, a harmadik 4, a hetedik 2 levéllel számítandó, mert ezek eredetileg is csak ennyiből állottak és így nem volt ok, hogy ki legyenek egészítve. A második fogásban a 14—16, a negyedikben a 23—26, a hatodikban a 42. levelet az eredeti állapot szerint számított terniók elveszett részeinek pótlására kellett fölvenni, a 44. levél, mely hosszában kétfelé repedt és hiányzó része nem került elő, ki van egészítve. A mi ezeken a hiányzó leveleken volt, az nagy sajnálatunkra pótolhatatlanul elveszett. Nem lehet megállapítani, hogy e veszteség hány ének volna, mert az énekek számozva eredetileg sem voltak és mert tartalom-mutatója a kötetnek, ha volt is, nem került elő. Lehet különben, hogy eredetileg is üresen voltak hagyva, mint a hogyan üresen állanak maig a 13/b,¹ a 30/b, a 36/a, a 48—50 és az 54—56.

¹ Most ugyan át van ragasztva, de eredetileg sem volt rajta szöveg.

levelek Meg kell tehát azzal elégednünk, a mit a véletlen megőrzött és *Gergely* Sámuel úr megmentett. Annál is inkább, mert e mostani formájában is kiváló gazdagodása régi líránknak.

A kézirat eredetileg valamely zsebbe való könyvecske volt, melyet szerzője vagy tulajdonosa, mint látszik, magával hordott. Címül az 1/a levélen olvasható eredeti EGYNEHANI SZEP RITHMUSOK maradt meg. A kötet az 1—41. levélig egy időből való írást mutat, ennek a résznek a papirosa is egy, de már a 43, 45—47 s az 51—53. leveleknek papirosa is más és írása is elüt a kötet derekán megszokott írástól. Figyelmes vizsgálódás után azonban nincs kizárva az a lehetőség sem, hogy a szóban forgó levelek későbbben kerültek a kötethez és hogy a rajtok lévő és elűtő írás az első kéznek későbbi időből való írása. Mivel pedig a kötet viszontagságos sorsa e föltevést nem dönti meg, bátran vehetjük azt az esetet, hogy a kötet *egy* kéznek *különböző* időkben írt munkája, hogy tehát a kötet egy írótól származott.

Az utóbbi föltevésben különösen megerősít az a tapasztalás, hogy a kézirat valóságos fogalmazó könyvecskének minősül. E tulajdonsága is inkább *egy* íróra mutat, mintsem arra, hogy többen írogatták volna össze, mint valami daloskönyvet vagy énekes gyűjteményt szoktak. Tagadhatatlanul ez is annak indúlt: énekes gyűjteménynek, de mégis azzal a különbséggel, hogy az író a saját egynehány szép ritmusát akarta benne összegyűjteni. A jelzett címen kívül ezt a véleményt erősíti a kéziratnak első része, az 1—13. levelek, melyeken egy tisztázott gyűjteménynek rendszeres megkezdése látszik. Az írás gondos, a verseknek címe és nótája pontosan meg van jelölve, a strófák külső formájára gondot fordít, a szöveg folyamatosan és a strófák kezdő betűi és első sorai is gondosan és öregebb betűkkel vannak írva. De a 17-ik levélben ennek a módnak vége szakad. Innentől kezdve számtalan olyan külsőségre bukkanunk, mely a kötet java részét (17—41. levél) fogalmazó könyvecskének minősíti.

Ilyenek első sorban azok a feltűnő javítások, melyeket az egyes versek szövegében találunk. Ezek nem a másoló vagy az összeíró javításai, ezek csak a szerzőnek öntudatos, csiszoló és egyre javító kezétől eredhetnek. Sem másoló, sem egybegyűjtő nem engedheti meg magának az ily természetű javításokat, csak az író vagy szerző. Mert csak az érezheti a meglévő szövegnek fogyatékos voltát és csak az illesztheti oda a helyes és találó javításoknak új szövegét, a soroknak más szövegezését, a jelzőknek találóbbakkal való helyettesítését, a szólamok kicserélését, a komponálásnak belső hézagait és végül, csak az engedheti meg magának, hogy verseit félbe szakítsa, vagy hogy a további kidolgozást későbbre halasztva, töredékül hagyja meg.

Mindjárt a 17-ik levélen egy csomó ilyen jellegű javításra akadunk. Az éneket így kezdi:

Bizonyos ok az elválásra
Hogy kivílem mást kedveltél
Az *indított* engem az elhagyásra,

az utolsó sor eleje az eredeti fogalmazáskor ilyen volt:

Mert ellenzett engem . . .

A 7-ik sort eredetileg így fogalmazta:

Bizony *bátor azt sem bánom* aka[r]attyát

és később így javította:

Bizony *kévántam,*

és újra:

Bizony *régen vártam ily akarattyát.*

A 8-ik sorban:

Mert én elvím

helyett később:

Mert már elvümöt . . . írt.

A 9-ik sort:

Szakaszsza le az is hívadt bimbóját,

újral cseréli ki:

Bár másnak add szived hervadt bimbóját.

A 12-ik sorban:

Sok szép szűzek *élnék* illattyával,

az *élnék* kétszer van s a kettő között mássó[!] ki van húzva.

Gondolom, ez az egy példa is eléggé igazolja, hogy ezeket a javításokat csak a szerző tehette meg. Pedig ilyenent számos költeményből lehetne idézni. De ez állítás mellett más jelenségek is szólnak.

A 33-ik ének versfőiben BÁTHORI GA olvasható, a folytatás számára üresen hagyott következő (36/a) levélen azonban már ott van a következő szakasz versfője, **B** emlékeztetőnek. Ha itt másoló dolgozik, ezt az egy **B** betűt nem írja le. Az emlékeztető versfőre csak a szerzőnek volt és lehetett szüksége és ily eljárás csak fogalmazó könyvecskében lehet helyén.

A 3-ik énekben a kilencedik szakasz helye üresen van hagyva, az ének szövege után *Finis* olvasható. A író a *Finis* után odaveti: *Sed non sinis* és a verset még három strófával megtoldja. Hasonló módon hagyja el a 9-ik éneknek utolsó előtti strófáját, hol a gondolatban is hézag vagyon és az utolsót, a befejező szakaszt, mely az éneket belső formája szerint is csonkának mutatja. Befejezetlenül, tehát töredékesen írja meg a 10., 12., 13., 23., 24., 25., 29., 31., 36., 38., 40. és a 43. énekeket. A mi főként jellemző, hogy míg a befejezett énekek

végére mindig oda csapja a *Finis* szót, az elsoroltak mellől nemcsak a *Finis* hiányzik, hanem a *Finis* elé tervezett szakaszok részére szükséges hely is mindenütt ki van hagyva. Azzal a czéllal, hogy adandó alkalommal a megkezdettt énekeket ott befejezhesse.

Mind e tapasztalások arra tanítanak és eszméltetnek, hogy e könyvecskében a szerző áll előttünk. Már akár a koncipiáló, akár a másoló szerző, de mindenképpen csak a szerző. Mert azt még lehet esetleg vitatni, hogy éppen a szabadon hagyott helyek pontos kimérése másolót mutat-e, de azt alig, hogy ez a másoló ne a szerző volna. Ne ugyanaz lenne-e, ki szöveget simít, sorokat kitöröl és helyettök újat ír, kifejezéseket megváltoztat, versőt egy betűvel előre megjelöl és félben maradt szakaszokat ír.

Ezek a jelenségek meggyőzhetnek arról, hogy a kéziratban valamely ismeretlen szerző fogalmazó könyvecskéjét kell látnunk. Pedig ezek tisztán külső, alaki vonások, mégis alkalmasak arra, hogy a kézirat keletkezési módjának fő kérdését eldöntsék. Van azonban ezeken kívül még egy figyelemre méltó jelenség, a mi azonban már belső, az egész kötet tartalmi vonatkozását határozza meg. Ez pedig abban mutatkozik, hogy a kötetnek lírai darabjai, néhány kivételével, egy és egységes lelki mozzanatból fakadtak. Azt lehetne mondani, hogy ezek a versek egy szelidebben kitörő és halkán elülő szerelmi epizódnak kísérő akkordjai. A szerelmes legény rezzenései, mozgalmi, vágyai a kegyestől való elválás fájalmába és a kegyes után való sóvárgásban nyernek csupán bizonyos drámaiságot, hogy ne mondjuk eseményeséget. A kegyestől való elválás és az érte való kesergés és reménykedés adja meg a kéziratnak érzésbeli és drámai egységét, a mi viszont egy lelki fejlődés folyamára, egy szerzőre mutat. Még ha valaki ezeket a költeményeket terv szerint s öntudatosan válogatta s rakta volna egymás után és egy lelki mozzanat megértésére, azt is költői hajlamú embernek kellene tartanunk. Mivel e költemények sorozatában az eseményes és fejlődő érzésnek ilyen drámai folyama és belső egysége mutatkozik, könnyebb az író, mint az utánérző, vagy utánzó, vagy másoló és összeállító íródeákot képzelni el.

A kötet líraiságának ez a belső egysége és kiállításának ama külső jellemző vonásai, melyekről szó esett, a kötet írójában egy, eddig ismeretlen lírikust rejtenek. A XVII. század derekáról való írás csak igazolja azt a két dátumot, melyet magából a kötetből ismerhetünk meg és pedig a 13. ének 1655-öt a 2-ik 1663-at őrzött meg a versnek utolsó szakaszában, illetőleg szakasza végén. Ez a két dátum semmiben sem zavarta meg a kötetnek azt az egykorú olvasóját, ki a fedő borítékra annak idején, jó XVII. századi írással és úgy látszik, jól tájékozott értesülés alapján, az 1658-as évszámot jegyezte föl. A boríték és

dátuma megmenthető nem volt, de a kézirat bekötésekor az 1658. évszámot a kötet címe alá rányomattam. Lesz még alkalmunk a kötet neveivel és e neveknek kihüvelyezhető viselőivel foglalkozván, pontosabban is igazolni ezt a három évszámot. Ismeretlen lírikusunk tehát a XVII. század derekán írta össze ritmusait, a mint következnek.

1. 1—2/a lev. *Egynehani Szep Rithmusok.*
— Setét köddel beborult szerencsém
2. 2/a—5 lev. *Bánattul nehezült keserves szívemnek (1663.)*
3. 6—8/a lev. *Rhythmi Scribentis pleni quaerelis.*
— Szerencse kerekén forog állapotom
4. 8—10/a lev. *Pasquillus.* Vincz, Borberek, Jára
5. 10/b—11/a lev. *Alia.* Kinom s nyavalyámban, halált hozó
6. 11/a—12/a lev. *Sirván búcsúzik.* Hosszú siralomra vezető kötelel
7. 12/b—13/a lev. *Más.* Okát bánatimnak, ha kérjed
8. 17/a lev. *Cantio.* Bizonyos ok az elválásra
9. 17/b lev. *Török nóta. Szívem szakad, mégis óhajt*
10. 18/a—b lev. *Alia.* Rozsályi kert mostan teled
11. 18/b—19/a lev. *Alia. Játszik a szerencse most szegény*
12. 19/a—b lev. *Alia. Tót táncznóta.* Egy szép, szelid kis solymocskát
13. 20/a lev. *Alia. Oláh táncznóta.* Oh búban be merült, elepedett (1655.)
14. 20/b lev. *Alia. Hamarja. Tót táncznóta.*
Szívemnek reménye édes kis Anuczkám
15. 21/a lev. *Alia. Tót táncznóta, hamarja.*
Reggel szép árnyékban csipdesvén violákat *Hexamerus?*
16. 21/a lev. *Alia. Kedvemet újító, öröm bátorító*
17. 22/a lev. *Melos.* Orvosságot bágyadt lelkem nem talál
18. 22/b lev. *Alia. Táncz. Tót.*
Én vagyok a messze földről repülő kis madár
19. 27 lev. *Alia. Táncznóta. Oláh.*
Mikor elindulék, nem láthatom vala.
20. 28/a lev. *Alia. Táncz. Tót.* Kedvek vidámsága tőlem eltávozik
21. 28/b lev. *Alia. Török nóta.* Kegyesemet immár régen nem láttam
22. 29/a lev. *Alia. Mít vétettem, idegenért hogy megútáltál*
23. 29/b lev. *Alia.* Téged szívem nem régen ismertelek
24. 30/a lev. *Alia.* Oh csendes álmok és nyugodalmok
25. 31/a lev. *Alia.* Sok bú és fáradság én szívemet gyötri
26. 31/b lev. *Alia.* Gyöngé, sok szép színű virágok
27. 32/a lev. *Alia. Tót táncz.* Az minap egy kegyes ő öltözetiben
28. 32/b lev. *Alia. Török nóta.* Búcsúmat veszem immár tőled
29. 33/a lev. *Alia.* Az úr Isten minket az mi szerelmünkben
30. 33/b lev. *Alia. Tót. Táncz.* Tőled életem reménye

31. 34/a lev. *Melos. Oláh táncz.* Az minapi szódat most ki nem jelentem
32. 34/b lev. *Alia. Tristissima, Eheu!*
 Óh gyönyörűséges szép alak
33. 35—36/a lev. Búm nevelő s nem kimélő szerelem
34. 36/b—37/a lev. *Alia.* Egyéb rab azt hallván
35. 37/a—37/b lev. **Édes Júliám, gyenge violám**
36. 28/a lev. *Alia.* Óh gyönyörűséges, édes szép Juditkám
37. 38/b—39/a lev. *Alia.* **Minap láttam, épült egy szép virágos kert**
38. 39/a lev. *Alia.* Holt eleven járó, gyászt magán viselő
39. 40/a lev. *Alia.* **Drága személyedért hát én hova legyek?**
40. 40/b lev. *Alia.* **Szándéka szivemnek meg nem elégíthet**
41. 41/a lev. *Alia.* **Vagyon-e szivem szándékodban**
42. 41/a lev. *Alia.* Hogy ágyamból, mély álmamból
43. 41/b lev. *Alia.* Hajnal vitorláján, arany színű szárnyán
44. 43/a—44/a lev. *Versek az elért vármegyéről, kiket Moldvába utol-
 szor beküldtek Kolozsvár és az két Szolnokról.*
 Az elért vármegyék egymás közt zsidognak
45. 45—47/a lev. Bánati szivemnek, nyomorult fejemnek
46. 51/a lev. Kegyességnek képe most lépék előmben
47. 51/b—52/a lev. Nincs nagyobb gyötrellem
48. 52/a—52/b lev. Jajszónál egyebet már én szivem nem tud
49. 52/b—53/b lev. **Térj meg már bújdosásidból és már egyszer**

Ez a 49 ének van a kötetben. Nem mind ismeretlen, mert hiszen a jelzett 9., 11., 16., 22., 34., 35., 37., 39., 40., 41. és a 49 énekek más forrásokból részben vagy egészben már régebben előkerültek. De az itt lévő szöveg amazokkal szemben igen jelentékeny eltéréseket, változatokat mutat, egy-egy esetben pedig a szöveg kritikája szempontjából válik különösen értékesé. Ez okon a jelzett 11 ének szövege még mindig nyeresége XVII. századi líránknak.

A Radvánszky-kódexből ismert 11-esen kívül a Mátray-, a Komáromi- és a Vásárhelyi Énekeskönyvekből már előbb kiadott 10 ének arra figyelmeztet, hogy gyűjteményünk a nevezett énekesekkel áll közelebbi rokonságban. Különösen pedig a Vásárhelyi Énekeskönyvvel. Ez utóbbi kétségtelenül erdélyi kézirat, a Mátray-kódex eredete nem áll előttünk tisztán. Thaly jó helyen tapogat, mikor erdélyi voltát emlegeti, a Komáromi pedig dunántúli. E gyűjteményeknek a miénkkel való rokonsága is ebbe a sorba állítható. Mivel a legmesszebbre eső Komáromi a XVII. és XVIII. századok találkozásánál, a közelebb eső Mátray kétségtelenül a XVII. század második felében, de inkább a vége felé s a Vásárhelyi a XVII. század utolsó negyedében íratott egybe; mivel a mi kéziratunk valamennyit kétségtelenül megelőzte; mivel ennek az írója egyben szerző is: nyilvánvaló, hogy a már ismert 11 énekre nézve

szövegünk a hitelesebb, tehát az értékesebb is. Ha pedig az írónak szerzőségét megállapítottuk, az említett énekeknek gazdája is megkerült. Az eltérések és változások igazolni fogják, hogy a kései másolók kezén hogyan suvadt el a mieinknek nem egy értékes vonása. A Radvánszky-kódex végének kései másolója például a mi énekünknek szerelmi jellegét suvasztotta el, mikor belőle oktató, intő verset csinált. Vagy, ha nem ő csinálta, ő mentette meg azt a változatot, mely ismét beszédes bizonyossága régi énekeink sorsának.

Az így leleplezett szerző titokzatos egyénisége annál jobban érdekel, mennél gondosabban foglalkozunk az egyes énekekkel. Mert a kötetben megmaradt 49 ének közül csak 11-et ismerünk eddig más forrásokból s ezek között is van olyan, melynek szövegét a mienk magyarázza vagy javítja. Annál jobban érdekel, mennél jobban meghatározzuk a kézirat keltét, a XVII. század derekán, 1655 és 1663 táján. Annál inkább érdekel, mennél mélyebben merülünk el a versek élvezetében. Méltó kíváncsiságunkat pedig az a körülmény fokozza, hogy az ismert énekek szerzői is ismeretlenek, tehát még csak gyanítható szerzőre sem bukkanunk. Noha a gyűjtemény legjobb gyűjteményeinkkel, a Mátray-kódex-szel, a Komáromi- és Vásárhelyi Énekeskönyvekkel, áll közeli rokonságban, a bennök előforduló és legalább névszerint ismert énekírók egyikére sem gondolhatunk, kivéve Balassa Bálintot, kinek lírájához a mi kéziratunk meglepően közel áll. De eddig ismert XVII. századi lírikusaink egyikéhez sem közeledik, közülök egyiket sem lehet gyanúba venni. Ki hát akkor a kötetnek leleplezett s mégis ismeretlen szerzője?

Erdélyi Pál.

Bartók Lajos történelmi drámái.

Felolvastatott a szakosztálynak ez évi januárius 30-án tartott ülésén.

A dráma és főleg a történelmi dráma még mindig eléggé mostoha gyermek irodalmunkban. A jelenség annál érdekesebb, mert történelmi drámát literaturánk bőven termelt s mégis oly kevés értékeset. Nem lehet állítani, hogy a történelmi színmű ma már nem kelt érdeket. Kiváló írók hatással művelik. A modern németek a Pegazust vissza akarják terelni az igaz útra a bizonytalan talajról, a hová a romantika lidércstüze után nyargalt (Sudermann, Hauptman). A színpadi technika legnagyobb virtuóza, Sardou, szenvedélytől lüktető cselekvényt állít be a múlt idők világába. Coppée a régi nyomon halad, de igazi költészettel reszi műveit értékessé, Rostand új szellemmel, új ötletekkel frissíti föl. Nálunk még a régi békókban vonaglik és keresi a formát.

Péterfy Jenő munkái közt találjuk e tárgy legbecsesebb fejtegetését: *Történelmi drámáinkról* cím alatt.¹ Oly tárgy, a mire az irodalomtörténet művelője újra meg újra visszatér.

Péterfy e meddőség okát kétfelől is keresi. Egyik részen az írókban a hiba: sablonosan építik darabjaikat és retorikával dolgoznak. Másik részen a körülmények hibásak: nincs forrás, a miből merítsenek. Eredeti forrásunk kevés és úgyszólván szakképzettség kell, hogy ahhoz is hozzájussanak; történelmi műveink pedig nagyrészt «külső tényekből összerakott vázak, melyeknek csak a retorika kölcsönöz szint.» A történelmi dráma *Vörösmarty* óta nem haladt. *Vörösmarty* pátosza saját kora érzéséből fakadván, igaz volt. *Bánk bán* kivétel.

Azonban a mi dátumunk 1879. Azóta történt némi javulás, noha nem sok. Mégis akadt egy-két író és egy pár drámának határozottan van viszonylagos, sőt némi általános értéke is.

A közelmúltról még mindig nincs áttekintésünk, csak az egyes tények vizsgálhatók tüzetesebben. Most is a közelmúlt egyik írójában s műveiben keressük a fejlődés nyomait: *Bartók* Lajosban.

Sokat írt és sokfélét. Fújta a líra pásztorsípját és suhogtatta a szatira korbácsát. Fialat korában romantikus vígjátékkal tünt föl, férfi korában történelmi drámákat írt. Három ilyen műve került színpadra: *Kendi Margit*, *Thurán Anna* és *Erzsébet királyné*. Mind a három tisztességes sikert aratott, zajosat egyik se. *Thurán Anna* ma is színpadon van. És működésének ott ma ez az egyetlen nyoma. Egy lustrum se

¹ Összegyűjtött Munkái, III. kötetében.

tellett el halála óta s a közönség úgy elfeledkezett róla, mint a tavalyi hóról.

Ez hálátlanság, de nem egészen a közönség hibás. *Bartók* Lajos tehetség volt, de egyike legformátlanabb íróinknak. A szép, immár hajlékony, magyar nyelv olyan volt kezében, mint a legdurvább szikla: kínosan faragta versekké. Minden nagyobb munkájáról azt mondjuk: ebből igen szép dolog lehetett volna! Talán, ha minden erejét a költészetnek egy ágára tömöríti, többre megy. Legjelentősebbek történelmi drámái s kár, hogy olyan keveset írt. A történelmi dráma főszerzőpontját megérezte s megértette, hogy bele kell merülni a forrásokba. Csak az igaznak van jogosultsága a szépirodalomban s a múlt igazságát csakis a forrásokban lehet fölhalálni. Örömmel látta fejlődő történetírásunkat s egy fölolvadásban rá is mutatott: gazdagon bugyog a forrás, csak méríteni kell belőle!¹

Kendi Margit az első történelmi drámája, mely 1884-ben került színre, egyformán mutatja az író nehézkességét és drámái erejét. Az erdélyi történelem egyik legviharosabb esztendejét, 1594-et idézi föl, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem viszályát unokatestvérével, Boldizsárral.

Kezdődik a formátlanság ott, hogy oldalról esik a világitás. A tárgy igen drámái. Zsigmond fejedelem kivégeztette Boldizsárt és barátait, kikkel örökös viszályban élt s kik gátolták nagy tervét, a török háborút. A véres tett örökre ránehezedett a fejedelem lelkére, megbénította tetterejét s a diadalmas hős, egész Európa reménye, kicsinyes zsarnokká lett. Tervei dugába dőltek, trónját odahagyta. Innen esnek a természetes nézőpont. De *Bartók* nem így fogott hozzá. Ő Zsigmond helyett Boldizsárt tette a darab központjává s Boldizsár fejével a függöny is lehull.

De ebből még nem lett volna dráma. Ha Boldizsár nagyravágyó, a ki Zsigmond trónjára áhitozik, akkor is csak a dícsvágyó ember kicsinyes katasztrófája kerül ki belőle. Az író úgy segített magán, hogy Boldizsár feleségét, *Kendi Margitot*, tette hősnővé. Most már nem csak politikai érdekek harcolnak: a küzdelem szép asszonyért történik s egyszerre drámaibb és jobban érdeklí a közönséget.

Ebben a drámában a sablon még igen nagy helyet foglal el. Újból *Péterfyt* kell idéznem, a ki szellemes gúnnyal kel ki történelmi drámáink szerelmes jelenetei ellen. Soha annyi közhely, mint ezekben! A helyzet valóban kényelmetlen. Krónikánkban sok a drámái tárgy, de kevés az asszony. Szilaj vitézek voltak elegen, kik kardélre mentek egymás ellen, de a legtöbbször hűségese, rokkapergető felesége volt. Drámairóink pedig asszonyt kerestek és szerelmet.

Igy aztán kialakult egy sablonos alak: a nagyravágyó asszony, a ki a politika gyepelője után kapkod. A közügy érdeklí és szerelmet gerjeszt mindenkiiben. Veszedelemes közép pontja a drámáknak, eleven tűz. Bizony *Kendi Margit* se más. Ő odalép a tanácskozó urak közé, hogy szítsák az ura nagyravágyását Zsigmond ellen. De Boldizsár oly jámbor, oly nemes, hogy nem akar semmiről se érteni. Azért az asz-

¹ A Kisfaludy-Társaság 1899 októberi ülésén.

szony vészes játékot úz: játszik Zsigmonddal, a ki szerelmes belé, hogy féltékenynyé tegye az urát. A csel nagyon is sikerül: Boldizsár azt hiszi, hogy felesége hűtelen is lett. Nosza, siet már fölkelni Zsigmond ellen. A csomót bonyolítja egy Estella nevű spanyol lány, a ki meg ész nélkül szerelmes Boldizsárba. Margit, mikor meg akarja menteni Boldizsárt, akkor lesz árulója és Zsigmond jókor értesül mindenről. Elfogatja Boldizsárt. Boldizsár megtudja felesége hű voltát s egyesülnek a halálban is, mert Margit öngyilkossá lesz s Zsigmondnak csak a késő bánat marad.

Mindkét szerelem egészen vértelen. Az önérzetes, eszes, nagyra-vágyó asszony ugyanazon a hangon beszél, mint az ábrándos, forróvérű spanyol leány. Ki lehetne cserélni őket. Közös szerelmük tárgya, Boldizsár viszont a hős sablonját képviseli. A színésztől egyedül délczeg külsőt és jó torkot követel. Hatásos, mikor váratlanul megjelenik kúrtharsogás kíséretében, fénylő bádogg pánczéjában, sőt lóháton. Tenni képtelen, csak szava van; ide teszik, oda teszik — neki mindegy. Annak hisz, a kinek nem kell és fordítva. Ez a vakság és bizalmatlanság szintén öröklött bűne a történelmi dráma hőseinek. Fájdalom, úgy hasonlítanak egymáshoz, mint egyik tojás a másikhoz.

Történelmi drámáról lévén szó, főkérdés, hogy viszonylik a darab forrásaihoz. Igazi, életerős korfestés sok hibával kibékíthetne, ha ez is sarkalatos hiánya nem volna a legtöbb darabnak. De Bartókról ebben legalább már több jót mondhatni, mert forrás tanulmányra vett magának fáradságot. A gondos tanulmány meglátszik a darabon, még a mellék személyek nevét is *Szamosköziből* vette.¹

Báthory Zsigmond kiválóan drámába való alak. Forrásainak bősége teljes jellemképet ad. E jellemrajzba azonban Zsigmond rovására némi hiba csúszott be, miben történetíróink részesek. Zsigmond sok tekintetben kiváló egyéniség volt. Nagy terveit nem csak a levegőben voltak, hiszen egy oly eszes ember is helyeselte, mint Bocskay István. Vitézsége közismeretes volt. Nagy bűnei szintén ismeretesek: kegyetlen, álnok és állhatatlan embernek van rajzolva. Rajongott az olaszokért s udvarát olasz bohócok, tánczosok, muzsikuskok tették zajossá. Ebből a tényből kialakult a dorbézoló, tobzódó fejedelem képe. Pedig olyan források is, melyek épen nem legyeznek hibáit, józan, mértékletes embernek mondják.² Más itt a magyarázat.

A vérontó, kegyetlen embernek gyöngye idegzete volt. A sok viszály és a testi nyavalya idő előtt megtörte. Meghasonlott lelke adja a kulcsot ingatagságához. Fényes udvart akart berendezni, mint valami olasz renaissance herceg. De az ő arcza komor maradt és feje józan a tivornyak közepette is. Drámai alak volt mindenképen. Egy III. Richárd, a kibe a Hamlet tépelődéseit oltották belé.

A forrás gazdagsága mindig hasznos az írónak. Bár Bartók céljaihoz képest egyoldalúan nézte Zsigmondot, mégis ebből lett a leg-sikerültebb alak. Az előnyös vonásokat kihagyta, hogy annál több gonddal rajzolja az ingatag, megrokkant idegzetű, kegyetlen és pompaszerető fejedelmet. Ez az alak mutatja Bartók erős jellemző képes-

¹ Történelmi Maradványai.

² Kemény János Önéletírása.

² Szamosközi: Rerum Transsylv. V 4.

ségét. Finomabb árnyalatokhoz is ért. Zsigmond hitvány bohóczát játszó, ártatlan gyermeknek nézi s ez jellemző. A legsötétebb drámai jelenetben is így szólaltatja meg Zsigmond fényűzését:

Karmazsin dolmányom, sötét bakacsin
Mentém, gyöngy övem derekam' ölelni.
Gyémánt, rubin forgóm a süvegemre,
Tánczos bokámra deli bocskorom!

Kár, hogy a többi alak nem sikerült így. Boldizsárt említettem már. Hőssé és rokonszenvessé akarta tenni, pedig ha a történelmet követi, legalább vért öntött volna e halvány alakba. Erkölcsi tekintetben Boldizsár nem lehetett sokkal jobb unokaöccsénél, egyénisége pedig kisebb szabású volt. Vitéz katonának tartották. Egész Erdélyben nem volt több olyan lovas, mint ő, a mire főként büszke volt.¹ Nyeresége mellett is a dalia és gavallér benyomását teszi. E vonásokkal elevebb alakot lehetett volna rajzolni. Kendi Sándor is elmosódik a darabban, pedig a valóságban kitűnő szónok volt és esze az egész pártnak.

Minden lépten-nyomon előfordúl, hogy a történelmi valóság drámaibb az irónál. Az írók idealizálni akarnak s elmennek a valóság mellett. Mikor Margit Zsigmondnál az ura éltéért könyörög, semmi olyant nem mond, a mi szívünkbe markolna. A tény az, hogy esdekelve berontott a fejedelemhez. Zsigmond drabantjaival dobatta ki, rákiáltván, hogy tépjék le ruháit, hadd öltöztesse föl a férje fejedelmi ruhába.² Ez irtózatos, de drámai. Bartók még se használta föl, pedig nem riadt vissza az erősebb jelenetektől.

De e hiányok mellett is megérik a történelem tanulmányozása. Ezek a szilaj, féktelen emberek nem a mai kor gyermekei. Hatalmas az első jelenet: az erdélyi urak dorbézolása, Kendi föllépte, a ki kidobtatja Zsigmond komédiáisait. Szenvedély általában sok van a darabban. Érdekes, hogy majdnem minden személyében valami elfojtott indulat háborog. Zsigmondban, Boldizsárban, Estellában, Kendiben. Morgó vadállatok, a kik fogaikat mutatják. Csupa sűrű füst, a miből olykor-olykor kicsap a piros láng. Ez teszi olyan végtelen nehézzé az egész darab levegőjét. Leghatásosabb az utolsó felvonás, a hol végre kitör a sok fojtott indulat. Valóságos hekatomba megy végbe s a kárpit eppusztult világra hull alá. Nagyon zordon. Korlátolt nemes indulatok, alávaló gerjedelmek és rideg számítás ütköznek benne.

Bartóknak sikerült megtalálni az igazi drámai nyelvet. Nem üres retorika és nem lírai dagály, de tűzben edzett drámai nyelv, bár ez is nehézkes, csupa érdekesség, darabosság, hosszú anapesztus-lábak rakják meg a jambusokat, sőt sánta jambust is találni köztük. Az egész darabban, jellemzésében, meséjében, nyelvében egy nagy drámai tehetség próbál magának utat törni.

Erzsébet királynét 1892-ben adták elő. Ezt nem tudva, fiatal író munkájának néznénk. Legalább fiatalos mőhóság nyilvánul abban, hogy

¹ Jósika István versenyre hívta föl. Boldizsár legyőzte és Jósikát megöklözte vakmerőségéért; *Kőváry László: Erdély története*, IV. k.

² Magyar Történelmi Emlékek. Ókmánytár III. k. 293. l.

három drámára való anyagot akar egybe belészorítani. De meg nyelve is áradozóan bő; színesebb, ragyogóbb, mint *Kendi Margit* nyelve, de nem is olyan drámai és nem is olyan tömör.

Tárgya Endre királyi halála és a nápolyi hadjárat. Középkori történetünk szűkszavú forrásai itt kibővülnek. Nagy Lajos ragyogó korát egykori magyar írók beszélnek el s az olasz *Gravina* részletesen írja le a nápolyi eseményeket.¹ Mátyás után Nagy Lajos a magyar történelem legragyogóbb alakja. A nápolyi hadjárat igazi lovag háború, politika nélkül. Endre királyfi meggyilkolása pedig a letragikusabb események egyike, *bárány a farkasok között*, a mint *Gravina* mondja.

Bartók újra oldalról nézi a drámát. Nem Endrét és Johannát teszi a központba, hanem Erzsébetet, Lajos és Endre anyját. Rég elmúltért sújtja őt a végzet: a Záchokért, az öcsöcsé szerelmének föláldozott szép Kláráért. Gyermekekért gyermek: az ő fia is síralmas végre jut s csak vezeklése, bűnbánata engeszteli ki az eget, hogy halála óráján legalább a nagyobbik fiát látja győztesen hazatérni.

Lehet, hogy más oka is volt erre a nézőpontra. Még nem mosódott el *Rákosi* Jenő «Endre és Johanna» című szomorújátékának emléke, melyet 1886-ban adtak először. *Bartók* darabja lettint a műsorról, míg *Rákosié* újra visszakerült. Ez a tragédia Endre sorsát mondja el s az aversai katasztrófával végződik. Így mégis más Bartókénak a tárgya.

Nem övé a gondolat, *Aranytól* vette át. A nápolyi hadjárat *Toldi szerelmében* drámaiabb, mint akármelyik drámánkban. *Aranynak* csodás érzéke volt hozzá. Endre sorsát a beleszótt ballada megrázó erővel és síró fájdalommal mondja el. Endre halálhíre az anyában fölébreszti a Záchok emlékét s a nemezis sújtó hatalmát érzi benne.² És mindez olyan drámai módon, mintha csak villámcsapások fényénél látnánk a pusztító vihar nyomait.

Hálás a költő feladata, mikor fel akarja támasztani ezt a nápolyi udvart. Földi paradicsom ez a föld: pálmák és virágok hazája, örökké nevető éggel. A nagy szenvedélyek jelképei veszik körül: az örökké hullámozó tenger és az örökké füstölgő Vezúv. A régi emlékek még megvannak. Ott magaslik a tengerparton a Castello dell' Ovo, tajtékozó hullámok nyalják az alapját. A domban porladnak a régi fejedelmek csontjai: az öreg Róberté, Endre királyé. Pánczélos képmásuk ki van faragva, vánkossal a fejük alatt, szelid arczczal, mert az üdvözült lelket nem háborítja földi szenvedély. Hálás és szép föladat kiemelni e márványsírok halottjait és újból hangossá tenni az elcsendesedett királyi várkastélyt.

Rákosi egész természetesen komponálta a drámát s egyszerűbb eszközökkel dolgozott. A két főalak mellé sorakoztatta, kissé hátrább állítva azoknál, az egész udvart, az egész kort; *Bartók* jobban halmozta a szenvedélyeket. Az öreg király kínos vergődését nagy betegségében, Katalin hercegnő nagyravágyását, Durazzoí Károly kétszínű ármányait éppen olyan erősen világítja, mint Endrét és Johannát. A mellékalakok ellenben egészen elvesznek.

¹ *Muratorii*: Opere XII.

² Ez a gondolat megvillan már *Szigligeti*nek *Zách unokái* című szomorújátékában is.

Rákosi udvara sokkalta jobban sikerült. Kevés vonással rajzol mindent: él az egész, cseng a kaczaj és hallik a dorbézolás zaja. Nem annyira szenvedély dolgozik bennük, mint inkább léhaság, kéjvágy és elvetemedettség, melyet legtipikusabban Bertram gróf cinikus és könnyed személyében fejez ki. Durazzói Károly igazabb és olaszosabb Rákosi ábrándos és szenvedélyes alakjában, mint Bartók hideg intrikusában. Bartóknál a sok szenvedély megosztja a figyelmet. A köszvényes, haldokló király művészen ki van dolgozva, de nincs semmi háttére. És a mi fő, Rákosi főhőseiben van mélység és jellemzés, kivált Johannában. Johannája természetből nem léha, csak a nevelés tette azzá, mely idő előtt kiölte leányi szemérmét. Ha Endre tudna vele bánni, megjavíthatná, míg így igazi bűnbe löki bele. Endréje kissé ábrándos, erkölcsében nagyon szigorú, általában túlságosan fiatal s heves indulatában mindent elront. Nem egészen történelmi alakok ezek. Johanna szenvedélyes, romlott, gonosz asszony volt, a mellett erélyes, a ki országot is tudott kormányozni. Endrében is megérzett az olasz: elég világosan jelezte, hogy bosszút fog állni ellenségein. Gravina pár szóval rokonszenvesen mutatja be az *aranyhajú* királyfit, a ki oly bátran védte magát annyi ellen utolsó órájában. De mindegy. Rákosi Endre alakjában költészettel fejezte ki azt a borzadályt, a mit az ifjúban a romlott nápolyi udvar ébreszt, a mely ráül, mint a lidércnyomás. Bartók ellenben nem mélyítette alakjait. Johannája léha, de szereti Endrét s hol szerelme, hol léhasága nyomul előtérbe, de különösebb érdek nélkül; Endre alakja pedig egészen eltöppül.

De vessünk egy pillantást az igazi tragédiára. Az összehasonlítás újfent elkerülhetetlen s most már a magyar költők fejedelméhez kell mérnünk. Arany Erzsébet királynéja pár vonással bevégeztet jellem: kissé elridegedett, büszke, vakbuzgó asszony; Lajos királyát pedig el nem feledheti, a ki egyszer olvasta: ez az igazi magyar lovag-király típusa, nagyságában igazi király, gyöngeségeiben igazi ember s csak rokonszenvesebbé válik általuk, mert közelebb érezzük magunkhoz. De a kisebb költőtől nem vesszük zokon, hogy a nagyobb ösvényére tért. Mi sem mutatja, hogy versenyezni kívánt volna vele s adott szépet, ha másformát is.

Az I. felvonásban Róbert barát pazar áradozással beszél Erzsébettről. Ez helyén való: előkészíti a nézőt rá s érdeket ad a királynénak. Olyan érdeket azonban, a mit hasztalan várunk. Túlságosan passzív a királyné szerepe, kivált a dráma második felében. Szó sincs róla, bajos is lett volna erősen cselekvő szerepet juttatni neki, de így, bizonyos szenvedőleges állapotban is lehetett volna lelki harcot tenni bele, hogy küzdjön a végzet ellen, a mely kikerülhetetlenül lesújt rá. A tragikum ilyen formáját próbálta meg Szigligeti is *IV. Bélában*, hol Béla királyllyal fia, István ugyanúgy bánik, a hogy ő bánt valamikor az apjával. A hős itt olyan ügyesen előtérbe van állítva, miszerint észre sem vesszük, hogy nem kap cselekvő részt a drámában.

Bartók nem teszi. Sőt a harmadik felvonástól kezdve teljesen a néző szerepére kárhóztatja. Itt kezdődik a harmadik dráma, melynek Lajos király a hőse. Ez is formátlanság, de ennek köszönjük a színmű legszebb jeleneteit.

Lajos király vadászatról tér haza. Az ifjú király mélyen meg van

sebbeve: jegyese jár az eszében, kit Durazzói Károly elszertetett tőle. Csupa hév ez a pompás fiatal, csupa áradó szenvedély. Milyen szépen és lélekből szólaltatja meg a költő:

Avagy gúnyolja hős szivü anyám
Gyarló fiát, ki harcmező helyett
Az erdőn hűti forró tetthevét,
Nem mint király, de mint jobbágyi közt
Legsatnyább ábrándkergető suhancz,
Ki bujdosója gyáva szenvedésnek,
Titkárai a fák, s levelöket
Sóhajtásával tánczoltatja — ah!
Mindez való!

Sebezve van, de csupa erő, tettvágy és duzzadó egészség. Igazán pompás alak! Majd édes anyja enyeleg vele s az udvarában nevelkedő három királyleányt kínálja neki választásra. A három közül Örzse, a bosnyák királylány, Arany bájos mintája után formázdik, de nagyon mögötte marad. A morva Margit azonban egészen Bartók alkotása: a szőke, törékeny lány, a ki szereti a királyt, hallgat és meghal. Pár sorral meghatóan van elbeszélve. A király nem választ, csak forr és emésztődik.

Akkor sujt rá a végzet kalapácsa. Jő a hír Endre haláláról. Első gondolat a bosszú. De csak akkor lesz a helyzet igazán rettenetes, mikor Lajos megtudja anyjának régi-régi bűnét. Az ő anyja, ez a szent, ez a mártír kerítő volt! Itt a legszonyúbb fájdalomban magaslik föl királyi jelleme. Akkor ő is vezekel, leteszi a koronát, melyhez vér és bűn tapad és kéri a magyar urak bocsánatát, mire azok kéri, hogy legyen királyuk, mert ők a királynét szeretik és Lajos ártatlan. Hosszas lelkiharcz után enged és készül a bosszúló hadjáratra: »Most vágass ki minden erdőt dárdának!«

A bosszúló hadjárat lelki tisztulás is; egyre szilárdabb, egyre erősebb lesz. Mikorra győztesen hazatér, menyasszonya fogadja és haldokló anyja. A bűn kiengesztelése, a véres tett megbosszulása után a szenvedés tüzeiben megedzett király boldog országlásra várhat.

Thurán Anna időrendileg e kettő közé esik (1887). Bartók drámaírói képessége ebben tetőzik, bár ez sem ment nagy hibáktól, de tehetsége itt igazán fényesen ragyog. Kompozíciója is itt a legszabatosabb, pedig a mesét nem a történelemből vette.

Csak a háttér történelmi. Bárfán történik, Mátyás király alatt. A cseh zsebrákok ostromolják a várost. Velitorisz Henrik, a fekete sereg kapitánya, éppen most érkezik a városba, a hol diadaláért ünneplik. Az agg Thurán, a polgármester, székét neki engedi át, leánya, Anna, első látásra belészeret. Nem csoda, a bátor vitéz emberül viseli magát: fölfedezi a tanácsosok közt az áruló Konstilt, a kit megfoszt állásától s mindent félretéve, azt sürgeli, hogy mindenekelőtt a várost kell fölmenteni az ostrom alúl. Ő is megszerette Annát s feleségül kéri. De az oltártól egyenesen kötelességéhez siet: eltávozik a rejtékúton, hogy segílyt hozzon a királytól. Drákói rendszabályokat hozat az ostrom idejére. Egy napi késedelem a város végveszte lehet. De addig nem akar meghalni, a míg nem ölelte ifjú feleségét s az első éjszakán visszalopózik Anna karjaiba.

Konstil, a ki les Annára, rajtakapja őket. Velitorisz menekül, nem ismeri meg senki. Azt hiszik, Annának kedvese van. Törvényt ülnek fölötte. Az apa maga mondja ki a halált leányára, ki inkább meghal, semmint férjét elárulja. Az ítélet végrehajtását Leonhard, Anna bátyja, gátolja meg. Egyelőre börtönbe kísérik. De ennyi elég, hogy a szenvedélyek fölkavarodjanak, a rend fölbomoljék és Konstil tombol a siker fölött.

Az alatt Velitorisz lóhalálában járja meg Visegrádot s épen idejére érkezik Bártfa alá. A cseheket elveri, Anna ártatlansága kiderül s a vihar után újból kisüt a nap.

Nem tudni, mi indította a költőt arra, hogy a tragikusnak induló mesét szerencsésen végezze be. Talán, hogy a közönség kedvébe járjon, mert a nagy közönség nem szereti a tragikus befejezést. Pedig ez a drámai expozíció föltétlenül azt kívánja.

Nem a költői igazságszolgáltatás régi jelszavát tűzzük ki czégének. Abban az értelemben, a hogy rendesen használják, a német esztetika lomtárából való. Azt kívánják, hogy a tragikus hős morális hibát vagy bűnt kövessen el, hogy azért bukjék, hogy a jó elem győzzön s a gonoszok mind elvegyék érdemelt büntetésüket. Hát ez nem vihető ki minden esetben. Vagy ha igen — sokszor kicsinyessé lesz. Erre tulajdonképen régen rájöttek. Már Corneille is lenézően beszélt róla és igaza van.¹

De bizonyos költői szükségesség van. Bizonyos kezdet bizonyos véget követel. Ez ellen vét Bartók a jelen esetben. Velitorisz alakjának az első felvonásban tragikus alapot vet. Oly titáni erővel, oly kérlelhetetlenül ítél el mindenkit, a ki mással törődik, mint a város védelmével, mint Oedipus király Sophokles tragédiájában, mikor öntudatlanul önmagát átkozza el. Nemcsak nagy szavak azok, a hős cselekvőleg is úgy lép föl. Nemesen önmagának követeli a titkos híradás nehéz munkáját. De szerelmes és végtelenül szerelmes. «Egy méh lopódzott pánczélja alá és édes fulánkkal döfte meg.» A hőst, a hazafit a szenvedély legyőzi s a nászéjszakáért koczára dobja az egész város sorsát, saját becsületével együtt.

Velitorisz érzi mindennek súlyát s mikor búcsúzik Annától, a szenvedély és a büntudat igaz hangján vádolja magát. A tragédia fejlődik belül, a hős lelkében. A lelki egyensúly megbomlott.

Mikor Konstil rajtuk üt, ő leteperi s azt hiszi, hogy meg is ölte. Mindegy. Nem lehet nyugodt s nem tudhatja, hogy feleségével mi történt, tehát nem altathatja el lelkiismerete furdalásait. Mialatt fölmentő serege élén nyargal haza, feleségét pallos fenyegeti. Ha elkésik a fölmentő sereggel? Ha felesége már halva van, vagy ha Bártfa már a cseheké? Mi lesz az árulóra szórt átkokkal, melyek saját ajkáról szálltak el? Itt egy igazi tragédia marad megoldatlanul, mert Velitorisznak nem jut már egyéb szerep, csak hogy diadalmasan vonuljon be a sereggel. A tragédia elsikkadt.²

Még ebben az aránylag kerek mesében se tudott Bartók egységes lenni. A dráma derekán csavar rajta egyet. Másik dráma lép előtérbe:

¹ Premier discours du poëme dramatique.

² Tanúlságos Beöthy Zsolt fejtegetése. (Szinházi Esték.)

ennek a hősnője Anna, a ki elvállalja a gyalázatot, a halált, csak hogy urát megmentse. Ez a dráma a maga rendjén bonyolódik le és válik szerencsésre. De hová lett az igazság?

Bartók többi drámájában is érezzük, hogy régi idők egyszerűbb és erőszakosabb emberei lépnek a színpadra. De a drámai korrajz egyikben sem válik oly szinessé, mint *Thurán Annában*.¹ A költő maga írja az előszóban: «A polgárság életteljessége s lüktető ereje az, a mi e dráma korrajzi színezetét adja.» Alább pedig: «e darabban csupa idegen hangzású név képviseli a magyar polgárság hazafias küzdelmeit: mutatni akarva, hogy nem kizáróan a fajegység alkotja a nemzetet.» Nem jelentőség nélkül való ez sem. A középkor ismerte a haza fogalmát, de nem a mai értelemben. Az ország, a föld szeretete volt ez és nem az egy fajhoz tartozás érzete. A városi lakosság javarészen idegen volt, német. Nem minden célzatosság nélkül van, hogy egy költő a XIX. század végén, mikor a nemzetiségi ellentétek javában lobognak, Magyarország dicsőséges korszakából mutat be képet, hol az idegen ajkú polgárság forgatja a kardot a magyar király, a magyar föld védelmére. Ez a korszerűsége a «Thurán Anná»-nak, a mi csak emeli érdekességét.

Felvidéki városainkban aránylag sok régi műemlék maradt meg. Régi templomok, tele értékes képekkel, nehéz faragott gót székek, bolt-hajtásos paloták, régi sírkölapok, ó-német stílusú városházák, vas Roland-szobrok, rozsdás fegyverek, a város pallosa — mind olyasmi, a mi a költő-ember lelkét megihletti s önkénytelenül is közelebb hozza a régi korhoz. Dús és büszke polgárság lakott a falak között. Virágzó régi város szelleme nyilatkozik meg Bartók tizenkét szenatorában, a kik oly tiszteletreméltók, oly méltóságosak: gazdag kalmárok vagy iparosok, elszánt és eszes emberek. Élükön az öreg Thurán Ausztin, hosszú fehér szakállával, ez a vasember, ez a Brutus. Nem is tudnánk ez alakot magyarnak képzelni, germán faj nyakassága és zordonsága lakik benne.

A korfestés igazi pompája tetőzik a harmadik felvonásban. A városi tanács törvényt ül ostrom idején. Először egy zsoldost vezetnek be, ki részeg állapotban garázdálkodott. Orra sertével megszurkálendő, a mit fejvesztés követ. Következik egy vénasszony, a ki mézet lopott. Középkori hit: nagy bűn, mert a méheket loptá meg, melyek az Úr oltárára való gyertyákhoz való viaszt készítik. Kötél volna a büntetése, de mert boszorkány hírében áll, máglyára jut. Valóban boszorkány ő, ki most guggolva ül az ódon kapuban, de valaha szemet szúrt sok úrnak s «testét a nemes városnak áldozta.» Pokoli átkok között hurczoltatja magát el. Azután házasságtörőket vezetnek be, kiket pallosra ítélnék. A vasembereknek egy arcizma se rendül belé. Végül jön

¹ *Beöthy* elismeri, hogy a drámának meg van a történelmi színe, de azt állítja, hogy Mátyás korától akár a Rákóczi-korig bármely korbba lehetne helyezni. Nem egészen. A reformáció vagy a szabadságharcok kora új eszméket szült, a melyek az emberek gondolatvilágát teljesítették. Bartók ezekből nem vesz át semmit, középkori egyszerűségbe helyezi alakjait és sok aprósággal igyekszik a korrajzot igazán stilszerűvé tenni. Nem mondom, hogy e stilszerűség a tökély fokát éri el, de elegendő arra, hogy az igazság élénk látszatát keltse.

Thurán Anna, Velitoriszné. Büntársát kérdik tőle. Nem vall. Ijesztgetik. Glatz senator középkori kinzókamrárt rajzol le nehéz szavaival;

Vérfagylaló szörny minden egyes eszköz,
Rározsdaít véru vasfoggal, karommal,
Metsző él, csonttörő sulyok, hegyes fulánkkal,
Elájulsz képzetén s meglátva szörnyet halsz.

Hiába minden, nem vall. Az apa maga kér halált fejére. Most vége a nyugalomnak. A vasemberek könnyeznek, egyik-másik habozik, de a többség, vérző szívvel bár, halált követel a bűnös fejére. Ezek a leghatalmasabb lapok, a melyeket Bartók irt, megráznak és megindítanak egyszerre. Általában ez a dráma bizonyítja legjobban Bartók értékét. Bár a formában tökéletlen, bár némelykor sablonos, nagyon sokszor hosszadalmas, de olyan égő szenvedélyt oltott darabjaiba, a milyenből tragédiák fakadnak.

Mélyen nyúlt belé az emberbe s bizony nem tartózkodott, a salakot is kiöntötte. *Thurán Anna* uralkodó szenvedélye az érzéki szerelem. Emberei inkább testükkel szeretnek, mint lelkükkel. Szilaj, harczos emberek, kik ölelni akarnak, mert kurta az élet és a halál leselkedik rájuk. Mohóság itten minden. Ott van a hősz, Velitorisz. A kemény, elszánt embernek minden ereje oda van, mikor Anna a karjaiba borúl. A vér poklos háborgása ez:

Velitorisz: Miért jöttem újra vissza hozzád?
Hogy hozzád jöjjenek csak s nálad legyek.
Nyujtsd ajkidat. Édes biborvirág,
A melyről mézet szívok s elhalok!

Anna: Nem hagylak szólni, mert meghallanak!
Ha ajkad áruló: csókkal bezárom.
S ha halni készülsz, csókban iszom föl lelked,
S enyémet csokolom szivedbe vissza.
De csókjainkat is halkan leheljük,
Legyen mély s néma s égő, mint a seb,
Melyet szívünkön szerelem ütött,
S ne csattogjon, mint a sekély patak,
Vagy gondtalan madár. Csitt, csitt, szívem!

Velitorisz: Az édes vágyat egyszer töltsd be, és
Erősödven, mohóbb s követelőbb lesz.
Karmai nőnek s marcangolva szülőjét,
Új falatért kiált telhetlenül, míg
Mindent föl nem fal s minket és magát is.
Jobb lett vón' föl nem keltenünk soha.

Mit mondjak az intrikus Konstílról, a ki a fiatal özvegy Mevisz Borbála után epekedik? Micsoda szerelem ezé a torzképé! Hitvány, alávaló ember gerjedelme, a ki czudar, csípős nyelvvel szennyezi be a dráma összes személyeit. A szerelem szembekötősdit játszik: Borbála Velitoriszt szereti, Borbálát Leonhard.

Kiegészíti a képet az utolsó felvonás kis porkoláb leánya. Egész gyermek még s már tudja, hogy egyszer el fog bukni. Belenevelték a ledérséget. Még a vén boszorkány is szemére veti az uraknak, hogy ha fiatal volna, másként bánnának vele. És ki tudja? Az ő fehér hajuk is fekete volt valaha!

Mindez újlag arra vezet vissza, hogy ebből tragédiának kellett volna lennie. Nagyon nehéz ez a levegő, vihar rejlik benne. És bármennyire különböző jelleműek a szereplői, valami az íróból is megérzik a fátyolon által, valami örökös forrongás, örökös nyugtalanság, a mi vérét, lelkét korbácsolta.

*

Két drámai műve maradt holtá után. Az egyik *Mohács után*, voltaképpen előjátéka a másiknak, *János királynak*. Az első könyv alakban, *Pap* Henrik drámai kifejezésű képeivel díszítve, jelent meg. A színen a mohácsi csatátér, hol Perényiné a holtakat temeti. A hogy megindul, igen hangulatos: az ég viharos s mindenben a pusztulás szelleme ül. Kár, hogy a közepén túl ellapúl. *János király* kéziratban maradt, előadásra elfogadva a nemzeti színháznál.

Bartók drámára alkalmas tárgyból se tudott kerek mesét alkotni. Bizonyos, hogy Zápolya János zürzavaros korából meg éppenséggel nem. De sok szépet adhatott ebben is: János király tehetetlen nagyra-vágyása, Martinuzzi nagy egyénisége, a mint kezébe fogja az országgyeplőjét, Török Bálint huszáros alakja, kire tragikus vég vár — sok hálás anyagot ad. De színpadon nem láttuk. Élő írók leszorítják és nálunk nagyon hamar szokás felejtetni.

Vértessy Jenő.

Kemény János útja a fejedelemségre.

Fölvastatott a szakosztálynak 1906 november 28-án tartott ülésén.¹

Kemény a tatárabság keserü kenyerét ette és nehéz sorsát selymette. Kardja pihent, de esze és tolla működött. Jól felhasználta ezt az időt, mert készült nagy terve megvalósításához. Lelkét zsoldarmagyarázatokkal vigasztalja és csaknem politikai programmképpen megírja önéletrását, aligha azzal a szándékkal, hogy csak a késő utódok számára maradjon rejtett szellemi kincsül.²

Rabsága végén a tatárok s főleg kánjuk megkülönböztetett bánásmódban részesítették.

Jól ismerték értékét, midőn 116,000 tallérra szabták váltságdíját, tudván jól, hogy ennyit megér nekik Keménynek erőteljes, sokat ígérő és megnyerő egyénisége. Mindez kétségtelenül erősítette öntudatát és igazolni látszott nagyratörő álmait, melyekkel fejedelemsége tervét táplálta.

Hogy mennyire foglalkozott a fejedelemség gondolatával, kitűnik Evlia Cselebi tudósításából. E sokat fecsegő, de kellő kritikával jól használható török író,³ krimiai időzéséből e jellemző sorokat írja róla: «Ez a vezir az összes bölcséleti tudományokban jártas és tanult lévén, némely különös és csodálatos tudományoknak birtokában volt. Mikor nyakán a nyaklánczbilincs, lábán karvastagságu békó volt, akkor mondta: «Ha majd e jégveremből és fogságból kiszabadulok, Rákóczi király után Erdély királyává kellennem, az oszmánok tűzhelyére hamut öltök . . . de mi haszna! hosszú életű nem lehetek, a ti Mehemedetek megöl engem». Én szegény, mondtam neki: «Ezt a titkos végzeted miből tudod?» A vezir: «Az asztrologiából mondom! . . .»

«Röviden szólva Kemény János minden tudományban jártas, ügyes ember volt; velem, szegénynyel összebarátkozott s fogságában egy tányérra megfutamodásuknak, megverettetésüknek, táboruk sánczainak és árkaiknak művészi rajzát készítette el és nekem adta».

Ha ily hatást tudott gyakorolni a török íróra, kétségkívül nem mindennapi egyéniség és jellem volt. Kemény még ebben a szabadságra is kevés reményt nyújtó időben sem tartotta lehetetlennek, hogy a sors Erdély fejedelmi trónján fog neki helyet adni. A kán fogságában merész terveit szövögető rabnak, mintha még a sors is segélyére akart volna sietni, Erdély a rá erőszakolt Barcsai Ákosnak rövid ural-

¹ Szerzőnek *Kemény János fejedelemsége* című tanulmányából.

² *Századok* 1899. évf. 383. l.

³ Rummy-féle kiadása 1826-ban, Szalayé 1856-ban jelent meg. Bírálata Deák Far-

kastól, az *Értekezések* a történettudományok köréből XIII. k. 5. számában.

⁴ *Evlia Cselebi* török világotutató magyarországi utazásai 1660—1664. III. k. 60—61. l.

kodása alatt reá fordította tekintetét. Szívesen foglalkozott azzal a gondolattal, hogy őt II. Rákóczi György mellett láthassa, mint az elmúlt fényesebb napok politikai életének is alapos ismerőjét.

Ezalatt pedig rabságában — talán nem is minden számítás nélkül — rabtársainak gondos és áldozatra kész vezére maradt. Nem egyért vállalt kezességet, nem egy család könnyeit törölte le, midőn a már elveszettnek hitt családtagok visszatérhettek otthonukba. Ő maga csak később jöhetett vissza hazájába s ezt Rákóczi szűkkebliségének köszönhetette, ki a rosszul sikerült lengyelországi kalandos vállalata után nem akarta gazdag családi kincstárát az ő érte rabságban szenvedő honfitársai kiváltására fordítani. Visszatérését — Lónyai Anna áldozatkészségén kívül, ki később neje is lett¹ — az országnak köszönhetette nagy részben, még pedig a Barcsaival 1659 márczius 14-én Beszterczen és június 12-én Szászsebesen tartott országgyűlés hozzájárulásával.²

Barcsai, bár nem nagyon örvendett Kemény hazajövetelének, nem állott útjába a rendek kívánságának.

Kemény is kétségkívül jobban szerette volna, ha kiváltásának ügye nem áll kapcsolatban Barcsai nevével.

Bizalmatlansággal van a Barcsaiak iránt, jóllehet rokoni kötelék fűzte Ákoshoz. Barcsainak első felesége Szalánczi Erzsébet, Kemény nőtestvérének leánya volt. 1658 november végén tért vissza a tatár-fogságból Barcsai András azzal a hírrel, hogy Kemény nemsokára kiszabadul.³

A rabságot szenvedő Keménynek régi érdemein és becses szolgálatain alapuló nagy tekintélye nem volt ismeretlen a Barcsai pártiak előtt sem. Ezért nem is nagyon egyengették Kemény útját. Sőt a már említett Barcsai-féle besztercsei országgyűlés csak óvatosságból ejtette el Kemény kedvelt embere, Dávid János szökési ügyét. A szászsebesi országgyűlésen pedig június 4-én vád alá akarják helyezni fiát Ferenczet, arra a hirre, hogy atyja fejedelemségét a tatár kánnál sürgeti.⁴

Már ebből is lehet látni, hogy a Kemény fejedelemségéről szál-longó hírek nem tartoztak a mesék világába, s ezért kiváltásába is csak úgy egyeztek bele, ha Kemény homagiumot téve biztosítja a Rendeket arról, hogy fejedelemségre nem törekszik.

Az országgyűlés kedvező határozatában nagy része volt Erdély ama rendeinek, kik tőle várták a sanyargatott szegény haza sorsának jobbra fordulását.

Mialatt otthon mindent elkövettek Kemény sarczának országos úton való előteremtésére,⁵ Kemény maga s pártfogója a tatár kán sem vesztegettek tétlenül az időt Krimben. Egy 1658 április 10-én kelt *memoriale* már világosan elárulja Kemény terveit. Ez a feljegyzés huszonhat pontban világot vet Keménynek fogságában szőtt terveire. Ennek negyedik pontjában olvassuk: «Az itt való circumstanciák szerint erre látom czélozni a dolgot, hogy ennek előtte a porta szor-

¹ *Történelmi Tár* 1900. évf. 161—190. I. Kemény János és Lónyai Anna levelezése.

² Erdélyi országgyűlési emlékek XII. k. I. 17 l.

^{3—4} Ugyanott a XII. k. 11, 17—19, és 22. lapján.

⁵ Az 1659 június 14-iki országgyűlés biztosokat nevezett ki Kemény sarczának beszédésére. *Erd. orsz. eml.* XII. k. 22. l.

goztatta az én odavalók üldetetésemet, ezek pedig elcavilláltak, magam is azt igen ellenzettem, mostan azért ezek maguk járják az portát, azért, hogy egyenlő értelemmel és erővel engemet vihessenek és ültethessenek az erdélyi nyomorult fejedelemségben». Elmondja tovább, hogy Rákóczi híve, de kényszeríteni akarják, hogy a fejedelemséget elvállalja. Nem vágyik reá, sőt Rákóczival együtt kész hazájának szolgálni. Ha Rákóczi a török haragja miatt nem tudna érvényesülni; ne siessenek a fejedelem választással, mert ha ő elvállalná, nem egyébért, csak azért tenné, hogy hazája egeről a vészterhes fellegeket távolítsa el. Fiának, Simonnak meghagyja, hogy előbb küldött manifesztumát, miután még nincs itt az ideje, tartsa titokban. Szigeti Péternek, kinek külön is adott utasításokat, elrendeli, hogy kedveskedjék a tatár kán Erdélyben időző követének. A 13-ik pontban pedig, melyet testvérének, árva Bethlen Ferenczné, Kemény Katának és fiának, Simonnak írt, azt mondja, hogy az adott instrukciók szerint készítsék elő az erdélyieket az ő fejedelemségére, mert attól fél, mint a körülmények és a közel jövő ezt igazolta is, hogy elébevágnak. Kérdezősködik Rákóczi erejéről és készületeiről, meg arról, hogy milyen a hangulat Erdélyben. Lesz-e harc Rákóczi mellett? Lesz-e hamar választás és ki a fejedelem jelölt Rákóczi helyett?¹ Úgy látszott, minden jól megy, s a boldogtalan Erdély is kétségkívül jobban jár, ha a tatár kán Keményt fia kíséretében már 1658 szeptember előtt Tergovistyére² küldi.

Ha idejében bejöhet, a Rákóczi ellen dolgozó Ali a jenei táborba küldött és rendelt Barcsaival meg a többi erdélyi követtel, nem végezhetett volna oly könnyen Erdély fejedelmi széke betöltéséről. Szeptember 8-án már megegyeztek s 14-én Barcsait be is igtatták a szokásos török jelvényekkel. Ezzel Keménynek az a terve, hogy a török pártolása segélyével fejedelemségre mehessen, dugába dőlt. De Kemény mindennek daczára sem mondott le reményeiről, melyekre kedvezőbbnek mutatkozott, ha egyelőre Havasalföldön marad és csakugyan Tergovistyén szinte egy évet tölt s Michne vajdával Erdély részére szövetséget köt. Egyelőre Barcsai érdekében Rákóczi ellen s talán azzal az utógondolattal, hogy Michne barátsága esetleg neki is javára válhat.

E kényes diplomáciai lépés után már érdekében állt, hogy haza jöjjön.

Jó későn, 1659 augusztus havában indult el Havasalföldről és 10-én érkezett Brassóba.³ Barcsai a keresztesmezői táborba már 23-ára várta, de csak 26-án érkezhetett oda. Barcsainak először is azt tanácsolta, hogy szorongatott helyzetében Rákóczi ellen Michne vajdával kössön szövetséget, melynek útját ő már elegyengette.⁴ Keményt kötelessége és kötelezettsége vitte Barcsai táborába. Rákóczihoz ugyan multja füzte, de szabadulását mégis Barcsai országgyűléseinek köszönhetette, mert Rákóczi, kinek kalandos vállalkozásában jobb keze volt, mit sem tett szabadulásáért. Talán még az is megfordult Kemény eszében, hogy az idő is hamarosan megváltozhatik. De Barcsai megbízta, hogy a békés kiegyezés érdekében az őt vérig bántó Rákóczival alkudozásba bocsát-

¹ *Történelmi Tár* 1882. évf. 609. l.

² Az egykorúak így írják magyarul. Oláh hivatalos írásmódja Tergovisce.

³ Kemény János és Lónyai Anna levezése; *Történelmi Tár* 1900. évf. 189. l.

⁴ *Erd. orsz. eml.* XII. k. 27—28. l.

kozzék. Kemény el megy Rákóczihoz, Zsukon tárgyal is vele, de eredménytelenül.¹

Nem sikerült tehát lecsendesíteni a két versengő fejedelmet. Maga Kemény úgy nyilatkozott, hogy mindketten reá, mintegy bábra akarták vetni a fejedelemséget. Ő erre nem törekszik s ha a keítő között kell választani, csak Rákóczihoz marad hű.²

A marosvásárhelyi szeptember 26-án tartott országgyűlésen még egyszer szerepel, mint békítő fél, de már akkor fejedelemjelölt is. Bejelenti a rendeknek alkudozásai eredménytelenségét. Medgyesfalváig elébe megy Rákóczinak, a fejedelmi kondíciókat vivő követség élén³ s ezzel be is fejezte szereplését. Politikája kudarcot vallott. Sem a török pártfogása, sem a erdélyiek magatartása nem biztatták eredményre. Csalódottan vonult vissza új otthonába, Aranyos-Medgyesre, most már második neje, Lónyai Anna birtokára. A küzdő feleket hagyta sor-ukra.

Az idő neki és terveinek adott igazat. Rákóczi a gyalui csatában halálosan megsebesülve, június 7-én Váradon meghalt.

1660 augusztus 27-én elesett Várad, Erdély s a Részek védőbástyája. Barcsai, bár ártatlan volt benne, a közvélemény az ő nevéhez fűzte ez óriási veszteséget. Mit remélhettek már most a töröktől. A német pár mértföldről tétlenül hallgatta Rakamaznál az ostromló ágyuk dörögését. *Finite la comedia!* Amit ezután vártak, az már csak Erdély török hódoltságá váló átalakítása lehetett.

Keménynek alkalmas pillanatban kedvező kilátásai lehettek a fejedelmi trónra.

Lónyai Annával kötött házassága közelebbi viszonyba hozta a nádorral.⁴

Az anyaország politikájában ekkor már komoly megfontolás tárgya volt az az eszme, hogy a sokat szenvedett Erdélyt nem lehetne-e német segítséggel megmenteni. Kemény maga is jól láthatta, hogy a saját erejére utalt Erdély a török ellen nem fogja tudni magát megvédeni. A nádor is pártolta e gondolatot s befolyását a bécsi udvarnál Kemény és Erdély javára értékesítette is. Kemény tehát az erdélyi politikában új fordulat szükségét látta s a biztató megoldásra törekedett. Számított jó embereire is. Ilyen volt Csáki István, Brandenburgi Katalin fejedelmű egykori kedvence, most a királyi udvar bizalmas embere. Sokszor fordult hozzá ügyes-bajos dolgában s egykori ellenségét megbecsülve leveleivel is sűrűn keresi fel.⁵ Rhédei Ferencz a leköszönt fejedelem, Huszt várának ura, hasonlóan jóindulattal viseltetett törekvései iránt s legnehezebb óráiban is hűséges pártfogója volt.⁶

Családi és politikai összeköttetései egyformán nagy körre terjedtek ki Erdélyben és Magyarországon.

Vagyonilag is független ember volt s Aranyos-Medgyes kiesett a

¹ *Kraus György*: Siebenbürgische Chronik II. k. (Bécs, 1864. *Fontes Rerum Austriacarum* I. Abth. *Scriptores*. IV.) 3–4. l.

² *Történelmi Tár*. 1900. évf. 192. l.

³ Erd. orsz. eml. XII. k. 31–32. l.

⁴ Lónyai Anna özvegye volt Wesselényi István Középszolnokvármegye 1656-

ban elhalt főispánjának, Wesselényi Ferencz nádor unokatestvérének. *Nagy Iván*: Magyarország nemes családai VII. k. 160–161. l.

⁵ *Századok* 1873. évf. 483. l.

⁶ *Történelmi Tár*. XVII. k. 146. l. Rhédei László levelező könyve; *Hadtörténelmi Közlemények* 1892. 421. l.

török-tatár pusztítás és az akkoriban dühöngő mirigyhalál útjából. Az erdélyi hazafiak nagy része is belátta végre, hogy az ország megmentésére valamit tenni kell, rokonszenvvel fordultak a bécsi udvar felé és törekvéseik előmozdításában a minden párt előtt tekintélyes Kemény Jánosra számítottak. Ez a gondolat az európai politikában is kedvező fogadtatásra talált s még a távolfekvő Anglia is szerette volna, ha a török-német ellenkezés Kemény János idejében valódi háborúvá fejlődik.¹

A Barcsai Gáspártól s kegyetlen zsoldosaitól sanyargatott székelység 1660 szept. 18-iki maksai gyűlésén már elhatározta, hogy a Barcsaiak ellen nagyobb arányú akciózt indít s erre Keménytől kért tanácsot és utasításokat.²

A Rákóczi-párt maradványa is Kemény-felé fordult. Bánffi Dénest küldi hozzá Aranyos-Medgyesre, hogy vele a német segítség dolgában tárgyaljon. Kemény értekezett is vele s a palatinushoz küldötte Tokajba.³

Bánffi 1660 szeptember 13-án találkozott a nádorral; el is határozták, hogy Telekit Bécsbe küldik. Teleki, kinek útiköltségéhez a nádor is hozzá akart járulni, e közben Felső-Magyarországon is Kemény érdekében fáradozott, ez alkalommal nem ment fel.⁴ November 13-án már írja Munkácsról: „Az székelység pediglen az fejedelemhez meg nem hajlott s az mint nagy assecuatoriával írjak az úrnak (Kemény Jánosnak) meg sem hajolnak, hanem az urat ő nagyságát lelkének üdvösségére kényszerítve nagy reménkedéssel hiják magok közé s igirik magokat, hogy életeket is az úr ő nagysága és mi mellettünk közönségesen leteszik, az császár ő felségével kereszténység javára feltett dolgokat követni igyekeznek. E dologban pedig nemcsak az székelység, hanem az főrendeknek s százságnak nagyobb része egyező értelemmel izentek, melyhez immár nem kívántatván egyéb, hanem az mi közönségesen való bemenetelünk, mely ha halad annál inkább, ha elmulik, azokat az keresztény embereket nagyobb veszedelem követné. November 15-ére akarnak összegyűlni a katonákkal Aranyos-Medgyesre s a palatinus pátens levelet adott Keménynek, hogy a dolog véghezvitelére szolgáltság színe alatt viheti az embereket táborra s így felülről félni nem kellett, mert jó szemmel nézték a vállalkozást.⁵ Ez a vállalkozás pedig már csaknem a kivitel stádiumába lépett, mert Kemény a viszonyok kedvező alakulását nem nézte összedugott kézzel. Míg pártfogói a nádor, Rhédei, Bánffi Dénes, Bethlen Farkas, Lázár István egyre biztatták, székely hívei fegyveres erőt ajánlottak, Kemény maga is hadak fogadásán dolgozott. Rákóczinak vezér nélkül maradt seregét a fenes-gyalui ütközet után lassanként Aranyos-Medgyesre gyűjtötte.

Gondoskodik övéiről is. Már június 8-ikán biztosítja nejeének menedékkül Huszt várát Rhédei Ferencztől, ki erről neki jún. 11-én kelt biztosító levelet is ad.⁶ Állandó összeköttetésben lévén az erdélyiekkel a Barcsaiak minden mozdulatáról jól van értesülve. Erdélyből ugyancsak biztatják a bemenetelre, — írja Rhédeinek — de kevés fundamentumát látja, hogy mellette fel fognak kelni, „mindazonáltal, ha miben

¹ Századok 1900. évf. 502 l.

² Kurz: Magazin II. k. 455. l.

³ Hadtört. Közlemények 1892. 427. l.

⁴ Teleki Mihály levelezése I. k. 562. l.

⁵ Teleki Mihály levelezése I. k. 569. l.

⁶ Hadtört. Közlemények 1892. 423. l.

mód lehetne hazámnak, nem fejedelemségért, bizony örömet szolgálnék» . . . «Az én elmém nem jár ott, hogy töröknél való sollicitálással, tractával, adóval kellene Barcsai Ákos állapotját lerontani s változást keresni, mert keresztyén léleknek útja arra nincsen, hanem két casusokra vigyázzván. 1. Ha a török megidegenedvén, Barcsai engedne más uralkodni. 2. Ha német elegyednék a hadakozásba és akarna más promoteálni», ő Rhédeit pártolná mindkét esetben, „mert az úr Isten ne boldogítson, ha vagyok affectálója magam részemre.“¹ Július 31-én és aug. 4-én írja e sorokat, volt-e benne igaz őszinteség Rhédei iránt, nem valószínű. Bizonyára nem bánta volna, ha előbb Rhédei neve kerül bele a forгатagba, ki amúgy is rövid idő múlva Kemény elől önkényt félrevonul, mint azt már egyszer Rákóczival megtette.

Másfelől állandó érintkezésben van Wallis Olivérrel, a szatmári őrség parancsnokával. Már június 29-én írja Wallis, hogy a Szamosújvárból visszatért Altheim az erdélyi állapotokat és hangulatot lefesté előtte. Schneidau ezredesnek Keménynyel együttes hadkoncentráció terveit helyesli, de jó volna, ha Kemény személyesen jönne hozzá (Wallishoz) s nagyobb erővel nyomulna Erdélybe s lehetőleg Szamosújvárig. Személyes jelenléte a bujdosókat és a fogadott katonákat lelkesíteni fogja. Írja továbbá, hogy Offredi alezredest, ki az egész Heister féle sereggel táborra érkezett, odaküldi, hogy Kemény már összegyűjtött huszáraival egyesüljön.² Már szeptember elején be akart indulni, de Várad elesése után, a kétségbeesés fogta el honfitársai lelkét. Be akart menni egyedül is, bár azelőtt nem kellett, így panaszolja az erdélyiek-ről, de nem akarja, hogy vádolják azzal, mintha hazáját végső veszedelmében szolgálni nem akarná. Ő is azt tartja a palatinussal, hogy „longum consilium, tardum exilium perdidit Hungariam.“

Bemenetele ezúttal elmaradt. Belátta, hogy a Barcsaiak ellene mindenre készek s nem fogják tiszteletben tartani sem a rokoni köteleket, sem személye auktoritását. Ő nem kockáztatja pártja reményét, politikáját és életét. «Kis szikrából nagy tűz», írja Rhédeinek szeptember 20-iki levelében.³

Ha bemegy, csak sereg élén teheti, most már csak a fegyver dönthet e nagy politikai kérdésben. Szeptember 12-én Bethlen Farkasnak írja, ha az erdélyiek fegyvert fognak mellette; a sarcot a török ellen fordítják s ha a német segíti, miről a palatinushoz utazó Bánffii Dénestől vár értesítést, úgy ő be is megy, de e nélkül inkább koldul, semhogy a pasasággá alakítandó Erdély polgára maradjon.⁴

Barcsai alig sejtette Kemény ily nagy arányú előkészületeit. Nem vette észre, hogy voltaképpen maga is önkénytelenül Kemény malmára hajtja a vizet. Valamit mégis tartott tőle, mert fiát, Simont, udvarába csábitgatta, de Keménynek eszéágában sem volt vállalata kezdetén fiát a farkasok vermébe bocsátani. Barcsai különben sem sürgette valami erélyesen, de tetteivel erősítette Kemény helyzetét. Országgyűlésezett október 25 és november 10-ike közt Segesváron. Eltaszította magától

¹ *Hadtört. Közl.* 1892. 425, 426 l.

² Wallis kiadatlan levele az Erdélyi Nemzeti Múzeumban, a b. Wesselényi-család levéltárában.

³ *Hadtörténelmi Közlemények* 1892. 428. l.

⁴ *Történelmi Tár* 1871. 147. l.

a Rákóczi-pártnak bujdosó híveit, visszavonván a már megadott amnestiát.¹ Azzal is ártott magának, hogy az ország gondja helyett lakadalmazott. «Hajlott kora daczára, hozzá nem illő ifjú asszony személyt, losonczi Bánffi Zsigmond tanács úr Ágnes nevű hajadon leányát, vette vala el, miután első neje, a dévai obsidio alatt megholt volt», írja róla Szalárdi.

Kemény pedig ezalatt katonákat is tart. Ha kell 1000 gyalog és 50 lovast most is ki tud állítani s el van határozva, hogy védeni fogja jószágait és jogait ha kell fegyverrel is. Nyugtassák meg Barcsait, hogy semmit se sejtсен s ha hívek lesznek hozzá, majd meg fogja szolgálni nemsokára.²

November 14-én írja Rhédeiinek, hogy fiát, Lászlót hívja ki Erdélyből. A székelyekben csak akkor bízik, ha a német segély ügye befejezést nyert, várják is Szatmárra a németet. Ali is kivonult Erdélyből s a palatinus oda van Bécsben.

Érdekes nov. 17-iki levele is Rhédeihez pár nappal beindulása előtt. Mintha indokolni akarná vállalatát fejedelmi barátjának is, Barcsai eljárásáról panaszskodik s kifejti, hogy bár Ali elment, a behódoltatás veszélyétől Erdélyt csak fegyveres vállalkozás mentheti meg. «A publicum, ki nagyobb ezeknél is (t. i. az ő személyes ügyeinél), ha római császár törökkel összevész, Erdélyt hátra nem hagyja, ott oly dispositiókat fog tenni, mint Csehországban, Morvában, ha nem per pacta megyen a dolog véghez. Ha a német felhagy Erdélyen, török üli meg. Megvallom, szorgoztatom Erdélyből régen. Eddig mind csak vártam s hallgattam, már nem tudok mit mivélni, mert ha nem szerzek securitást magam dolgában, opprimáltatom, ha publicumnak nem szolgállok is, nagy számadás lsten s a világ előtt. Im a minapi írásomra is nem jöve semmi válaszom, subordinált másokat is és irogatnak, de csak csalárdság minden dolog; úgy hitetem magammal, hogy római császár nem contemplálná az Erdélylyel való tractát, ha volna kivel, de privatus ember azt nem teheti, országnak nem engedtetik.³» Ugyanakkor ír Csákinak is: «Bé kellessék tekintenem Erdélybe». Barcsaival nem tudott kiegyezni s így kárai vannak, mert ellene és javai ellen injuriálnak. A közállapotok s az erdélyieknek a töröktől való félelme kényszeríti, hogy személyesen menjen be. Tisztázni akarja magát azon vád alól, hogy a veszélyben levő haza oltalmát elakarja mulasztani: «nem ellenségképpen senki személye méltósága ellen nem megyek, hanem mint haza fia hazájában, hogy annak mostohájának ne ítéltessem . . . s ha idegenül acceptáltatom . . . az defensát, az mint lehet el nem mulatom» . . . Úgy áldjon meg lstenem, hogy sem fejedelemséget magamnak nem horgászok, sem semmi egyéb erdélyi eminentiát és azokból senkit exturbálni nem intendálok». A közügyekbe akkor avatkozik, ha kívánják s a körülmények kényszerítik, mely esetben megmutatja igaz magyarságát, de a császár ő felsége iránti hűséges indulatját is s ha dolgát elvégezte, ismét kivonul. Csákit kéri, pártolja felséges uránál, mert aligha kénytelen nem lesz a közdolgokba beavatkozni.⁴

¹ Erdélyi országgyűlési emlékek XII. k. 50. l.

² Kemény János levele az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában. (Oklevelek

Törzsgyűjteménye.) Kelt Aranyos-Medgyesen, 1660 november 2.

³ *Hadtört. Közlemények.* 1892, 429. l.

⁴ *Századok* 1873. évf. 488. l.

E levelekkel kétségkívül tartozott pártfogóinak s tartozott politikai belátásának akkor, midőn háta mögött vezető embereikben, vállalata iránt jóindulattal viseltető országrészeket akart hagyni. De tartozott politikai programját Erdély minden pártja előtt is feltárni s e végre elindulásakor, november 20-án, kibocsátja manifesztumát.¹ Ez Csákihoz írt levelének csaknem «páriája» volt. «Nem is megháborítására az hazának, sőt inkább meg sem aludt tüzének oltására» kell bejönnie. El kell ismernünk, hogy ez a kiáltvány alkalmas volt arra, hogy Erdélyt megnyugtassa. 1660 november 22-én, a lehető legkedvezőbb körülmények között, Aranyos-Medgyesről indult útnak. Mert Barcsai bezárván november 10-én a segesvári országgyűlést — mint hitte — zavartalanul fogja élvezhetni új házassága örömeit s ifjú nejevel Görgénybe vonult. Testvérei közül András Fogarasba, Gáspár a Mezőségre húzódott. Ali a törökséggel Nándorfehérváron tartózkodott s a temesvári pasaság útján intézte Várad elfoglalása után a környék behódoltatása ügyeit. Az ország felesküdt hadai elszéledtek a gyűlés után, mindössze pár száz főnyi fizetett havasi katonaság táborozott a Mezőségen.

A Barcsaiakat váratlanul lepte meg Kemény hadainak feltűnése. A fejedelem csak 26-án értesült Tisza István kővári kapitánytól, hogy Kemény fegyveres erővel közeledik. Még ugyanaz nap megtette intézkedéseit, de már későn és sikertelenül.²

Az előrenyomuló Kemény Nánásit, Barcsai kapitányát, ki 200 főnyi sereggel a határszélen állott, elfogta.³ Csapatait kiküldte, hogy Barcsai hadainak gyülekezését meggátolják s az ellentállókat leverjék. Barcsai Gáspárt Szentpáli János hadnagy emberei Örményesen lepték meg Lórántffy Zsuzsánna kuriáján. A hatalmas termetű, zordon katona, boros fővel hiában kísérelte meg az ellenállást, elesett s fejét vették.⁴ Seregét pedig, mely a Mezőségen Búzánál⁵ táborozott s többnyire zsoldos kurtyán lovasságból állott, Szentpáli János verte szét.

Kemény kalandozó csapatai veszélyeztették a Barcsaihoz Görgénybe siető tanács urak életét, sőt a jobb sorsra érdemes gyalakúti Lázár György tanács úr áldozattul esett a dühöngő csapat vezérnek, Kis Andrásnak, ki a beteges főurat Gyulafi Lászlóné szentdemeteri kastélyából rángatta ki s konzoltatta fel 1660 november 29-én.⁶ Menti is magát Kemény Wesselényihez és Csákihoz írt leveleiben, Lázárt kétségkívül sajnálta is, «mint afféle állapotban szokott az dolog történni».⁷ Szerencsésebben járt Haller Gábor és Bethlen János; az testvéréhez, Pálhoz Fejéregyházára, ez Ebesfalvára az Apafiakhoz menekült Kemény

¹ *Történelmi Tár*. VII. 156. l. *Erdélyi országgyűlési emlékek* XII. k. 51. l.

² Szalárdi János *Siralmas krónikája* 598. hasábján.

³ Gróf Kemény József: *Deutsche Fundgruben* (II. k.) 126. l.

⁴ Szalárdi i. m. 598. has.

⁵ E község a mai Szolnok-Doboka vármegye kékesi járásában fekszik s neve Búza. Szilágyi S. i. m. (Budapesti Szemle 1860. évf. 33. l.) Búzamezőnek nevezi. Búzamező pedig a távolabb fekvő nagyilondi járásban fekszik. Bethlen János,

Szalárdi és Kraus is helyesen nevezik Búzának. A Szilágyitól említett Búzamező e korban s ma is oly jelentéktelen hely, hogy régi 18. századbeli térképeken elő sem fordul. A dobokai Búza pedig jelentékeny mezőváros volt az 1886. évi XXII. t.-cz. életbelépéseig. Ma ugyan kis község, de csinosan és rendszeren épült utcái és házai mutatják régi jelentőségét.

⁶ *Lázár Miklós*: A gróf Lázár család 62. lapján.

⁷ *Századok* 1873. évf. 489—490. l. 1660 december 1-én kelt levél.

katonái elől.¹ Bethlen Jánost és Haller Gábort, Bethlen Farkas és Kemény Simon később Marosvásárhelyre vezették Keményhez, ki felvilágosítván őket a helyzetről, most már mint új párhiveit bocsátotta szabadon. «Nyelvek jól jár. Szíveknek lsten látója».² 1660 december 2-án Kemény Gyekéből rendelkezik Teleki Mihálynak, hogy valami szászoktól jött dragonokat Búzánál verjenek szét.³ A vállalat kezdete tehát sikerült, az ellenség fegyveres erejét megtörték.

Az egyik Barcsai már csendes ember, a másik pedig András, Kemény Simontól Fogaras várában körülzárva, már nem siethet fejedelmi testvére védelmére. A török az országtól távol. A székelység Kászoni Márton, Kemény iródiákja, felszólítására ismét Barcsai ellen fordult. Mikor pedig Kemény teljesen megnyerte a székelyeket, mind szűkebbre szorult Barcsai körül a világ.

Kemény november 29-ike óta Marosvásárhelyt és környékén tartózkodott, azután feljebb vonult Régen-felé, hogy minél közelebb legyen Görgényhez. Régenből Vécsre ment s innen szólította fel először levélben Barcsait az egyezkedésre, majd Bánffi Dénest küldte hozzá, hogy személyes érintkezésüket előkészítse.

December 11-én tényleg találkoztak is Görgény-Szt.-Imrén egy, a vártól külön álló, udvarházban. Mindketten fegyveres kíséret nélkül, meghitt embereik társaságában jelentek meg. Barcsai apósával, Bánffi Zsigmond dobokai főispán tanácsúrral s pár más udvari emberével. Kemény Haller Gáborral és Bethlen Farkassal. Hosszas tárgyalás után sem tudtak megegyezésre jutni. Végre is közösen kérték a két versengő felet, hogy a szerencsétlen haza érdekében négyszemközt intézzék el ügyüket s terjeszszék az ország elé, a mit közösen elhatároznak s a miben végleg megállapodásra jutnak. Négy órai hosszas tanácskozás után a kiegyezés létrejött oly formán, hogy kiki a maga nevében még azon év december 24-ikére Szászrégenbe hívja az ország rendeit, formális gyűlésre.⁴

1661 év januárius 1-én a szászrégeni országgyűlés Keményt közakarattal és nagy lelkesedéssel Erdély fejedelmévé választotta, s ezzel igazolta vállalkozását és szentesítette törekvéseit. Kemény napja tehát delelőre érkezett, s volt-e valaki, a ki sejhette volna, hogy egy év múlva már leáldozik. Vele együtt áldozott le Erdély horizontjáról a szabadság napja is, mert a félszázadig még fölötte derengő fény, az alkotmányos szabadságnak csak gyöngye visszaverődése volt.

Persián Kálmán

¹ Bethlen János: *Commentarii de rebus Transilvanicis* 44–45. l. — Kraus i. m. II. k. 121. l. — Meg is riadt tőle Apaiffiné s mentí magát Teleki Mihályhoz nov. 30-án írt levelében; *Teleki Mihály levelezése* I. k. 575. l.

² *Történelmi Tár* 1900. évf. 199. l. december 5-én Lónyai Annához írt levele.

³ *Teleki Mihály levelezése* II. k. 576. l.

⁴ Szalárdi 548–600. hasábján; Bethlen János i. m. 48–50. l.

Gróf Bethlen Kata könyveinek katalógusa.

— Bemutatta dr. Márki Sándor a szakosztálynak 1906. szept. 26-iki ülésén. —

Gróf Bethlen Kata könyveinek alább közlendő jegyzéke a székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium könyvtára tulajdona. *Régi irodalmunk több értékes terméke éppen csak Bethlen Kata könyvtárában volt meg, hol azokat Bod Péter látta s emléküket Magyar Athénásában számkra megőrizte; azonban az ilyen könyvjegyzékek általános művelődéstörténeti becsúek is. Fényt vetnek az illető kor felfogására s arra, mily szellemi szükségleteiket tartották leginkább kielégítendőnek.*

Gróf Bethlen Kata atyja, gróf Betlen Sámuel Küküllőmegye főispánja s Marosszék főkapitánya, már 1708 februárius 7-én meghalt. «E képen tetszett az Úr Istennek még Kisded koromban a gyámoltalan Árvák Seregébe béirni és egyszersmind mintegy előre jelül adni, hogy életemnek jobb részét Árvaságban kellene eltöltenem», írja önéletírásában. Anyja nemsokára újra nőül ment báró Haller Istvánhoz, az ország akkori prezidenséhez. Ennek fia, gróf Haller László, tehát Katának mostoha testvére, volt első férje, ki őt 1717-ben vette nőül, ámbár neki semmi kedve sem volt «ez idegen vallású személylyel való házassági életre.» Házás élete nem volt boldog; mikor ura 1719 június 1-én, 22 éves korában pestisben elhalt «minden Pápista Tzérémonia nélkül,» mintegy lelki megkönnyebbüléssel írja: «a könyörülő Isten az én Szívemnek mélységés keserűségéből lett kívánságomat megteljesítette, tőle Világi Életemet elválasztotta.» Özvegységben «három esztendőket és hat hónapokat» töltött s 1722-ben, pünkösd után való kedden új frigyre lépett. Széki gróf Teleki Józsefben — mint írja — «egy igaz Hitben Vallásban egy szívvvel és szájjal tisztelhetem az Én Teremtő Istenemet az Én Édes Férjemmel,» de ez a boldogsága sem tartott sokáig; mert ura 1732 november 1-én meghalt s a szerencsétlen aszszony, ki csak nemrégiben vesztette el gyermekeit, úgy maradt, «mint a megszedett szőlőben való kunyhó, egyedül.» Hátralévő éveit Sorostélyon, Fogarasban, főleg azonban a teljesen unitárius Hévizen töltötte, hol református eklézsiát állított, melynek első papja 1743-ban Bod Péter lett. Özvegysége idejében irodalmi munkálkodással is foglalkozott, melynek egyik kortörténeti becsú terméke *Önéletírása*.

Bennünket a közelebről *könyvgyűjtő* Bethlen Kata érdekel. Valószínűleg második ura, Teleki József gr. keltette föl benne a könyv érdekét. Nekki magának is szép könyvtára volt, mely később a nagyenyedi kollégium tulajdonába került.

Más időtöltése könyvek olvasása.
Imádsága után ez az ő szokása.
Biblia az első s a magyarázása,
Azután a többek, szokott gyakorlása
Nagy Bibliotékát e végre állata,
Ez az áldott asszony a gróf Bethlen Kata,
Jó magyar könyveket valahol kaphata
Nagy áron magának mindjárt felváltata.

Igy írja róla Bod.¹ Könyveit egyformán köttette, «nevét Á(rva) B(ethlen) K(atá)val sarkára jedzette.»² Könyvtárát azután élete vége felé a nagyenyedi Bethlen-kollégiumnak adományozta, hol aztán a nagy-lelkű adományozótól a könyvtár gyarapítására hagyott összegből azt tovább fejlesztették; 1800-ban pl. a Bethlen Kata-féle «Magyar théka» könyveinek száma 520 darabra rugott.³ Pótolhatatlan veszteség, hogy 1849-ben a híres könyvtár az oláh dúlás áldozatává lett.

Bethlen Kata könyvtáráról tudtommal két katalógus maradt fenn; mindkettőt Bod Péter állította össze. Az elsőt⁴ 1752-ben Halmágyi István kérésére, ebben 221 szerzőtől 344 munkának címét közli; ez a jegyzék azonban a könyvek címeit hiányosan vagy körülírva közli, miért, mint forrásmunkának csekélyebb értéke van.⁵ A másik katalógus, melyet alant közlünk, a következő címet viseli: *Árvá B(ethleni) Bethlen Kata Széki Teleki József úr özvegye könyveinek laistroma*, melyet a katalógus utolsó lapján olvasható bejegyzés szerint 1747-ben írt. «Találtatnak az Laistromban November 24. napjáig 1747-dik esztendőben 263 darab könyvek;» tényleg azonban ennél több mű van benne feljegyezve, összesen 332 mű 337 kötetben. Ezt a katalógust is Bod Péter készítette. Jól ismert kézírata mindenben magán hordja a tudós és gondos udvari prédikátor kezét, a katalógus végére fűzött

¹ Bod Péternek Bethlen Kata felett tartott beszéde: Tiszta fényes drága bibor stb. Kolozsvár, 1762.

² Bod Péter: Magyar Athénás. 43—44. lapján.

³ Benkő Ferencz: Parnassusi Időtöltés VII. db. 31. l. felsorolván a nagyenyedi kollegium különböző «théka»-it, többek között így ír. «2. Méltóságos R. Sz. B. Gróf Teleki József úrnak, a gróf Bethlen Kata asszony férjének és a kol-

legiumnak sok ideig volt curatorának ajándéka, az ugynevezett Telekiana théka.» Bethlen Katáé más. P. Szathmáry Károly: A gyulafehérvár—nagyenyedi Bethlen-főtanoda története. Nagy-Enyed, 1868, 285. l.

⁴ Czim és szöveg 1—30. l. Meg van a Teleki-könyvtárban Marosvásárhelyt 12. sz. a.

⁵ Sámuel Aladár: Bod Péter élete és művei (Budapest, 1899.) 217—218. l.

titulorum lajstrom beosztására megegyezik az *Athénás* osztályozásával és Bod saját könyvtára jegyzékével.¹ A két katalógus adatainak eltérését eléggé magyarázza a készültök között lefolyt idő. Különben mind a két katalógus amaz évek alatt készült, melyeket Bod Péter Homorodhéziven 1743—1749-ben, mint Bethlen Kata udvari papja töltött. Bod ugyanis 1743 december 23-án ment Enyedről kegyes patrónája hívására udvari papjának s 1749 szeptember 26-án búcsúzott el egyházától és udvari papságától.² Gróf Bethlen Kata korának valódi öntudatos könyvgyűjtője volt, valóságos műkedvelő, ki könyvei gyűjtésére számos tudós emberrel áll összeköttetésben, ki egy-egy ritkább vagy szebb munkáért szívesen hoz áldozatot, ki könyveit gondosan és szépen köttette és azokat Ex-Librisével³ pontosan megjegyezte. Könyveinek szeretete volt egyik oka

A. B. BETHLEN KATA G. TELEKI JÓ'SEF Özvegye Könyvei közzül való.

Bethlen Kata könyvjelzője.

arra is, hogy a tudós könyvszerzőt, Bod Pétert, udvarába hívta, ki annál jobban megfelelehetett e bizalomnak, mert maga is gyűjtő, könyvkedvelő, jó ízlésű és nagy tudományú férfiú volt. Az árva Bethlen Katának könyvein kívül a tudományoknak is hasznára volt és a könyvet nem csak gondozta, hanem forgatta is és így úrasszonyának mint könyvtárnok és irodalmi mentor, egyaránt szolgált. Innen már csak egy lépés van a tudomány szeretetéig s Bethlen Kata ezt a lépést is megtette. Neki a könyv lelki szükség, a vele való foglalkozás napi dolgává lett. Főleg végrendeletének könyvtárára vonatkozó része mutatja, hogy az ő életében a könyv mit jelentett. Neki *drága* érték volt s azt akarta, hogy halála után is *drága* érték maradjon. Második ura ajándéka mellé a nagyenyedi főiskolának hagyományozta ő is a maga könyvtárát, hol a nemes *Benkő* szerint csakugyan *drága* ajándékként tiszteltetett. Végső akarataiban⁴ könyveiről (Fogarason, 1753 januárius 26-án kelt rendelkezésében) így gondoskodik:

¹ *Magyar Könyvszemle* 1884. 56—8. l.

² *Sámuel Aladár*: Bod Péter 25, 37. l.

³ Eredetije a kolozsvári ref. kollegium könyvtárában őrzött *Várad* *Disputatio* címlapjának hátára ragasztva. A be-

jegyzés szerint e könyvet 1770 április 24-én vásárolták 60 dénárért.

⁴ Eredetije széki gróf Teleki László (a gyömrői) levéltárában az Erdélyi Nemzeti Múzeum őrizetében.

Tetszván az Ur Istennek engemet búnes szolgálóját sok és nehéz terhes nyavalyákkal meglátogatni, minthogy 1752. esztendőtt többire nehéz sulyas fekvéssel töltöttem el, mindenkor az volt szándékom, hogy kevés magyar könyveim lévén, azok az én holtam után adassanak az nagyenyedi kolegyiom számára, minthogy kedves édes férjem G. Teleki József uram is maga könyvelt oda hagyván, tétessék az mellé. Én hozzám az én sulyas nyavalyáim között érdemem felett atyafiságát mutató kedves édes öcsém uramat G. Teleki László uramat kérvén, hogy vegye keze alá azon felyebb irt könyveimet, hogy annál is inkább elhihessem, hogy az én holtom után rendelésem szerint oda adatodik. Kedves öcsém uram is ezen kívánságomra is mutatá atyafiságát én hozzám és keze alá vette egy nagyobbacska ládában és egy kisebbben. De minthogy az veszett világban az embereknek sokféle csalárdságát az Ur Isten megismertette én velem, úgy látom, hogy az jóért többire gonoszszal fizetnek, nehogy az én hozzám mutatott igaz atyafiságáért kedves édes öcsém uramnak kedvetlensége származzék, arra nézve kívántam ezen levelemben megírni igaz lelkem szerint, hogy azon ládákban semmi egyéb nincsen az könyveknél; sőt írhatom idvezűllendő lelkemre, melyel Krisztus ítélőszéke előtt is kívánok megjelenni, hogy kedves öcsém uramnál én egyebet ezen könyveknél semmiféle portékát le nem tettem, annál is inkább pénzt. Ezen írásra ugyan nem kellett volna nékem mennem, de ez világnak mostohaságát látván, az keserített ezen írásra.

A katalógus eredetileg negyedréttben félbörkötésű és két részből áll. Az első a szerzők betűrendjében összeállított könyveknek fölsorolása (1—69 l.), a másik afféle tárgyi katalógus (70—90 l.) A könyvek túlnyomó nagy része teológiai, köztük több unikum. Nem adja mindenkor a könyv teljes címét, a mit különben más, e korbéli magyar könyvjegyzékeknél is hiába keresnénk, de a könyveknek közölt leírása a szerzőre, a nyomtatási helyre s időre vonatkozólag csaknem kivétel nélkül hiteles.

A katalógus czime: Árva B. Bethlen Kata Széki Teleki Josef ur özvegye könyveinek Laistroma.

A czimlap második oldalán a következő két mottó olvasható: «Pred. XII. 14. 15. A sok könyveknek olvasása fáradságára vagyon a testnek. A dolognak summája ez: Az Istent féljed és az ő parantsolatit megtartsad, mert ez az embernek Mindene.» A második így hangzik: «Seneca. Jó könyveket mindenkor olvass, hogy magadnak az életbeli sok pestis ellen és a halál félelme ellen valami segítséget szerezz.»

Következik a katalógusnak a szerzők betűrendbe szedet névsora szerint leirt része.

*

Alvintzi Péter. 1. Postillái. Kassán [1633.] 1634. 4. részben. 2 tomusban. 628. 634.¹

— 2. Uti prédikációja. Kassán 1632. 4. r. 619.

— 3. Feleleti a Pázmány Péter mocskolódó leveleire. 8. rész.² 414.

Amerikából az Evangéliom terjedéséről írott levelek. Kolozsvár 1694. 8. r. 1455.

Apafi Mihály, a Vendelismusnak keresztyén isteni tudományról írott könyveinek magyarra való fordítása. Kolozsvár 1674. 4. r. 1161.

¹ A vastagon nyomott számok *Szabó Károly* RMK. első kötetére utalnak.

² Egyetlen példáját sem ismerjük. (Debreczen 1609.)

- Apáztai Tsere János* Magyar encyclopediája. Ultrajecti 1653. 12. részben. 876.
- Aranyos ABC*, vagy Imádságos Könyvetske. 12. részben. Más ugyanaz nyomtatott Kolozsvár 1747. 12. r.
- Arnd János* igaz keresztyénségről írott könyvei, mellyek magyarra fordítottak Szabó János által. Jénában 1741. 8. r.
- 2. Paraditsom kertetskéje, vagy minden alkalmatosságokra rendeltetett buzgó és áhitatos könyörgések. Magyarra fordította Huszt István. Nyomt. Norimberg. 1724. 12. részben.
- Áts Mihály* Boldog halál szekere. Lőcsén. 1708. 12. r. 1744.
- Augustana Confessio*: vagy a hitnek azon vallása, melly az ötödik Carolly tsászárnak bényújtott és felosztatott 1530. eszt. Augusta várossában. Nyomt. Jenában 1740. esztendőben. 12. részben.
- Asszonyok Temetése*: vagy némely uri asszonyok felett elmondott halotti predikatiók és oráziók. Negyed részben.
- Apologijája* a réformáta ekklesiáknak, mely magyarra fordított Thussa János által. Nyomt. 1748. 8. részben.
- Bándi Sámuel* Rövid magyarátja a LXVIII. soltárra. Franekerában 1690. 12. részben. 1383.
- Bárányok vezérlése*, vagy miképpen kellyen az ifjú keresztyénnek az Ur vatsorájához járulni. Nyomt. 1736. eszt. 8. részben.
- Bartha Boldizsár*. Debreczen rövid kronikája. Debreczen. 1666. 8. rész. 1032.
- Bathai György*: Lelki próbaköve. Szebenben 1661. 8. r. 1040.
- 2. Választottak tárgya. Szebenben 1665. 8. r.¹ 1041.
- Belgica Confessio*. Lásd: Szatmári István.
- Benyitzki Péter* Magyar rithmusi. Kolozsvár. 1700. 1554.
- Báthori Mihály* Hangos trombitája. Debreczen. 1664. 8. r. 1010.
- 2. Halotti prédikációja gróf Rhédei László felett. Debreczen. 1666. 1011.
- Bethlen Miklós* élete írásban. Foliantban.
- Betlen Kata* fejedelem asszony kegyesség gyakorlására íratott könyvetske, vagy Bujdosásnak emlékezet köve. Debreczen. 1735. 12. részben.
- Bethlen Péter* temetési pompája. Váradon 1646. 4. részben. 787.
- Biblia Historia*. Nyomt. Szebenben 1748. 8. r.
- Biblia summaja*, mellynek sem eleje, sem vége. 12. részben.²
- Bodó János* Dialogismussa. Keresden 1685. 12. részben.⁴ 1333.
- Bona János* Égre kézen vezető Kalauzza, melyet magyarra fordított Huszt István. 1705. 12. r. 1701.
- Bonaventura*. Lásd Koptsáni.
- Bornemiszsza Péter* predikatiója. Detrekő. 1579. 4. r. 153.
- Borosnyai Sigmond*. Keresztyén embernek papi tisztiról s kivált a könyörgésről írt könyvetskéje. Amstelodám. 1739. eszt. 12. részben.

¹ Oldalt megjegyvezve: Egybe vagyon kötve. — A nyomtatás éve téves, mert Batai mindkét munkája 1666-ban jelent meg.

² Oldalt megjegyvezve: egybe van kötve.

³ Oldalt, *) alatt, utalás a másik lapra, hol a bibliára vonatkozólag több cím-feljegyzés olvasható.

⁴ Egyetlen példáját sem ismerjük.

- Buzinkai György* rövid oktatása, miképpen kellessék a Pestis ellen magunkat praeserválni, orvosolni. Debreczen. 1739. 12. r.
- Bölkényi¹ Filep János*: Mennyei lámpássa. 8. r.² Ultrajecti 1652. 862.
- Biblia*. Lásd Váradai Biblia.
- Lásd: Káldi.
  - Lásd: Tótfalusi.
  - Lásd: Heltai.
  - Lásd: Komáromi.
  - Heteszeri (így!) nyomtatás. Ultraj. 1730. 8. r.
  - Kilentzedszeri nyomt. Ultraj. 1747. 8. r.
  - mely Basileában nyomt. 1751. 8. r.
- Biblia Historiája* kézírásban 4. részben.
- Dálnoki Benkő Márton* Magyar Florussa. Kolozsvár. 1702. 12. részben. 1649.
- Dávid paritýája*. Henric Diest munkácskája. Magyarra fordította Uzoni Balázs. Fejérvár 1658. 8. részben. 930.³
- Debretzeni Ember Pál*. 1. Szent Siklusa. Kolozsvár. 1700. 4. rész. 1556.
- 2. Garizim és Ébál. Kolozsvár. 1702. 8. részben. 1650.
- Debretzeni K(alocsa) János*. Énekek énekének magyarázatja. Debreczen 1693. 8. részben. 1435.
- Demeter Márton*. Sz. Háromság tudományáról. Kolozsvár. 1732. eszt. 4. r.
- Deretskei Ambrus* Szt. Pál rómaiakhoz írott levelének magyarázatja. Debreczen. 1603. 4. részben. 382.
- Dobrai Tsutak Sámuel* Lelki olajja, mellyel a kísértetek között való lélek vigasztaltatik. Kolozsvár. 1730. 12. részben.
- Dobravitzai Miklós*. Redivivus Jafetkéje. Nyom. 1679. [8.] rész.⁴ 1082.
- Mással egybe van kötve. Lásd *Tzegledi Melach doctor*.
- Drégel Palánki János*, Idvesség láncza. Kassán 1667. 8. r. 1055.
- Életnek és értelemnek kenyere*, mellyben a római catholicusok vallások foglaltatik be. Nyom. 1721. eszt. 12. részben.
- Elveszett bűnös megkerestetett és megtartatott*. Magyarra fordította Buzinkai György. Amstelodám. 1735. 12. részben.
- Enyedi M(olnár) János*: Isten ígéreteinek aranybányája. Nyomt. 1665. 12. részben. 1027.
- Eperiesi Madarász Márton*. Jó élet és boldog halál oka. [Lőcse.] 1643. 12. részben. 744.
- Evangeliumok és Epistolák*, mellyeket esztendőnként minden vasárnapon és innepeken szoktak olvasni. Szebenben 1595. 12. részben.⁵
- Enyedi György*. Az ó és új testamentombéli helyeknek magyarázatjok. Fordította Torotzkai Máté. Kolozsvár. 1619. 4. részben. 494.
- Enyedi F(azekas) János*. Mennyei szó a lelki álomból való felszerkenésről Váradon 1652. 12. részben. 864.
- Fogarasi Ferencz* Kis keresztyénye. Catechismus. Fejérvár. 1654. esztend. 8. részben.⁶ 884.

¹ A kéziratban *Bölkényi*.

² Téves, mert 12°

³ Egyetlen címlap nélküli példáját ismerjük.

⁴ Szerzője Czeglédi István. A nyomtatás éve téves, mert 1669-ben jelent meg.

⁵ Egyetlen példáját sem ismerjük.

⁶ Egyetlen példáját sem ismerjük.

- Félegyházi Tamás*. 1. Uj testamentoma. Debreczen. 1586. 4. részben. 218.
 — 2. A keresztyéni igaz hitről kérdések és feleletek által való tanítása. Debreczen. 1583. 4. részben. E mellé vagyon ragasztva ismét az ő Catechismussa. 202.
- Forro Pál* Magyar Curciussa. [Debreczen.] 1619. [8°] 485.
- Franzius F.* Vad kerti, magyarra fordította Miskoltzi Gáspár. Lőcsén 1702. 8. részben. 1658.
- Freylinghusius*. Rövid summája a keresztyéni tudománynak Fordította magyarra Bél Mátyás. Hálában 1713. 8. részben.¹
- Füstölő Tsepü*, vagy hazájokban számkivetésben bujdosó vitézlő magyaroknak imádságaik. Kolozsvár. 1676. 12. részben.² 1196.
- Füsüs János*. Lásd alább a *K* betűben. [Királyok tüköre.]
- Gálszétsi István* Keresztyén igaz tudományról való könyvecskéje. Nyom. 1538. eszt. 8. részben.³ 10.
- Gál Tamás*: A romai catholica ekklesiának igazsága. Kolozsvár. 1753. 8. rész.
- Gelei Katona István*. 1. Titkok titka. Fejérvár. 1645. 4. részben. 772.
 — 2. Váltság titka első forgatékja. Várad. 1645. 4. r. 779.
 — 3. Váltság titka második forgatékja. Várad. 1647. 4. r. 799.
 — 4. Váltság titka harmadik forgatékja. Várad. 1649. 4. részben. 826.
- Gerhard János* Szent elmékedései, magyarra fordította Zollyomi Boldizsár. Bártfán 1710. 12. részben. 1772.
 — 2. Kegységnek gyakorlása vagy könyörgések. Magyarra fordította Makkai Sámuel. Kolozsvár. 1744. 8. részben.
 — 3. Hitnek paissa. Lipsiában 1712. 12. r.
- Gidófalvi János*. A kegyes léleknek Istennel való édes beszélgetései. Kolozsvár. 1744. 8. részben.
- Gratianus Rechabeus* (Kotsi János). Tizenöt dilemmák pörölye. Kézírásban. 4. részben.
- Grotius* Keresztyén vallás igasságáról irott könyvei, magyarra fordította Diószegi János. Márpurgban 1732. 8. részben.
- Gyöngyösi László*. Keresztyén vallásnak fundamentuma. Ultrajectum. 1657. 8. részben. 925.
- Gvevarai Antal*. Fejedelmek serkentő órája. Bártfán 1628. Foliantban. 566.
- Győzedelmeskedő Fegyver* vagy az igaz Magyaros Magyar Tábornak szükséges alkalmatosságira iratot könyörgések. Nyomt. 1673. a helye fel nem tétetett. 12. részben.⁴
- Göntzi György* Uj testamentoma. 4. r. Lásd *Félegyházi Tamás*.
- Gyulai Ferencz* ur felett való actiok. 1703. eszt. 4. részben.⁵
- Gyulai Ferencz* ur felett való actiok. 1743. eszt. 4. rész.
- Gyulai Kata* felett való prédikáció. 1733. eszt. 4. r.
- Hadi készület*, mely áll buzgóságos imádságokból. Szeben. 1750. 12. r.
- Haller János* Hármass historiája. Kolozsvár. 1695. 4. részben. 1470.
- Halotti prédikációk*, mellyek különböző alkalmatosságokban mondatnak el. 4. részben.

¹ Oldalt megjegyezve: a titulusban találtatik *Keresztyén*.

² Szerzője: Szántai Mihály.

³ Egyetlen példáját sem ismerjük. (Krakkó.)

⁴ Ismeretlen, Szabó Károly nem tesz említést e műről.

⁵ Ismeretlen, Szabó Károly nem tesz említést e műről.

- Hazi János* Török vallásból fordított könyve. [Envarrul Asikin.] Kassán 1626. 4. r. 556.
- Házi Kints*. Lásd alább *Stehelin Kristóf*.
- Heltai Gáspár*. 1. Magyar Bonfiniussa. Kolozsvár. [1575.] Foliant. 118.
 — 2. Magyar Biblia, első tomus. Kolozsvárt [1551.] 4. részben. 25.
 — 3. A Biblia második tomussa. Kolozsvár. 1565. 4. r. 57.
 — 4. Uj Testamentuma. 1561.¹ 4. részben. 51.
 — 5. Vigasztaló könyvecske. Kolozsvár. 1553. 8. részben. 32.
 — 6. Agenda. Kolozsvár. 1559. Negyed részben. 37.
- Helvetica confessio* vagy a keresztyén igaz hitről való vallástétel. Kolozsvár. 1742. 8. r. — Ugyanaz, mely nyomt. 1743. 12. r.
- Hegyesi István*. Kegyesség nagy fitka. Kolozsvár. 1686. 8. r. 1352.
- Hermannus Franke*. Szent Írás szerint való életnek regulái. Hálában 1711. 12. részben. 1784.
- Herbarium*. 4. részben.² 141.
- Hunnius Miklós*nak fundamentomos tractája. 1690. 12. részben. 1398.
 — Mással van egybekötve. Lásd hát alább alább *Meizner Boldizsár*.
- Hit* nem hit. Győrben. 12. rész.
- Horvát Ferencz*. Unitáriusok apologiájok. Kolozsvár. 1700. 4. részben. 1557. Melléje vagyon kötve az Apologia refectionis, kézírásban.
- Historiája* a magyarországi ekklesiák üldöztetéseknek és a papok Posonba való czitáltatásoknak, tömlöczötetéseknek, gallyára való eladattatásoknak s kiszabadulásoknak. Kézírásban.
- Halotti pompás urak temetése*. Egy néhány urak felett véghez ment halotti actiók.
- Jakab* angliai király királyi ajándéka, magyarra fordította Szepsi Korotz György. Oppenheimban 1612. 12. részben. Ehez vagyon ragasztva az Bocskai István fejedelem, homonnai Druget Bálint, Mágotsi Ferentz urak epitaphiumjaik. 436.
- Idivesség rende*. A Penitentiáról és az Ur vatsorájáról való oktatás. 12. részben.
- Jesuiták titkaik*. [Magnovaradiában] 1657. 12. részben. 926.
- Igasság áldozatya*, vagy reggeli és estvéli közönséges könyörgések. Kolozsvár. 1745. 8. részben. — Más nyom. 1737.
- Imádságos könyvecske*, melly az úton járók és kereskedők hasznokra iratott. Jenában 1735. 12. részben.
- Intzédi Josef* ur Liliomok völgye V. Gerard János elmékedései igen szép magyarságra fordítva. Szeben. 1745. 8. részben.
- Justus Lipsius*nak a polgári társaságról irt könyvei. Nyolcz részben. 1640.³ 709.
- Juellus*. Lásd fellyebb Apologiája a reformatusoknak.
- Ilyés András*. Szentek életéről való könyv Nagy Szombatban 1743-ban. 4. részben.
- Kalvinus János* Keresztyén religiora és igaz hitre való tanítása, mellyet magyarra fordított s kibocsátott *Molnár Albert*. [Hanovia.] 1624. 4. részben. 540.

¹ A nyomtatás éve a colophonban 1561, de a czimlapon 1562.

² Szerzője: Melius Péter. (Kolozsvár. 1578.)

³ Téves, 1641-ben Bártfán jelent meg.

- 2. Catechismussa. Kolozsvár. 1695. 12. részben. 1468.
- Káldi György*. Vulgata deák bibliának magyarra fordítása. N. Szombatban 1732. Foliant.
- Kamarási György*. Emlékezet kövei. Száz halotti praedikációk. Kolozsvár. 1747. 4. r.
- Katekismusi* rövid oktatás az Ur vacsorájához járulók számokra s kisdedeknek. 8. r. Debreczen. 1751.
- Károlyi Péter* az Apostoli Credonak magyarázására irt prédikációi. Debreczenben 1606.¹ 8. részben. 303.
- Károlyi Gáspár* Magyar Bibliája. 8. rész, mely nyomt. 9-dszer Ultrajectumban 1747.
- Károlyi Susanna* Bethlen Gáborné fejedelem asszony halotti pompája. Fejérvárt. 1624. 4. részben. 539.
- Kegelius* Tizenkét elmélkedési, fordította Debretzeni Péter.² Bártfán 1639. 12. r. 686.
- Ismét az más formában nyomt. Kolozsvár. 1738. 8. részben.
- Kemény János* életének s az ő idejében történt dolgoknak maga által való leírása kézírásban. Folio.
- Kempis Tamás* Krisztus követéséről irott könyve, magyarra fordította Pázmány Péter. Nagy Szombat. 1738. 12. részben.
- Keresszegi István*. Prédikációknak tárháza. Várad. 1630.³ 4. részben. 708.
- Kereszturi Pál*. 1. Csecsemő keresztyénje. Kolozsvár.⁴ 1638. 4. r. 678.
- 2. Egyenes ösvénye. Várad. 1655.⁵ 4. r. 879.
- 3. Lelki legeltetése. Váradon 1645. 4. részben. 780.
- 4. Menyei társalkodás, vagy a bűnös embernek Istennel való beszélgetése. Kolozsvár. 1722. 12. részben.
- 5. Felserdült keresztyénje. Váradon 1631.⁶ 4. r. 722.
- Keresztyén Seneca*, vagy a Seneca írásiból ki szedegetett keresztyén virágok. Bétsben 1740. 12. részben.
- Kerti veteményekről* irott könyv. Kolozsvár. 1733. 8. r.
- Ketskeméti János* Dániel prófecziájára irott magyarázatja. Debreczen. 1621. 4. r. 510.
- 2. Három nevezetes Innepekre való prédikációji. Debreczen. 1615. 8. r. 455. — Mással vagon egyben kötve. Lásd: *Margitai Péter* Prédikációi.
- Királyok tüköre*, mely iratott *Füsüs János* által. Bártfán 1676.⁷ 8. r. 549.
- Kitonits János*. Rövid igazgatás a törvény folyásiról. (Lásd alább *Tzikó Mihály*.) 1647. 4. részben. 791.
- Komáromi Csípkés] György*. Igaz hit. Szebenben 1666. 4. r. 1042.
- 2. Pápistaság ujsága. Kolozsvár. 1670.⁸ 8. r. 1115.
- 3. Bibliája. [Leyden.] 1685. 8. részben. 1336.
- Koltsár György* Postillája. Bártfán 1579. 4. r. 150.

¹ A nyomtatás éve téves, mert 1600-ban jelent meg.

² V. ö. RMKI. 686. és 695. jegyzete.

³ A nyomtatás éve téves, 1640-ben jelent meg. (MDCXXXX.)

⁴ Nyomtatási helye nem Kolozsvár, hanem Gyulaféjérvár.

⁵ A nyomtatás éve téves, 1653-ban jelent meg.

⁶ A nyomtatás éve téves, 1641-ben jelent meg.

⁷ A nyomtatás éve téves, 1626-ben jelent meg.

⁸ A nyomtatás éve téves, 1671-ben jelent meg.

- Komáromi István.* Az úri imádságnak magyarázatja. Várad. 1651. 8. r. 853.
Koptszáni Bonaventura elmékedései. [Bécs] 1634. 8. r. 632.
Korholt Kristian Sullyos papi terhe, magyarra fordította Vasonyi Márton. Jenában 1726. 8. rész.
Kováts János. A magyar krónikának rövid summája. Poson. 1742. 4. részben.
Kristus Urunk szenvedésének rövid Históriaja, a mind szokott énekeltetni, írta le Sz. Páli István kántor.
Köleséri Sámuel. 1. Szent írásra vonatott fél keresztyén. Debreczen. 1677. 8. részben. 1209.
 — 2. Arany alma. Debreczen. 1673. 8. r. 1144.
 — 3. Idvesség sarka. 8. r.¹
Körösi Mihály. Új testamentumra mutató tábla. Debreczen. 1739. 12. r.
Kösziklára épült ház. Lásd feljebb: *Historiája* a magyarországi ekklesiák üldöztetésének.
Kun István. Hét napi uti-társ. Kolozsvár. 1677. 8. részben.² 1214.
Kosa János Catechesise. Szebenben 1747. 8. r.
Kemény János Gileád balsamuma. Sáros Patakon 1659. 4. r. 947.
Lámpe Gileádi Balsamonnya a döghalál ellen, magyarra fordította Bányai István. Franekera. 1741. 8. r.
 — 2. Kegyelem szövetségének tiikában való bévezetés, magyarra fordította Tatai Ferencz. Debreczen. 1744. 12. r.
Lázár János okos teremtt állatya, vagy a teremtésnek rendi szerint való hét napi imádságok. Kolozsvár. 1745. 8. r.
Lépes Bálint. Pokol és menyország tüköre. Prágában 1617. 4. részben. 476.
Liturgia, vagy az Ur vacsorája kiszolgáltatása módjáról. 1655.³ 8. részben. 933.
Laskai János. Cito! longe! tarde! vagy annak a kérdésnek meghatározása: szabad-e a Pestis előtt futni? Lótsén 1638. 8. részben.⁴ 682. Lásd *Tzanaki Máté.*
Lukáts Rikárd: A hónapnak minden napjaira való keresztyéni elmékedések. Debreczen. 1748. 8. részben.
Lipsius. Lásd *Justus.*
Lelki álomból való felserkentés. Váradon. 1652. 8. rész. 864. Lásd felyebb: *Enyedi János.*
Magyar Tábor. Lásd felyebb: *Győzedelmeskedő* fegyver.
Maier János: Pápista vallásra hajlott lutheranusok lelkek esméretinek kínja. Hamburg. 1690. 12. r. 1399. — Mással vagyon egyben kötve. Lásd hát *Meizner* Boldizsár.
Makula nélkül való tükör. N. Szombatban 1746. 4. részben.
Manni János. Paraditsomnak s Gehennának örökkévalóságáról. Kolozsvár. 1712. 12. részben.
Margitai Péter. 1. Temető prédikációi. Debreczen. 1632. 8. r. 607.
 — 2. Uri imádságra irott prédikációi. Debreczen. 1616. 8. r. 464.
 — 3. Jónás proféta magyarázatja. Debreczen. 1621. 8. r. 512.

¹ Szabó K. e munkának két kiadását említi. Sárospatak. 1666. (I. 1038.) Debreczen. 1676. (I. 1189.) Az utóbbinak egyetlen példáját sem ismerjük.

² Téves, mert 12°.

³ A nyomtatás éve téves, 1658-ban Sárospatakon jelent meg.

⁴ Egyetlen példája sem ismeretes.

- Magyar Lexikon*, az az a Szent Írásban előforduló példázatoknak magyarázatja. Kolosvár. 1746. 4. részben.¹
- Maróti György* Aritmetikája, vagy számvetésnek mestersége. Debreczen. 1743. 12. részben.
- Martirok* koronája. Lásd alább *Szőnyi István*.
- Martonfalvi György* Tanító és czáfólo theológiája. Debreczen. 1679. 12. részben. 1231.
- 2. Keresztyéni inneplés. [Koloszvár. 1700.] Vagyon adva a Síklus mellé. Lásd hát *Debreczeni Ember Pál*.
- Markó István*. Bányász csákánya. 1668. 4. részben. 1072. Lásd alább *Vásárhelyi*.
- Mediesi Pál* Lelki Abécéje. 1684. Keresden. 8. részben. 1319.
- 2. Dialogus politico ecclesiasticus. Bártfán 1650. 4. részben. 831.
- 3. Szent atyák öröme. Fejérvár. 1640. 4. részben. 701.
- 4. Praxis pietatis. Kolozsvár. 1677. 8. részben. 1215.
- 5. Égő szövétnek. 1645. 8. r. 774.
- 6. Hét napi együtt beszélgetés. Debreczen. 12. r.²
- Meizner Boldizsár* Catholicus válaszi az Esauiták eretnek kérdésekre. 1690. 12. részben. 1397. — Ehez van kötve *Hunnius Miklós* és *Májer János*.
- Mélius Péter* Sz. János menyei jelenésének magyarázatja. Várad. 1568. 4. r. 69.
- 2. Válogatott prédikációk. Debreczen. 1563. 4. r. 54.
- 3. Igaz keresztyénségnek rövid fundamentuma. Debreczen. 1569. 4. r.³ 72.
- Melotai Nyilas István*. 1. Sz. Háromság tüköre. Debreczen. 1622. 4. r. 521.
- 2. Agenda. Debreczen. 1634. 8. r. 633.
- 3. Agenda a Sakramentumok kiszolgáltatásokról rövidebben. Kolosvár. 1733. 8. r.
- 4. Irtovány. [Debreczen. 1617.] 4. rész. 474.
- Mihalko János*. Az örök életnek szép nyári idejéről való könyvecske. [Bártfa.] 1603. 8. r.⁴ 381.
- Mikolai Hegedüs János*. Istenes cselédeknek lelki prebendájok. Szentek napi száma. Mennyei igasság tüzes oszlopa. Biblia tanui. Trajek. [Utrecht.] 1648. 8. részben.⁵ 812—815.
- Miskoltzi Gáspár*. Angliai independentismus. Ultrajecti. 1654. 12. részben. 893.
- Miskoltzi Ferencz*. Chirurgicali uti társ, mellyben az anatomia, sebkötés és vágás s. a. t. tanítatnak. Győrben 1742. 8. részben.
- Molnár Albert* Heidelbergában a Jubileusra íratott collectája. Oppenheimban 1618. 4. r. 482.
- 2. Summum bonum. Kolozsvár. 1701. 8. részben. 1628.
- Müller* Lelki nyugasztaló óráji, magyarra fordította Szentzi Fekete István. [Lőcse év n.] 12. részben. 1601.

¹ Szerzője Bod Péter.

² Szabó K. e munkának két kiadását említi. Debreczen. 1637. (I. 668.) Debreczen 1661. (I. 972.) Az utóbbinak egyetlen példáját sem ismerjük.

³ Egyetlen példáját sem ismerjük.

⁴⁻⁵ Téves, mert 12°.

- Melianus Gnatereth.* Igasság paissa, mellyel a Kristustól szereztetett sakramentomi sz. vatsora felől való tudományt erősíti. Miaburgban 1741. Nyolczad részben.
- Nádányi János.* Kerti dolgok leírása, fordítotott Mizald Antal munkájából. Kolosvár. 1669. 4. r. **1087.**
- Nádudvari Péter* Predikatziói a keresztyéni hitnek ágazatáról. Kolosvár. 1741. 4. r.
- Nádudvari Péter.* Idvesség uta kézírásban, mely azután kinyomtatott. 4. részben.
- Nagyari Benedek.* Igaz vallásu keresztyén. Váradon 1651. 8. r. **825.**
- Nánási István.* Szű titka. Kolosvár. 1670. 4. r. **1103.**
- Németi Mihály* Prédikációi. Kolosvár. 1675. 4. r. **1179.**
- 2. Dominikalis prédikációk todalékja. Kolosvár. 1686. 8. r. **1353.**
- 3. Az örökké való egy Isteni állapotban lévő három személyeknek mutató tüköre. Kolosvár. 1673. 12. r. **1150.**
- 4. Halotti centuria. Kolosvár. 1686.¹ 8. r.
- 5. Mennyei tárház kultsa, imádságos könyv. Debreczen. 1741. 12. r.
- 6. Sz. David Psalteriuma. Kolosvár. 1679. 12. r. **1234.**
- Neumann Gáspár.* Minden imádságok velejek. Posonban 1737. 8. r.
- Nemes ember,* nemes asszony. Nagyszombatban 1748. 4. r. [*Dorell* József.]
- Nógrádi Mátyás.* Idvesség kapuja. Kolosvár. 1672. 4. r. **1133.**
- Osterwald* Romlotság kuffejéről való elmélkedései, magyarra fordítotott s nyomtatott Debreczen 1745. 8. r.
- 2. Sz. Historiák rövid summája, fordította Maróti György. Debreczen. 1745. 12. r.
- Otrokotsi Főris Ferentz.* 1. Istennel járóknak tökéletességek. Nagyszombat. 1699. 12. r. **1547.**
- 2. Idvességes beszélgetések. Kolosvár. 1683. 8. r. **1300.**
- 3. Róma sz. város. Nagy Szombat. 1698. 8. r. **1535.**
- 4. Magyar Izraelnek imádsági. Kolosvár. 1682. 12. r. **1286.**
- 5. A jó lelki esméretnek maga mentő tanubizonyysága. Kassán 1694. 12. r.² **1453.**
- Örvendi Molnár Ferentz* Lelki tárháza. Debreczen. 1666. 8. r. **1034.**
- Oktató tanátsadás* a Sz. Irás olvasására. Debreczen. 1751. 8. r.
- Orvosságos* s egyszersmind konfectekről irott könyv. 4. részben. Kézírás. — Más ugyan *orvosságos* könyv. 4. részben. — Ismét más olyan, veres táblájú. 4. részben.
- Palatina* Katekesis.
- Pápai Páriz Ferencz.* 1. Deák és magyar dictionarium. Lőcsén 1708. 8. r. **1746.**
- 2. Pax aulae. Kolosvár. 1696. 12. r. **1488.**
- 3. Pax crucis. Kolosvár. 1710. 12. r. **1775.**
- 4. Pax animae. Kolosvár. 1680. 8. r. **1242.**
- 5. Pax corporis. Kolosvár. 1695. 8. r. **1474.** — Ujabb editio. Kolosvár. 1747. 8. részben.
- 6. Pax sepulchri. Kolosvár. 1698. 12. r. **1526.**
- Pápai Páriz Imre.* Keskeny uta. Lőcsén 1689. 12. r. **1377.**

¹ A nyomtatás éve téves. E munkának két kiadását ismerjük: Kolosvár. 1683. 1684.

² Egyetlen példáját sem ismerjük.

- Pázmány Péter*. 1. Kalauzza. Pozsony. 1637. Foliant. **673**.
 — 2. Alvintzi Péterhez irt öt levelei. Kassán 1741. 12. r.
 — 3. Imádságos könyv. Nagyszombat. 1701. 4. r. **1640**.
 — 4. Nyoltz okok, a mellyekre nézve egy főember vallását változtatván, a római hitre tért. Bétsben 1732.
 — 5. Csengetyü e világi haszontalanságok ellen. Nyom. 1699. 12. r.¹ **1548**.
Patai István. Szent Sákramentomokról. Fejérvár. 1643. 8. r. **740**.
Patai Balog János Lelki igazgatása. Ultrajecti. 1700. 12. r. **1571**.
Pataki István. Világ dolgainak igazgatásának mestersége. Kolozsvár. 1681. 4. r. **1263**. — Ismét más kétszer.
Perkinsiusnak lelkiismeret akadékiról való könyve. Amsterdam. 1648. 12. r. **800**.
Perliczi Dániel Pestis ellen való orvosi oktatása. Budán 1740. 4. részben.
Placet János Keresztyén etikája, mely vagy az igaz megtérésről. Debretzenben 1750. 8. rész.
Perneszi Sigmond. Idvesség paissa. Kolozsvár. 1676. 8. r.² **1195**.
 — 2. Lelki flastroma. Kolozsvár. 1678. 8. r. **1222**.
Pesti Gábor Uj testamentoma. Bécsben 1536. 8. r. **6**.
Petrózi Kata Szidonia. Jó illattal füstölgő igaz szív. 1708. 8. r. **1747**.
 — 2. Jó illatu tizenkét lilium. Kolozsvár. 1705. [12°] **1704**.
Pétsvárad Péter. Pázmány Péternek Sz. Irásról s az Ekklesiáról irott könyvének felbonczolása. Debreczen. 1629. 4. r. **579**.
Polgári törvények s istenes rendelések a Sz. Irásból. Debreczen. 12. részben. 1610. **420**.
Pósházi János. 1. Igasság istápja. Patak. 1669. 4. r. **1096**.
 — 2. Három kérdésre való feleletének megerősödése. 1666. 12. r. **1050**.
 — 3. Ben sült veres kolop. [1666.] 12. részben. **1053**.
Politica philosophiai okoskodás szerint való rendes életnek példája. Lőcsén 1674. 8. részben.³ **1169**.
Prágai András. Lásd *Gvevarai Antal*.
Palánki János. Sz. Háromság tüköre. Kassán 1668. 8. rész. **1065**.
 Lásd felyebb: *Drégel*, ott más munkája is van ez auctornak.
Rádai Pál Lelki hódolása, vagy igaz keresztyénhez illő imádságok és énekek. Debreczen. 1724. 12. r.
Rambak Jakab. Gyermeknek kézi könyvetskéjek, melly magában foglalja 1. Az idvességnek rendét, 2. Az idvességnek kintseit. 3. Keresztyén életnek száz reguláit. 4. Külső erköltsöknek száz reguláit. 5. Imádságokat. Fordította Bárany György. Nyom. Jenában 1740. 12. r. — Vagyon egyben kötve az Augustana Confessioval. Lásd hát felyebb: *Augustana Confessio*.
Rotterodámi Rézmánnak a keresztyén vitézséget tanító kézben viselő könyvetskéje, fordította Salánki György. Lugdunomban 1627. 8. részben.⁴ **563**.
Sámbár Mátyás. Matkó hazugságának meg[torkollása] s Posaházi mocsának megtapodása. 1667. 8. r. **1056**.

¹ Szerzője nem Pázmány Péter, hanem Nyéki Vörös Mátyás. Egyetlen példáját sem ismerjük.

² Téves, mert 12°.

³⁻⁴ Téves, mert 12°.

- 2. Három idvességes kérdés. Kolosvár. 1748. 12. r.
Samariai János. A helvecziai valláson levő ekklesiáknak czeremoniájokról.
 Lőcsén 1636. 4. részben. 662.
- 2. Magyar Harmonia. Pápán 1628. 4. r. 573.
- Sárpataki Mihály*. Noé bárkája. Kolozsvár. 1681. 4. r. 1264.
- Seneka*. Lásd felyebb *Keresztyén Seneka*.
- Selyei Balog István*. Uti társ. Váradon 1657. 8. r. 928.
- 2. Temető kert. Várad. 1655. 8. r. 905. (?) 906. (?)
- Selyem* eresztésnek módja. Szebenben 1754. 8. rész.
- Sibelius Gáspár* Imádsága. Kolozsvár. 1613.¹ 12. részben. 1151.
- Siderius* Katechismussa.²
- Skotodulus* és *Diafanos* együtt beszélgetések. 1671.³ 1125.
- Skultetus* Postillái. Molnár Albert fordította. Oppenheimban 1617. 4. részben. 475.
- Soltárok* négyes nótáik. Debreczen. 1743.
- Sós Ferentz*. Isten hartzá az emberekkel, a pestisről. Kolozsvár. 1720. 8. rész.
- Sós Kristóf*. Az utolsó profétákról való prédikációk. Bártfán 1601. 4. részben. 372.
- Szakáts* mesterségnek könyvetksége. Kolosvár. 1745. 12. részben.
- Szatmári Mihály*. Urvacsora felett meggyújtott szövétnek. Traject. 1739. 8. részben.
- Szatmári István*. Belgiumi ekklesiák hitekről való vallástétel. Amstelodam. 1650. 12. r. 830.
- Szatmári János*. Kegyes ajakak áldozó tulka. Kolozsvár. 1707. 8. r. 1727.
- Szatmári Ötves István*. Titkok jelenése. Szebenben 1668. 8. r. 1078.
- Székely István* Keresztyénség fundamentomáról való rövid tanusága.
 Nyom. 1546. 8. r.⁴ 17.
- Székely István* Krónikája. Krakkóban 1558.⁵ 4. r. 38.
- 2. *Soltárok* fordítása. [Krakkó.] 1548. 8. részben. 19.
- Szentábrahám Mihály* Sokféle szükséghez alkalmaztatott könyörgései.
 Kolosvár. 1746. 12. részben.
- Szentirás* historiája summája. 12. r. Lásd felyebb: *Osterwald*.
- Sz[ent]péteri István*. Táncz pestisse. Debreczen. 1695.⁶ 8. r. 1501.
- 2. Ördög szigonya. Debreczen. 1699. [8°] 1538.
- 3. Hangos trombita. Debreczen. 1698. [8°] 1521. Egybe vannak kötve.
- Szikszai P. Sámuel*. Menyország utja. Bártfán 1702. 8. r.⁷ 1643.
- Szokolyai István*. Sérelmes lelket gyógyító balsamom. Kolozsvár. 1671. 12. r.⁸ 1178.
- 2. Az ó-testamentomi irásokból egyben szedegetett könyörgések.
 Kolozsvár. 1672. 12. r.⁹ 1135.

¹ A nyomtatás éve téves, 1673-ban jelent meg.

² 1711 előttről 13 kiadása ismeretes. (R. M. K. I. 297. 543. 610. 733. 992. 993. 1081. 1156. 1265. 1382. 1386. 1391. 1537.)

³ (Pathai István). Amaz két fejü és tíz szarvu Bestian ülő Babillonnak, mezeitelenségének tüköre. (Sárospatak) 1671. 12°.

⁴ Egyetlen példáját sem ismerjük.

⁵ Csak az ajánlása kelt 1558-ban, a colophon szerint 1559-ben jelent meg.

⁶ A nyomtatás éve téves, mert 1697-ben jelent meg.

⁷ Téves, mert 12°.

⁸ Egyetlen példáját sem ismerjük.

⁹ Oldalt megjegyezve: Egybe van kötve.

- Szőnyi István.* Martirok koronája. Kolozsvár. 1675. 8. r. **1180.** — Ismét nyomt. 1727. Norimb.
- 2. Vezér tsillaga, melly áll buzgóságos imáds. Nyom. 1748. 12. r.
- Szeli József.* Luther Márton kis Katechismussa és annak fontos magyarázatja. Brassóban 1748. 8. részben.
- Stehelin Kristóf* Házi kintse, az az a Heidelbergai katekismusnak magyarázatja. Nyomt. 1752. Kolosvár. 4. részben.
- Tabera,* vagy Vári Krisztinának menyei tűz által való haláláról lett munkátska. Kolosvár. 1716. 8. r.
- Taddeus.* A Sz. Írásban egymással ellenkezni láttató helyeknek meggyeztetések. Magyarra fordította Debretzeni János. Ultrajecti. 1658. 12. részben. **937.**
- Tatárok* rabságokban nyomorgó magyarok énekek. 12. részben.
- Teleki Mihály.* Fejedelmi lélek. Kolozsvár. 1689. 4. r. **1373.**
- Telki Bányai István.* Angliai puritanismus. Ultrajecti. 1654. [12°] **894.** — Mással egyben kötve vagon. Lásd hát felyebb: *Miskoltzi Gáspár:* Angliai independentismus.
- Teifalvi Tziba Márton.* Romanocategorus. 1637. 12. r. **667.**
- Temetési* prédikatiók és oratiók. 4. részben.
- Tetsi Miklós.* Liliium humilitatis. Kolozsvár. 1679. 12. r. **1235.**
- Titulusokról* való könyvetske, írásban.
- Tofeus Mihály.* Soltárok magyarázatja. Kolozsvár. 1683. 4. r. **1302.**
- Tolnai István* Apostoli tudományra vezető kalauzza. Kolozsvár. 1679. 8. r. **1236.**
- Tolnai Dalí János.* Daneus Rácai. Patak. 1654. 8. r. **892.**
- Tolnai István* A számkivetést szenvedő csehekhez és morvaiakhoz küldött vigasztalása. Fejérvár. 1632. 4. r. **617.**
- Torkas András* Engesztelő áldozatja. Hálában 1709. 12. r. **1759.**
- Totfalusi Kis Miklósnak* mentsége. Kolozsvár. 1698. 8. r. **1528.**
- 2. *Biblia.* Nyomt. 1685. Amstelodám. Tokba téve. **1324.**
- Tournafort.* A füvekről, azoknak nemeiről, hasznokról irt könyvei, képjeikkel lefestve szépen. 3 tomusban. Parisban 1719. 4. r. Deákul.
- Tsombor Márton* Udvari oskolája. Bártfán 1613.¹ 12. r. **527.**
- 2. Utazásának leírása. Sem eleje, sem vége.² **500.**
- Tsuzi Ts. János* Lelki áldozatja, mindennapi közönséges imádságok. Nyom. 1736. 8. r.
- Tsuzi Ts[feh] Jakab* Tanító oskolája. Debreczen. 1680. 12. r. **1242.**
- Tyukodi Márton* Josef patriarkáról irtott predikatiói. Várad. 1641. 8. r. **723.**
- Tzeglédi István:* Sion vára. Patak. 1675. 4. r. **1187.**
- Tzikó Mihály.* Rövid igazgatása a törvénykezésnek. Gyulafejérvár. 1647. 4. r. **791.**
- Tzeglédi György s Károlyi Péter.* A keresztyének vallásokról az Istenről. Debreczen. 1569. 4. részben.³ **71.** — Mással van egybe kötve.
- Tzeglédi István.* Dágon ledölése. [Kolozsvár.] 1670. 4. r. **1100.**
- 3. Csatazó léleknek lelki diadalma. [Kassa. 1659.] 8. r. **942.**
- 4. Az ország romlása okairól. Kassán 1659. 8. r. **941.**
- 5. Malach doctor. 1659. 8. r. **946.**

¹ A nyomtatás éve téves, mert 1623-ban jelent meg.

² Europica varietas. Kassa. 1620. 12°.

³ Egyetlen, czimlap nélküli, példája ismeretes.

- 6. Barátsági dorgálás. 1663. 8. r. **1002.**
Tzanaki Máté A döghalálról való rövid elmélkedése. [Kolozsvár.] 1634.
 8. r. **636.**
Váradi Mátyás Égő szövétneke. Franekera. 1668. 12. r. **1064.**
Váradi disputatio. Kolozsvár. 1569. 4. r. **75.**
Váradi Biblia. Váradon 1661.¹ Folioban. **970. 976.**
Vásárhelyi Matkó István Bányász csákánya. 1678.² 4. r. **1072.**
 — 2. Élő kenyér. Kolozsvár. 1691. 12. r. **1407.**
 — 3. Fővényen építetett ház romlása. 1666. 8. részben. **1043.**
Véber János eperjesi patikárius Döghalálról való rövid oktatása. Nyomt.
 Tsikban 1739. 4. r.
Vedelius Miklós. Hittől szakadásnak telyes megorvoslása, melyet ma-
 gyarra fordított Laskai János. Várad. 1644. 12. r. **764.**
 — 2. S. Hilarius, magyarra fordította Pankotai Ferencz. Várad. 1650.
 12. r. **839.**
Veresegyházi János. Lelki patika. Lőcsén 1648. 12. r. **810.**
Veres tromfosdit játszó sandal barátok játék elvesztéseért való meg-
 piricskeltetése. 1666. 8. r. **1052.**
Vigasztalásoknak hasznos voltáról a lelki hartzban. 12. részben.
Vitringa. Lelki élet. Magyarra fordította Bába Vásárhelyi Ferencz. Frank-
 furt 1722. 8. r.
Vollébius János. Keresztyéni tudománynak rövid summája. Magyarra for-
 ditotta Komáromi Cs[ipkés] György. Ultrajecti. 1653. 12. r. **877.**
Volf Abrahámnak és Rogallen Frideriknek atyafiságos serkengetése
 a tanítókhöz. Jenában 1736. 8. r.
Udvári ember. N. Szombat. 1750. 8. r. [Dorell József.]
Zengedező mennyei kar, vagy válogatott isteni ditséreteket s énekeket
 magában foglaló Gradual. Frankfurt 1743. 12. r.
Zilahi János. Igaz vallásnak világos tüköre. Kolozsvár. 1672. 8. r. **1136.**

* * *

Ezután következik a katalógusnak második, tárgyak szerint csoportosított jegyzéke:

Laistrom, melyben a könyvek bizonyos Titulusok alá irattak a materiák szerint.

I. A Szent Háromságról.

1. Demeter Márton Sz[ent] Há[romságról] írott könyve.	5. [Szathmár-] Némethi Mihály Az egy isteni állatban levő isteni személyeknek mutató tüköre.
2. Gelei [Katona] István Titkok titka.	6. Sárpataki [Mihály] Noé bárkája.
3. Hegyesi István Kegyesség nagy titka.	7. Váradi disputatio. [Dávid Ferencz.]
4. Melotai [Nyilas] István Sz. Háromság tüköre.	8. [Drégely-] Palánki János Sz. Háromság tüköre.

II. Az igaz hit ágazatiról.

1. Apafi Mihály Magyar Vendelinusa.	4. Freylinghusius Rövid summája.
2. Dávid parittyája. [Diest—Uzoni.]	5. Gyöngyösi László Vallás fundamentoma.
3. Félegyházi Tamás Keresztyén igaz hitről való tanítása.	6. Kálvinus János Igaz hitre való tanítása.
	7. Köleséri [Sámuel] Idvesség sarka.

¹ Várad, 1660 — Kolozsvár, 1661.

² A nyomtatás éve téves, mert 1669-ban jelent meg.

8. Komáromi [Csípkés] György Igaz hit.	12. Pósházi János Igasság istápja.
9. Mártonfalvi György Tanító theológiája.	13. Váradi Mátyás Égő szövéteke.
10. Nádudvari Péter Prédikációi.	14. Volebius János Keresztyén tudomány rövid summája.
11. Nagybányai Benedek Igaz vallásu keresztyén.	

III. *Confessiók és catechismusok.*

1. Augustana confessio.	7. Lampe Kegyelem szövetségében való vezérlése.
2. Belgica confessio. [Szathmári István.]	8. Palatina catechesis.
3. Fogarasi Ferencz Kis keresztyéne.	9. Rambak [Jakab] Gyermekeknek kézi könyvecskéjék.
4. Félegyházi Tamás Catechismusa.	10. Siderius [János] Catechismusa.
5. Helvetica confessio.	
6. Kalvinus [János] Catechismusa.	

IV. *A Szent Biblia fordítása és editiói.*

1. Félegyházi Tamás Uj Testamentomák szép magyarázatokkal.	4. Pesti GáborNégyEvangelisták fordítása.
2. Heltai Gáspár M[agyar] Bibliája. Uj testamentoma.	5. Tótfalusi [Kis Miklós] Bibliája.
3. Káldi György fordítása a Vulgata szerint.	6. Váradi biblia [Károlyi Gáspár].
	7. Károli Gáspár Bibliája. Nyomt. Ultrajectumban 1747-dik esztendőben.

V. *A Sz. Írás némely részeire való magyarázatok.*

1. A Josef pátriarka históriájára Tyukodi Márton prédikációi.	Az LXVIII. soltárra Bándi Sámuel.
2. A Daniel profecziájára Kecskeméti [A.] János.	A XXII. soltárra Keresztúri Pál.
3. Az Énekek Énekére Debreczeni K. János.	Az LI. soltárra Nógrádi Mátyás.
4. Az egész soltárookra Tofeus Mihály.	5. A Római levélre Derecskei Ambrus.
	6. A m[ennei] jelenésekről irt könyvre Szatmári Ötves István. Melius Péter.

VI. *Dominicák szerint való prédikációk.*

1. Alvinczi Péter Postillái 2 tomusban.	4. Kulcsár György Postillája.
2. Bornemisza Péter Prédikációi.	5. [Szathmár-]Némethi Mihály Dominikája. úgy az ő
3. Gelei [Katona] István Váltság titka 3 tomusban.	6. Dominikális prédikációi tomlaléka.

VII. *Palatina catechesis szerint való prédikációk s tanítások.*

1. Drégely-Palánki János Idvesség láncza.	3. Pósházi [István] Igasság istápja.
2. Keresszegi István Prédikációk tárháza.	

VIII. *Az imádságról tanító könyvek és az uri imádság magyarázatja.*

1. Borosnyai Sigmund K[eresztyén] e[mbernek] papi tisztí.	3. Szatmári [Pap] János Kegyes ajakak áldozó tulkaí.
2. Margitai Péter Prédikációi.	4. Komáromi István Uri imádságra írott prédikációi.

IX. *Imádságos könyvek.*

1. Arnd János Paradicsom kertecskéje.	11. Rádai Pál Lelki hódolása.
2. Gerhárd [János] Kegyeség gyakorlása.	12. Szentábrahám Mihály könyörgései.
3. Igasság áldozatja.	13. Szokolyai István könyörgéses könyvecskéje.
4. Imádságos könyvecske az úton járóknak.	14. Csuzi [Cseh Jakab] Lelki áldozatja.
5. Kegeilius [Filep] Elmélkedései.	15. Bujdosás emlékezet köve. [gr. Bethlen Kata.]
6. B. Lázár János Okos teremtett állatja.	16. [Páriz] (Pápai) Ferencz Kereszt békessége.
7. Medgyesi Pál Praxís pietatis.	17. Técsi Miklós Liliom humilitatis.
8. [Szathmár-] Németi Mihály Mennyei tárház kolcsa.	18. Torkos András Engesztelő áldozatja.
9. Otrokocsi [Fóris Ferencz] Kereszt alatt nyögő magyar Izrael.	
10. Füstölő csepű. [Szántai Mihály.]	

X. *Szép elmékedések, melyekkel az istenfélő ember megerősíti magát a világi sok gyalázatok, rágalmozások, kísértetek között, vigasztalja keserőségében, segíti menyre etc.*

1. Arnd János Igaz keresztyénségről írott könyvei.	17. [Páriz] (Papai) Ferencz Lélek Koporsó } békessége. Udvar }
2. Ács Mihály Boldog halál szekere.	
3. Bona János Égre vezető kalauzza.	18. Patai [Balog] János Lelki igazgatása betegségben.
4. Dobrai Csutak Sámuel Lelki olajja.	19. Petróczi Kata Tizenkét liliuma.
5. Gődőfalvi János Elmékedései.	20. Szokolyai István Sérélnes lelket gyógyító balsamum.
6. Heltai Gáspár Vigasztaló könyvecskéje.	21. Vedelius [Miklós] Hittől szakadásnak orvoslása, ugy az ő S. Hilariussa.
7. Inczédi József úr Liliomok völgye.	22. Veresegyházi [Szentyel János] Lelkipatikája a harcban.
8. Kegelius [Filep] Tizenkét elmékedései.	23. Vigasztalásoknak hasznos voltáról.
9. Kereszturi Pál Egyenes ösvénye.	24. Enyedi [Molnár] János Isten ígéreteinek arany bányája.
10. Ugyan az ő Mennyei társalkodása.	25. Eperjesi (!) Madarász Márton Jó élet és boldog halálról.
11. Kempis Tamás a Krisztus követéséről.	26. Vitringa Lelki élete.
12. Keresztyén Seneka.	
13. Medgyesi Pál Praxis pietatis.	
14. Molnár Alberttől kiadatott Summum bonum.	
15. Müller [Henrik] Lelki nyugasztaló órái.	
16. Otrókocsi [Fóris Ferencz] Istennel társalkodók tökéletességek.	

XI. *A Sakramentomokról, főképpen az Ur vacsorájáról.*

1. Bárányok vezérlése.	6. Szathmári Mihály Ur vacsorája felett való szövétneke.
2. Idvesség rende.	7. Tolnai [István] Kalauzza.
3. Liturgia.	8. Vásárhelyi Matkó István Élő kenyér.
4. Melotai [Nyilas István] Agendája.	9. Melianus Onatereth Igasság paissa.
5. Pathai István A sz. sakramentomokról.	

XII. *Innepekre rendelt prédikációk.*

1. Debreczeni Ember Pál Sz[ent] Siklussa.	3. Találatnak fellyebb a VI. szám alatt előszámlált könyvekben is.
2. Kecskeméti János Prédikációi.	4. Selyei Balogh István Uti társa.

XIII. *Temetésre való prédikációk.*

1. Bethlen Péter Temetési pompája.	4. Margitai Péter Temető prédikációi.
2. Halotti prédikációk.	5. [Szathmár-] Némethi [Mihály] Halotti centuriája.
3. Károlyi Susanna Halotti pompája.	

XIV. *A római catholica vallásnak, annak rendtartását előadó könyvek.*

1. Életnek és értelemnek kenyere.	11. Tejfalvi Cs[iba] Márton Romano-categorus.
2. Gratianus Rechabeus [15 dilemmák.]	12. Tolnai [István] Kalauzza.
3. Jesuiták titkaik.	13. Czeglédi [István] } Malach doctor. } Dágon ledöleése. } Barátsági dorgálás.
4. Komáromi [Csipkés György] Pápista-ság ujsága.	14. Vásárhelyi Matkó István Bányász csá-kánya.
5. Molnár Albert Jubileusi collectája.	15. Hunnius Miklós Fundamentomos tractája.
6. Otrókocsi [Fóris Ferencz] Romája.	16. Váradai Máttyás Égő szövétneke.
7. Pázmány Péter Kalauzza, Imádságos könyve.	
8. Pósházi [János] Irási.	
9. Sámbar Máttyás.	
10. Skotodulus és Diafanus. [Pathai István.]	

XV. *Egymással vagdalózással ellenkezők, elmésen tréfálódók és tréfáson mocskolódók.*

1. Alvinczi Péter feleleti a Pázmány mocskos leveleire.	2. Dobraviczai Miklós Jafetkéje
	3. Melius [Péter] A titkos könyvre való írása.

4. Pázmány {Kalauzza. [Alvinczi Péterhez írott levelei.	7. Tolnai István Kalauzza.
5. Posaházi [János] Három kérdésre való felelet.	8. Czeglédi [István] Dágon ledőlése.
6. Sámbar Mátyás Matkó ellen. [A három idvességes kérdés.]	9. Vásárhelyi Matkó István Bányász csákány.
	10. Veres tromfosdit játszó Barát megprickseltetése. [Czeglédi István.]

XVI. *Némely nagy bűnök ellen valók, a minémü a táncz, káromkodás stb.*

1. Otrókosi [Fóris Ferencz] Prédikációi.	3. Ide tartoznak nagy részben a X. iitulus alatt előszámlált könyvek.
2. Szentpéteri István Táncz pestisse, Ördög szigonya.	

XVII. *Az elválasztásról és megtérésről.*

1. Báthai György Lelki próbaköve.	4. Ide tartoznak nagy részént a II. és X. titulus alatt előszámlált könyvek.
2. Debreczeni Ember Pál Garizim és Ébál.	5. Placet János Magyar ethikája.
3. Csuzi Cs[eh] Jakab Tanító oskolája.	

XVIII. *Orvoslásra tanító könyvek nevezetesen a pestis ellen.*

1. Buzinkai György Rövid oktatása a pestis ellen.	4. [Páriz] (Pápai) [Ferencz] Pax corporis.
2. Lampe Gileádi balsamonnya.	5. Miskolczi Ferencz Chirurgiai utitárs.
3. Perliczi Dániel Pestis ellen való oktatása.	6. Véber János Döghalálról való rövid oktatása.

XIX. *Historiák.*

1. Dálnoki [Benkő] Márton Magyar Flo-russa.	3. Franzius [Farkas] Az oktan állatok históriája.
2. Forró Pál Magyar Curtiussa a N. Sándor viselt dolgairól.	4. Haller János Hármás históriája.
	5. Székely István Krónikája.

XX. *Magyar historiák.*

1. Bethlen Miklós élete s azzal Erdély históriája.	5. Kováts János Magyarok krónikájának rövid summája.
2. Historiája a magyarországi ekklesiák üldöztetéseknek.	6. Miczbán grófné egy terhel hét gyermeket szülő aszszony históriáját lásd a Bocskai István Temetési pompájában, Bethlen Gábornéjában és az Malach doctor előljáró beszédében.
3. Kemény János élete s azzal Erdély históriája.	
4. Heltai [Gáspár] Magyar Bonfiniussa.	

XXI. *Isteni dicséretetek és szép énekek.*

1. A rendes Énekes könyv, a melyben minden alkalmatosságokra rendeltetett énekeink vagynak, mind debreczeni, mind kolozsvári nyomtatás szerint.	2. Uj zengedező mennyei kar, melyben régi és új válogatott énekek vagynak.
	3. Rádai Pál Lelki hódolásában vagynak.

XXII. *Az uralkodókban megkívántató virtusokról.*

Királyok túlköre, mely Füsüs János által irattatott.

Már a katalógus futólagos áttekintése után is látható volt, hogy a gróf Bethlen Kata könyvtárában túlnyomóan sok a *hungarikum*. A régi mondás, mely szerint valakit könyvtáráról lehet megismerni, mindvégig érvényes marad ugyan, bár a világ folyásával egyben másban módosul, Bethlen Kata idejében még csakugyan teljes épségében fennállt. Mert a minek Árva Bethlen Katát életirói, levelei és munkái festik, könyvtára is olyannak mutatja. Ha arra gondolunk, hogy ez a tekintélyes gyűjtemény aránylag rövid idő alatt került össze, Bethlen Katának erős akaratát és nemes fényűzését; ha arra, hogy rendeztette, katalogizáltatta — pontosságát, lelkiismeretességét kell e tények mögött

keresünk. A gyűjtemény gazdagsága földi javakra, magas irodalmi színvonala — fenkölt lélekre, kizárólagosnak mondható vallási iránya: az égbe néző s vigasztalást kérő árva nagyasszony mély hitére, Istenben való csendes megnyugvására mutat. Viszont, ha végső intézkedését nézzük, meg kell látnunk a jövő reménységét, mely erős, magyar szivét eltöltötte, melynek biztos alapját a nemzeti műveltségben kereste. Katalógusának fő vonásai, hogy magyarságát, áhívatát hirdető könyvekről szólnak, megértetik velünk még azt is, hogy ez a sokat szenvedett és nemesen túrni megtanult nagyasszony, ha az életben mégis boldog volt, boldogságát magyarságának és vallásosságának köszönhette.

Ez a katalógus azonban nem csupán életrajzi adalék, hanem egyben könyvészettörténeti is. Mert belőle megértjük első sorban Bod Péternek könyvészeti fölfogásában korának magyarországi katalógus-rendszerét és azonfölül megismerjük annak élő könyvkereskedelmét, illetőleg forgalmát. Azonfölül értékes aktája általában műveltségünk történetének és különlegesen könyvészetünk multjának. Ez a katalógus régi könyvkinccsünk anyagából olyan ritkaságokat birt, melyek közül ma 11 műnek csak egyetlen példája ismeretes, négy pedig, pótolhatatlan veszteségére irodalmunk XVI. és XVII. századi történetének, teljesen ismeretlen.

E négy ismeretlen művet e szerint csak itt föntmaradt hiányos címekkel tudjuk a RMK-hoz csatolni.

1. *Szeben 1595.* Evangéliomok és Epistolák, melyeket esztendőnként minden vasárnapon szoktak olvasni. Szebenben 1595. 12°. (V. ö. RMK. I. 296.)

2. *H. n. 1673.* Győzedelmeskedő fegyver vagy az igaz Magyaros Magyar Tábornak szükséges alkalmatosságira iratot könyörgések. Nyomt. 1673. 12°.

3. *H. év n. (XVII. sz.)* Tatárok rabságokban nyomorgó magyarok énekek (így) 12°. (V. ö. *Bod Magyar Athenas* 197—198. l.)

4. *H. n. 1703.* Gyulai Ferentz Ur felett való akciók. 1703. eszt. 4°.

Dr. Lukinich Imre.¹

Köblös Zoltán.

¹ E tanulmány bevezető része és a katalógus mása dr. Lukinich Imre úr munkája; a könyvtár történetének némely bővítését s a katalógus adatainak könyvészetünk mai eredményei szerint való megállapítását a szerző beleegyezésével Köblös Zoltán úr végezte.

Cantio Gabrielis Bethlen.

Gondban forgó magyar
Érzed-e, mely nagy kár
Nemzetid között jár ;
Gyarló szived hogy vár,
Egy hir, mint tüzes ár,
Szivedben lánggal jár,
Hogy elrepült immár,
Amaz Phoenix madár.

Megnőtt törödelmed,
Árad veszedelmed,
Elbomlott örömed ;
Ledőlt segedelmed,
Maradt csak félelmed,
Ki leszen [védelmed.¹]
Megholt fejedelmed,
Kit sírat hát szemed?

Bethlen nagy nemzetből,
Fejedelmi kertből,
Isten kegyelméből,
Szép eredetet vől ;
Hazánknak sok jót től,
Még ez életben lől.
Istenünk, ki el vől,
Siró szemünk elől :

Maradtunk csak búra,
Feketétett gyászra,
Hogy szemünk világa,
Magyarok csillaga,

Oh életünk drága
Fejedelmi ága,
Letörött virága,
Szű szakasztó búnkra.

Sok bölcsesség tanult
Édes anyánk ez volt.
Mikor kívántatott:
Bölcsen hadakozott ;
Ellenség ha ránk folt:
Viselt erős gyámolt ;
Erős Hectorunk volt,
Jaj ki kár, hogy megholt.

Ennek idejében,
Gondviseletében
Lakván kebelében,
Nemzetünk földében,
Mint nyárban, mint télben,
Voltunk békességben,
Nem estünk szüntelen,
Ellenség kezében.

Ha gonosz hirt hallott :
Istenhez óhajtott,
Táborában szállott,
Sokszor talpán állott,
Mélyen tanácskozott,²
Mikor fáradozott:
Értünk hadakozott
Békességet hozott.

¹ Ez a szó hiányzik, a másoló valószínűleg nem tudta elolvasni.

² Így írva: *Mellien*.

Hazánk édes Atyánk!
 Nemzetünk istápja,
 Magyarok szép napja,
 Hív oltalmazója,
 A halál fulá[n]kja
 Tagadod¹ hogy fogja,
 Keserves bő habja,
 Szívünket kin járja.

Bezzeg nagy kár[t] vallánk,
 Hogy tőlle megválánk,
 Meg etűl hallgatánk,
 Ha jó[l] rá gondalnánk,
 Békeességben valánk,
 Hazánkban is lakánk,
 Ellenség nem jött ránk,
 Préda sem lött hazánk.

Tizenhat esztendőn,
 Ennyi számú időn,
 Isten után földön
 Segedelmünk ő lön;
 Nem bújdostunk erdőn,
 Zuhataros essőn,
 Sem az hideg szélen,
 Fene havastetőn.

Nemzetünk bűnével
 Ilyen oszlop dőlt el,
 Istenem hogy vöd el,
 Tüllünk miért tőd el,
 Egész nemzetünknek kell,
 Siratkoztunk szívvel,
 Kit felejtjük csak el,
 Halálunk sebével.

Mozditsuk szívünket,
 Kérjük Istenünket.
 Kösse be szívünket.
 Ne nézze bűnünket,
 Kisdéd gyermekünket,
 Bú látatt fejünket,
 Szánja meg földünket,
 Árva nemzetünknek.

Ezerhatszáz után,²
 Az harminczra jutván,
 Urunknak halálán,
 Szívünkben szakokban,³
 Nemzetünk nagy kárán,
 Bőven gondolkodván,
 Irtam sokat sírván,
 Kis-karácson napján.

Borbély Sámuel.

A Borbély-kódexnek 12^a — 22^a leveléről. *Énekes könyveink a XVI. és XVII. században* (Budapest, 1899.) című munkám 68. lapján e kéziratot csak *Torma* Károly után irhattam le, ki azt a *Századokban* (1889. évf. 638. l.) ismertette s belőle két Balassa-éneket közölt. Azóta tulajdonosának előzékenységéből sikerült e kéziratot vizsgálatra megkapnom s így most pontos leírását adhatom.

A kódex nevét, *Torma* Károly indítványára, tulajdonosáról, a M. Tört. Társulat állapította meg. *Borbély* Sámuel úr, nyug. tanítóképző intézeti igazgató, ki jelenleg Székely-Keresztúron lakik, még Zilahon létében váltotta magához s azóta féltő gonddal őrzi.

A kézirat a XVII. század első feléből származó kis papiros kézirat, dőlt 16-r. (7×8.5 cm.) alakban; mostani állapotában 93 levelet tartalmaz. Afféle zsebbe vagy tarsolyba való könyvecske, melyet tulajdonosai magukkal szoktak hordani, táborozáskor vagy úton is, mert

¹ *Tagodat* helyett *így*.

² *Irva* *így*, *1. 6. száz után*.

³ *Így*, valószínűleg *szakodtan* helyett.

hasznos tudnivalókat foglalt magában, a Schola Salernitana arany tanácsait: De conservanda bona veletudine, az életnek egyéb szükségeiben való útmutatást: Modus conficiendi vini, orvosságok és hasznos házi szerek készítési módját, közben magyar prózai írást s néhány éneket. Ezek közül kettőt *Torma* Károly a *Századokban* közölte, de ezt, a Bethlen Gáborról szólót nem, s ez irodalmunkban mind maig ismeretlen.

A kódex mai állapotában jelentékeny hiányokat mutat. Elöl és hátul egyaránt csonka, az első levél szakadozott, nedvesség nyomait viseli s a következő 13 levél még mind mutatja, hogy valamikor sokat szenvedett a nedvességtől, mely az írás olvashatóságának is ártott. A 14. levélen lévő cím *más ének*, azt mutatja, hogy eredetileg előtte valami éneknek (legalább egynek) kellett lenni; hiány mutatkozik a 15-ik levél után is, mert a mostani 16-ik levélen egy (más) éneknek végső sorai állanak:

Ez éneket szerzék kincses Kolozsvárban,
Fen sétálván az felső rend kamarában.
1 .6 .2 .6. esztendő tájban.

Erre következik az itt közölt ének: *Cantio Gabrielis Bethlen* (16^a—22^a levélen) s erre a 22^b—25^b levélen a *Kertemben nyílt piros rózsám* kezdetű ének jó. Innentől kezdve, úgy látszik legalább, a kötet teste nem szenvedett nagyobb kárt, mert a 27—93 levélig hiány nem mutatkozik. A már említett hasznos tudnivalókon kívül érdekesebb közlések nincsenek benne. A 26^a, 30^b, 31^a, 35^b, 39^b—40^a, 63—64^a, 65—66, 67^b—68^a, 74^b—75^a, 90^b—91^a levelek üresen maradtak. Ez üresen hagyott levelek azt igazolják, hogy a könyvecskének régi tulajdonosa, kiről semmit sem tudhatunk, esetről-esetre irogatta bele fölgyezni valót.

A kézirat meglehetősen rongáltan került hozzám, most azonban lehetőség szerint helyreállítottam s eredeti, préselt bőrtáblájába visszakötöttem.

Ez a Bethlen Gáborról szóló ének, régi történeti énekeink között nem áll magában. Azokon kívül, melyeket *Thaly* közölt (Vitézi Énekek I. k. 104—134. l.), *Szilágyi* Sándor adott egy paskillust, mely az ő idejéről szól (*Századok*, 1875. 385. l.) s régi folyamunk (1901. 50. l.) egy róla szóló másik éneket, mely 1631 előtt kelt. Mind ezek mellé méltán sorakozik a most megjelenő. A magyar nemzetnek vitéz Ge-deona, a hogyan Bethlen Gábort kortársai nevezték, mélyen vésődött bele kortársai szívébe s váratlan halála szokatlanul meghatotta korának lírikusait. Énekesei és elsíratói valóban saját koruk közvéleményének voltak hűséges tolmácsai. Költeményeik kiegészítik az egykorú források rajzolta képet s a belőlük alakjára sugárzó fény, még élesebben világítja meg Erdélynek komor gyászát, melyet elvesztésekor kellett öltenie. Nemzetének gyámolát, istápját, főnixét, szóval védő és vezető, megtartó és boldogító fejedelmét, Erdélynek fényes csillagát tisztelik benne. Ismerekien szerzőnk ki 1630 kiskarácsony napján, januárus 1-én, írta énekét, ebbe a társaságba tartozik. Személyiségét homály fűdi, sem a kódex, sem a vers nem szól róla. A versfők értelmét nem adnak s az utolsó szakasz, melyben az ekkor még fenn lévő jó szokás szerint, az énekszerző neve gyakran előfordul, itt csupán a szereztetés idejét árulja el.

E. P.

Két római feliratos oltárkő Zalatnáról.

Zalatna¹ területén aránylag sok római feliratos követ találtak eddigé. A C. I. L. III. kötete 74-et közöl; Cserny Béla dr. „Alsófehérmegye monografiájá”-ban 66-ot mutat be, melyek kettő² kivételével a C. I. L. III. kötetében is közölve vannak. E nagyszámú feliratos köveken kívül van még múzeumunkban kettő, mely eddig nem volt közölve. Mindkettő a m. kir. pénzügyminisztérium örökletéje (1902. nov. 17 óta). Az egyik leltári száma I. 2054, a másiké I. 2055; amaz *Juppiter Optimus Maximus*nak, emez *Fortuna Salutaris*nak van szentelve. A lelőhely és lelet körülményei ismeretesek.³

Az I. O. M.-nak szentelt feliratos oltárkő magassága 53 cm., szélessége 26 cm., vastagsága (mélysége) 27·5 cm.; felirata 1 cm nyíre mélyített lapon van, melynek magassága 27·5 cm. és szélessége 13·5 cm. Az egész magasságból a szöveg fölé 13·5 cm., a szöveg alá pedig 12 cm. esik; a felirat fölötti rész egy hornyolattal 2 részre tagolt. A betűk nagysága az első és negyedik sorban 4·5 cm., a második és harmadikban pedig 4 cm. Anyaga szemcsés, szürke homokkő. A betűk vézése gondosság szempontjából sok kívánni valót hagy fenn s épen ezért korhatározó jellege sem igen van. A felirat szövege ez:

I A O A M
O R E L E V S
S V R V S
V A S A L A M

¹ A római *Ampeum*.

² E kettőt szintén közölték; az egyiket Akner és Müller n. 545; a másikat pedig Graevi p. DXCIV. n. 7.

³ A zalatnai m. kir. főbányahivatalnak hozzánk küldött hivatalos értesítése (Iratár 261—1902) és a kohó főmérnökségétől kapott tudósítás (Iratár 275—1902) szerint mindkettőt abban az egy méter magasságú épületrom és törmelékben találták, mely a kohótelep közvetlen szomszédságában levő agyagbánya fölött volt.

A lelet körülményei a kohófőmérnök úr tudósítása szerint a következők; 1900-ban a pénzügyminisztérium a szénkéneg gyárnak nagyobb mérvű kibővítését rendelvén el, az építésre szükséges téglát égetésére az agyagbánya feltárását kezdték meg. Az épület törmelékei elhordása alkalmával két (egy nagyobb és egy kisebb) latin felírással ellátott faragott kőre bukkantak, továbbá az agyag felületén több mélyedésre, miből arra lehet következtetni, hogy e területen valaha a rómaiak temetkezési helye volt. Egy ilyen — a legfeltűnőbbnek látszó — mélyedést, mely téglát, vakolat és terméskő hulladékokkal volt töltve, Kurovszky Zsigmond kir. főmérnök úr személyes felügyelete mellett ásott és abban alig 1—2 m.-nyi mélységben 5 db. szájjával lefelé fordított bronz edényt talált, melyek a pénzügyi miniszterium örök letéteként I. 2042—46 leltári számok alatt vannak múzeumunkban.

Az 1. sorban az I után, körülbelül a magasság közepétől lefelé ferde irányban kipattogzott úgy, hogy az I. betű a csillagszerű ponttal együtt majdnem N betűnek látszik.

A 2. sorban az R alsó szára csak nagyon figyelmes nézés után látható s így könnyen P-nek is lehetne olvasni.

Olvasása: I(ovi) O(ptimo) M(aximo). || Oreleus || Surus || (votum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Vagyis: A jóságos és hatalmas Juppiternek szívesen rója le fogalmát Oreleus Surus.

Az Oreleus gentilicium legnagyobb valószínűség szerint az Aurelius nomen provinciális alakja.¹ E mellett bizonyít a hangtani átalakulás lehetőségén kívül még az is, hogy egyrészt a Surus cognomen elég gyakori a gens Aureliában,² míg a helytelen olvasás gyanúja alatt szóba jöhető gens Opelia (Opilia)-ban egyszer sem fordul elő a C. I. L. III. kötetében; különben is ez a gens a feliratok tanúsága szerint nem valami nagy elterjedésű; másrészt pedig a Corpus III. kötetében az Orelea gensről egy szó említés sem történik.

Ha ezek alapján elfogadottnak tekintjük, hogy az Oreleus és Aurelius nomen tulajdonképpen egy, felhívjuk az érdeklődők szíves figyelmét az Aurelius Surus nevet említő feliratok közül különösen arra, melyet a Zalatnától nem messze fekvő Veczel³ vidékén 1865-ben találtak⁴ és még egy másikra, melyet ugyan Zalatnától jó távol, Ó-budán⁵ lelték 1876-ban⁶; ez utóbbin az a bizonyos Aurelius Surus, mint sala(riarius legionis?) említették; végül felemlíthetjük még a C. I. L. III. kötetének 6290—8084 számú feliratát is, mely egy bizonyos Aur(elius) Surianus nevű férfit említ, ki a mi Aurelius Surusunkkal valamelyes rokoni viszonyban lehetett. Nem tarthatjuk ezt teljesen kizártnak, főképp ha tekintetbe vesszük, hogy Dacia provincia feladása után Aurelianus császár (Kr. u. 270—275.) a római lakosságot a Duna déli partjára telepítette át és a két Moesia között két új provinciát rendezett be.⁷

A Fortuna Salutarisnak szentelt feliratos oltárkö magassága 80·5 cm., szélessége 48·5 cm., vastagsága 44 cm., felirata $\frac{1}{2}$ cm nyíre mélyített lapon van, melynek magassága 38·5 cm. és szélessége 40 cm. és egész magasságból 21—21 cm. esik a szöveg fölé és alá. A kő homlokzatának felső részén fenyőtobozt ábrázoló díszítés van, alsó részén pedig 3 hörnyolat vonul végig. A kő teteje az áldozat számára 3 cm. mélyre van kivágva.

Anyaga sötétszürke homokkő. Betűinek vésése és korhatározó ereje, mint az előzőben; a betűk nagysága az első három sorban 4·5 cm., a többiben 4 cm.

¹ C. I. L. III. Suppl. Gramatica au helyett o, pl. Aulus helyett Olus; és iu helyett eu.

² C. I. L. III.: 6267, 8475, 10439, n. 1439. 11728; 12422; és 10443.

³ A római Micia.

⁴ C. I. L. III. n. 6267.

⁵ Anquincum.

⁶ Eph. IV. np. 127. 431. és C. I. L. III.

⁷ Marquardt J.: Römische Staatsverwaltung I. rész. Leipzig 1873. pag. 155—6.

A felirat ez:

DAEE · FOR_TVNE   *sic!*
 SALVTARI · M
 A/R · VERECUN
 DVS · D · M · APVL
 5. PRO · SALVTESVA
 ET · SVORVNQVE   *sic!*
 OMNIVM · V · L · M · P.

Az 1. sorban levő íráshiba azt mutatja, hogy vésője nem volt eléggé gyakorlott.

A 2. és 3. sor végén kipattogzott a kő, úgy, hogy az M és N betűk utolsó szárának egy része nem látszik; az A/R-nál pedig az R előtt a sor alján vízszintesen pattogzott ki

Az 5. sorban az első V betű nem ér egészen a sor aljáig s itt az alján vízszintes irányban a kő is rongált.

A 6. sor megint a véső tudatlanságát árulja el, a mikor két szó összekötésére két (ugyanegy értelmű) kapcsoló kötőszót (et és -que) is használ. Ez a felirat fogalmazójának intelligenciájára sem vet valami kedvező fényt, hacsak nem volt a kettő egy: fogalmazó és véső is, mi épen nem lehet kizárt dolog.

Olvasása: Deae Fortunae || Salutari M(arcus) [vagy talán M(anius)] || Aur(elius) Verecun||dus d(ecurio) m(unicipii) Apul(i) || pro salute sua || et suorun[que] || omnium. V(otum) l(ibens) m(erito) p(osuit).

Ez oltárkövet tehát M. (vagy M'?) Aurelius Verecundus Apulum egyik legfőbb tisztviselője állította Fortuna Salutarisnak a saját és övéi jólétéért.

Egy ugyanilyen nevű ember, ki máskülönben *vir egregius* és *procurator argentariarum*, a régisége miatt összeomlott fürdőt régi alakjának megfelelően újra felépítette K. u. 274-ben, mint egy Gradinában, Srebrénicához közel a Drina folyó mellett, a fürdő épületében 1891-ben talált mészkőtábla mutatja.¹

Bárha megdönthetetlen érvekkel nem bizonyíthatjuk is, lehetséges, hogy e két egyén ugyanaz; mert hisz' ez utóbbi azon időben (K. u. 274) élt a jelzett helyen, mikor már Dacianak megerősített helyeiből is kivonultak a rómaiak, s nincs kizárva, hogy a mi M. Aurelius Verecundusunk (kivételesen) — talán, mert azon vidékről származott volt Daciába — innen Dalmáciába költözött vissza.² E véleményt támogatni látszik még oltárkövünk lelőhelye is, mivel tudvalevőleg Zalatna a római uralom idejében igen híres bányahely volt.³ Sajnos, hogy egyik feliratban sincs semmiféle kronológiai adat sem s így egyszerűen csak azt konstatálhatjuk, hogy egy ugyanilyen nevű egyént emlit a jelzett feliratos kő.

¹ V. ö: Arch.-epigr. Mitth. Jahrg. XVI. (1893) pag. 133. és a C. I. L. III. Suppl. num. 12736.

² A C. I. L. III. 1323 alatti felirat igen valószínűvé teszi e felfelvésünket.

³ Cserny Béla dr: Alsófehérmegye monográfiája, 49. l.; Mommsen ellenben azt mondja (C. I. L. III. p. 215): „Zalatna sicut hodie aurifodinas non habet, sed coquantur ibi (t. i. Zalatnán) purganturque extracta ex fodinis Verespatakensibus, ita ex Ampelo prodiit vertitur in aurariis.

Az előbbi felirat kapcsán említettük, hogy Dacia feladása után a barbároktól szorongatott rómaiak a Duna déli partján telepedtek le; az ezen vidéken talált feliratos kövek közül különös figyelmet érdemel az a Ratiariában¹ talált feliratos kő², mely M. Aurelius Chrestust [*decurio aedilicius*] és M. Aurelius Julianust [*decurio*], a város két főtisztviselőjét említi, kiknek a mi emberünk talán épen apja lehetett, e mellett érvül felhozható, hogy a *decurionatus* később örökölhető hivatal volt.³ Kronológiára és más fontosabb bizonyítékokra itt sem támaszkodhatunk.

Oltárkövünk érdekességét növeli, hogy Fortuna Salutarisnak van szentelve. A mi természetes, mivel bányászról van szó. Ilyen főíratot sem Zalatnáról, sem Alsófehérmegyéből nem ismerünk többet s egész Magyarország területéről is csak egyet.⁴

Balla Gábor.

¹ Dacia ripensis fővárosa volt; a mai Akóar, Viddintől délre.

² C. I. III. Suppl. 8088 számú felirat.

³ Dictionnaire des antiquités grecques et romaines. Paris, 1892 *Decurio* cím-szó alatt.

⁴ C. I. L. III. 3315.

IRODALOM.

Magyar népköltési gyűjtemény. VIII. kötet. Dunántúli gyűjtés.
Gyűjtötte és szerkesztette Dr. Sebestyén Gyula. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1906. 8°. XXVI + 599 l.

Olyanformán van s Kisfaludy-Társaság népköltési gyűjteményeiben az esztétikai szemponttal, mint a falusi ember a recepttel: ha 30 évvel ezelőtt jó volt, újra megcsináltatja, tekintet nélkül betegre és betegségre. Mikor *Erdélyi* János megkezdte a gyűjtést, volt értelme az esztétikai szempontnak: népies műköltészetünk akkor tette az első szárnycsapásokat s a tiszta népi költés sikerültebb termékei útmutatóul szolgálhattak. A 70-es években, mikor *Arany* László és *Gyulai* Pál újra felvették az elejtett fonalat, még lehetett reményünk idegenbe tért lírai költészetünk visszaterelésére. Ma már késő minden efféle reménykedés. A víz elfolyt s mi a parton állva maradtunk. Azóta új fogalom született: a néplélektan és új tudomány támadt: az etnográfia. A Kisfaludy-Társaság pedig csináltatja a régi recepteket s engedelmet kér az olvasótól, ha valamelyik gyűjtője tudományos szemmel nézi és értékli a népköltési adalékokat.

Mind ezeket bőven kifejtettük e folyóirat mult évi 2-ik számában ugyane gyűjtemény VI. és VII. kötetéről szólván. Nagyon sajnáljuk, hogy mindezt megint elő kell hoznunk és éppen *Sebestyén* Gyula gyűjteményével szemben, a kiről pedig általánosan tudva van, hogy ez időszerint a magyar folklóre leghivatottabb művelője. A regös énekről írt tanulmányában lehetnek hirtelen vont következtetések, jól meg nem támogatott általánosítások; mint minden emberi műben, ebben is bizonyára lesznek tévedések. De azt mindenkinek el kell ismerni, hogy *Sebestyén* Gyulának e két kötete új és igazabb világot vet nemzeti történetünk őskorára, a pogány magyarok vallására, irodalmunk történetére, nyelvészetünkre és régi magyar műveltségünkre. Ha állításai tán nem is állanak mind meg, új kutatásra ösztönöznek; kimutatják a régi felfogás tarthatatlanságát s olyan látóhatárt mutatnak, a melyből nemzeti multunk sok homályos kérdésének megfejtése tükröződik vissza. Igazában e két kötet után értettük meg a néplélek megtartó erejét s a néprajzi tudományok jelentőségét.

Nem tudjuk, miért tette, de a tudomány kárának valljuk, hogy *Sebestyén* Gyula ez újabb kötetével letért a magavágta útról s ő is beál-

lott a régi recept-gyártók közé. Szívesen elismerjük, hogy így is jelentékenyen kiemelkedik a többi közül. Látjuk, hogy új dolgokat is nyújt; széles és pontos ismeretét az eddig gyűjtött adalékok között kétségbe nem vonhatjuk. A bábtánczoltató bethlehemek és a székely balladákra emlékeztető adalékok így is értékesek. De valóban — a mint ő maga is többször mondja — mindenből (adalékból és méltatásból) csupán mutatványt ad, mely kifejtés helyett csak jelez s megnyugtató helyett várakozást kelt.

Ez a kötet, értékét nézve is, körülbelül két részre osztható. Az első 174 lapon különböző népszokásokat találunk: bethlehemes játékok és karácsonyi énekek, három királyok (vízkereszti játékok), bálázs-járás, gergely-járás, pünkösddőlés, szent-ivánnapi szokások, luczázás és korbácsolás aprószentekkor. Ezek alkotják (a regöléssel együtt) a nép drámai költészetét. Ezek e gyűjtemény légrétekeesebb darabjai. S véleményünk szerint ezekkel és csupán ezekkel kellett volna Sebestyénnek foglalkozni. Látjuk, hogy volt hozzá kellő mennyiségű anyaga és tudása. Ha összeállítja e drámai játékok lehetőleg teljes anyagát és részletesen kifejti azokat a felvilágosító megjegyzéseket, melyek így is előre kívánkoznak a kötet végéről, folytatta volna azt a tudományos munkásságot, melyet a folklóre terén a regös énekekkel megkezdett. Így, a mint most van, lehet, hogy az esztétikai szempontot kielégíti, de a tudományos szempont bizony éhesen maradt.

Meg vagyunk győződve, hiszen a vonatkozásokból és elejtett megjegyzésekből látjuk, hogy Sebestyén meg tudta volna írni a magyar népszokások monografiáját. Ha valaki, hát ő bizonyára össze tudta volna kötni a ma élő népi alakoskodásokat a középkori magyar misztérinmokkal s a szomszéd népek irodalmának ismeretével tisztázni tudta volna a magyar eredeti vonatkozásokat. És ha tán nem is tudott volna mindenben végleges eredményt elérni, a régi magyar drámai költészethez és a magyar ember kétségbe vont színészi tehetségéhez annyi anyaggal és bizonyítékkal járul, a miért szívesen elengedtük volna gyűjteményének azt a második felét, mely egészen a régi esztétikai csapáson halad.

E második részben is meglátszik Sebestyén nagy tudása és a nép gondolkozása módjának teljes ismerete. Kifogásoljuk ugyan a sok másodkézből való gyűjtést, de elismerjük, hogy mindenütt ott érezzük a szerkesztő ellenőrző kritikáját, melylyel gyűjtőinek adalékait rostálja és rendbe állítja. Valóban nem is igen találunk tán egyetlen adalékot is, a mely ellen akár a népiesség, akár a hűség szempontjából kifogást lehetne tenni. Ha tán akad ilyen, azt rendesen maga Sebestyén is megbélyegzi uagy gondal készített jegyzeteiben.

Mindenesetre nevezetes dolog, hogy a székely balladák visszhangjait megtalálta a dnnántúli megyékben, de mi ezen nem lepődtünk meg túlságosan. Hogy olyan különös, régies zamatjuk van a Kriza gyűjtötte balladák-

nak, annak oka nem csupán a székelység megtartó erejében van, de van Krizában is, a ki közvetlen együttességben élt a néppel s a kinek éppen ezért oly tartozatlanul nyilatkozott meg a néplélek, mint eddig senkinek. Hogy a többi gyűjtők kevés számmal találtak balladákat és leginkább köznapiakat kutattak fel, annak véleményünk szerint legfőbb oka a felületes és futólagos gyűjtésben van. Ennek bizonyosságai nem csupán a balladák, hanem a Tréfás és Gúnydalok is, a melyek szellemességben és üde népiesességben nem igen állanak hátrább a Kriza és Mayland gyűjtötte efféle székelyföldi adalékoknál.

Jobban megleptek minket a költői levelek. Nemcsak a sokszor ismétlődő tartalmi egyezés, de a legtöbbször azonos versforma is azt mutatja, hogy itt valóban a népi költészetnek egy olyan műfajával van dolgunk, a melyet eddig semmi figyelemre nem méltattunk, a mely azonban a figyelmet nagyon is megérdemli. Előttünk roppant feltűnő, hogy e levelek szinte szellemi közösséget mutatnak a XVII. és XVIII. század népies, vagy félnépi lírájával. Fordulatok, hasonlatok, beczéző megszólítások, akár csak a Vásárhelyi Daloskönyvben olvasnók őket. Lehetetlen, hogy Sebestyén ezt észre ne vette volna, hisz utal is többször *Thaly* Vitézi Énekeire. Hogy jobban rá nem mutatott s egyáltalában ki nem fejtette ennek a körülménynek nagy jelentőségét, annak oka, úgy hisszük, semmi más, mint a kiadó Kisfaludy-Társaság esztétikai szempontja.

Ugyanennek a szempontnak káros befolyását látjuk abban a nem nagy számú mesében is, melyet Sebestyén kötete végére csatolt. Ezek a mesék szépek, érdekesek s a magyar nép mesélő tehetségét tisztább és igazabb tükörben mutatják, mint az újabban gyorsírással szóról-szóra lejegyzett mesék. Az esztétikai szempont tehát jól ki van elégítve; de ez a kielégítés a tudományosság rovására megy. Sebestyén ugyanis beszámol híven gyűjtői eljárásáról, Mindent aláírunk, a mit a gyűjtés nehézségeiről, a mesélő természetéről és előadásmódjáról mond. Hogy a mesét nem *mondotta*, hanem *elleste*, elhinnők akkor is, ha nem mondaná, annyira érzik rajtuk a közvetlenség. De azért még sem tudjuk, hogy e mesékből mennyi a nép fiáé és mennyi a gyűjtőé. Sebestyén ugyanis, a mint be is számol vele, több változatból állította össze meséit, akárcsak 50 évvel ezelőtt szokták. Ha az esztétikai szempont a fő, senki sem tehet ez ellen kifogást; de a ki tudományos szemmel vizsgál, az előtt ilyen eljárás mellett homályos lesz: vajjon Sebestyén-e a kitünő mesélő, vagy a nép fia?

Ez az egy pont eshetik erősebb kifogás alá. Mert hogy a zenei rész nélkül nem teljes a népköltési gyűjtemény, annyiszor mondtuk és írtuk, hogy most már maga Sebestyén is mondja, ha nem teszi is. A Kisfaludy-Társaság azonban éppen ez egyébként sikerült gyűjteménye révén győződhetnek meg arról, hogy az esztétikai és tudományos szempont csak akkor ellensége egymásnak, ha egyiket a másiknak alárendeljük.

Seprődi János.

A classica-philologia encyclopaediája. A classica philologia tudományágainak módszertanába bevezető kézikönyv. A vallás- és közokt. m. k. miniszter úr megbízásából kezdő philologusok számára írta *dr. Vári Rezső* egyetemi magántanár, a M. T. Akadémia I. tagja. 2 melléklettel és 22 arczképpel a szöveg közt. Budapest. 1906. 8r. XXXVIII + 486 lap. (Athenaeum kiadása). Ára 8 K.

Minden irodalmi alkotásnak igazolnia kell magát az olvasó előtt. Ha az olvasó nem érzi a mű igazságát, ha csak a könyv szagot érzi, nehezen mondhat róla elismerő ítéletet. De megjegyzendő, hogy csupán az igazság lehet a műnek mentsége. Szerző könyvében igen gyakran érezzük ennek az igazságnak hiányát. Mit ér a tárgyszeretet, mit a lelkesedés, mit használnak a rőfös idézetek, mázsás tekintélyek, ha hlányzik a mű belső igazsága.

A miniszteri megbízás és a címnek ezen szavai «bevezető kézikönyv», továbbá «kezdő philologusok számára»: azt mutatják, hogy a mű egyetemi tankönyvnek készült, az előszó világosan meg is mondja, hogy «az egyetemi class. phil. oktatás céljait» akarja szolgálni. Hát én nem vitatkozom szerzővel, hanem egyszerűen konstatalom, hogy hamis, vagy hamisított igazolvánnyal indul útnak. Véleményem szerint ugyanis az «egyetemi oktatás» céljaira nem efféle kézikönyveket, hanem tisztán tudományos műveket kell az ifjúság kezébe adnunk. Hogy ez a kettő két külön dolog, az előttem egészen világosnak látszik, sőt azt is gondolom, hogy nem egyedül magam vagyok ezen a véleményen. Ne alacsonyítsuk le az egyetem tudományos színvonalát azzal, hogy tankönyvekbe szedjük azt, ami nem tankönyvbe való, amit az ifjaknak csakis tudományos művekből, csakis komoly tanulmányok alapján lehet megismerniök. Azt elfogadom, ha valaki egyetemi előadásait kézirat gyanánt hallgatói kezébe adja, ha bibliografiai összeállítással segíti az ifjakat; ez lehet ideiglenes, többnyire egészen egyéni dolog, melyben a tudományos kutatás, haladás elve kellőképpen érvényesülhet. De egyetemi tankönyvek, középiskolai tankönyvek, elemi iskolai tankönyvek: ez bármily szépen hangzik, mégis olyan sorozat, mely véleményem szerint bajosan állhat meg.

Ez az igazolvány tehát hamis, de jó volt előre megvizsgálni. Mert csak így érthetjük azt a beosztást, mely szerint a műnek majdnem egyharmada példatár, azaz a megfelelő dolgozatoknak hosszabb, rövidebb kivonatozása, szemléltetés céljából tehát egészen olyan valami, ami csupán tankönyvben foglalhat el ebben a formában akkora helyet. Az egész könyv négy részre oszlik. Első részben van a klasszika filologia fogalma, azaz a név eredete és etimológiája s annak feladata, módszere és helye a rokon tudományok között, külön a következő czimek alatt *a)* filológia és nyelvészet, *b)* filológia és történetírás, *c)* filológia és régészet, régiség-tudomány, *d)* filológia és etimológia, *e)* filológia és filozófia, *f)* filológia és irodalom tudomány. Az első rész végén egy külön függelék szól a klasszika filológiáról, mint az egyetemi tanulmányok tárgyáról. A második rész sorra veszi, bírálja a klasszika filológiai rendszeréről alkotott különféle nézeteket s azután előadja a szerző külön rendszerét. A harmadik rész disciplinánk módszereivel, a bíráló és értelmező módszerrel foglalkozik, megfelelő példákon szemléltetve e módszerek alkalmazását az egyes disciplinákban. A negyedik rész a klasszika filológia történetét adja elő a legrégebb időktől, vagyis a görögöktől kezdve, napjainkig, külön tárgyalva annak történetét hazánkban. Minden nagyobb szakasz, vagy fejezet végén irodalmi tájé-

koztató van, melyben a kezdő filológus együtt találja mindazoknak a műveknek czimeit, melyekből szerző dolgozott s melyeknek megismerését ajánlja. Persze első sorban, túlnyomó nagy számban, német könyveket említ, melyek, úgy látszik, mind elmaradhatatlanok.

Enciklopédiának nevezi könyvét a szerző s pontosan megjelöli, hogy valamely tudomány, vagy tudományos kutatás enciklopédiájának mit kell magába foglalnia (4. l). Enciklopédia t. i. a görögöknél «ama tanulmányoknak körét» jelentette, melyek összeségökben egyetemes műveltséget adtak (3. l). A klasszika filológia enciklopédiája tehát azoknak a tanulmányoknak, összegét, összefoglalását jelenti, a melyek a klasszika filológia egyetemét alkotják. Ezt én így gondolom s talán velem együtt így gondolja más is. Azonban szerző nem így gondolja, hanem egyenesen kijelenti, hogy annak fogalma alatt nem kell, hogy szükségszerűleg az ókorról szerzett ismeretek összefoglalását értsük, hanem csak a kört, melyben a klasszika filológia a maga részeivel elhelyezkedik» (VII. l). Ki érti ezt a két ellentétes mondást, ezt a megalkuvást? Mit jelent ez a szó szükségszerűleg? Hát valamely tudomány köre s ennek a körnek meghatározása, a benne levő tartalom nélkül, mindegy? Hát a fogalom meghatározását lehet «szükségszerűleg» módosítani? Én azt hiszem, hogy aki egyetemi hallgatók számára ír, annak különösen világos, tiszta fogalmakat, meghatározásokat kell adnia. Hiszen ez a zűrzavar csak megtéveszti az ifjakat. Ha nem akarta a klasszika filológia enciklopédiáját adni, egyszerűen nem kellett volna a könyvet annak nevezni. Akkor senki sem keresné benne azt, ami nincs; nem kellett volna mentegetőznie s nem keveredett volna olyan ellentétes mondásokba. Irt volna Vezérfonalat, Bevezetést, Tájékoztatót és pedig ne csupán magyarázatul, hanem egyenesen cím gyanánt. Tudjuk az irodalmi szokást, de azt is tudjuk, hogy mi annak az értelme. Vergilius művei cím nem jelenthet egyebet, mint azt a könyvet, amely Vergilius iratait, költeményeit, munkáit tartalmazza. Ha már most valaki Vergilius műveiről ír, ne akarja megmagyarázni, hogy ez a cím teljesen azonos a Vergilius művei címmel, ne akarja elhíttetni, hogy a kettő között csak «szükségszerű» különbség van. Az irodalmi szokás alapján úgysis belenyugodnánk a dologba, tehát nincs szükség arra a fejtegetésre, magyarázgatásra, mert több kár van benne, mint haszon. Ne mondja senki, hogy ezek kicsiségek. Ha tankönyvet ír valaki, gondolja meg kétszer is, hogy mit ír.

Ugyanaz a bizonytalanság, ugyanaz a fogalomzavar látszik a munka alapvetésében. A klasszika filológia az alapul szolgáló végleges meghatározás szerint «az egyszer már megnyilvánult görög s római észnek tudományos módon való újramegnyilatkozása» (99. l. s másutt is). Egy másik meghatározás szerint a klasszika filológia nem egyéb, mint *eszme*, melynek tárgya nem a klasszikus ókor, nem is annak a népnek szelleme, hanem «két ókori nép szellemi életének a megnyilvánulásai» (46. l). A harmadik helyen pedig kijelenti, hogy «az ókori szellemi termékeknél a gondolat vizsgálatára és értékelésére» helyezi a fősúlyt (105. l). Egyszer azt mondja, hogy a «klasszika filológiát a legszélesebb körü történetírásnak kell tekinteni» (21. l) s még a mű végén is tudománynak nevezi (434. 455. l), másszor pedig, több helyt, egyenesen és határozottan tagadja, hogy a klasszika filológia tudomány volna, mert a klasszika filológia szerte «nem tudomány, csak tudományos kutatás» (44. l). Jogosan kérdehetjük:

milyen fogalma lesz ezek alapján az egyetemi hallgatónak a klasszika filológiáról? Tudományos munkába, vagy egyetemi tankönyvbe való-e ez a zűrzavar, ez az összevisszaság? Hol itt az igazság, hogy megmentse a művet?

De tegyük fel, hogy a klasszika filológia = a görögök és rómaiak megnyilvánult eszének ujramegnyilatkozása. Mi az az ujramegnyilatkozás? Nekem úgy tetszik, hogy nem egyéb, mint az ismétlődés szónak diszesebb és szokatlanabb szinonimája. Tehát a görögök és rómaiak megnyilvánult esze tudományos módon ismétlődik. «Ezt akarja elérni az emberi kutató szellemnek a saját multja megősmérésére irányuló törekvése» (101. l). E szerint az ujramegnyilatkozás nem egyébbért történik, hanem azért, hogy megismerjük, megtanuljuk a megnyilvánult görög-római ész és mindazt, miben ez az ész megnyilatkozott. Ilyenformán elfogadom, hogy a klasszika filológia nagyjában egyjelentésű a kutatás, búvárlás, vizsgálódás szavakkal s akkor igaza van szerzőnek, hogy tudományos kutatásnak nevezi, noha jobb volna tudományos ismétlésnek mondani. Azonban fel kell tételoznünk, hogy ez a kutatás, ez a megismerni-akarás nem össze-vissza, cél- és terv nélkül való, esztelen tétovázás, hanem valamelyes cél elérésére irányuló, meghatározott terv szerint rendezett eljárás, mely megfelel a tudomány komolyságának. Ezt az ilyen eljárást, az ilyen kutatást a tudományban módszernek nevezik. Módszer t. i. az egyes tudományoknak az az eljárása, melylyel a tudomány bizonyos igazságoknak felfedezéséhez, a meglévőkhöz további alkalmazásához jut. Végeredményül tehát a fennebbi meghatározásból arra a következtetésre kellene jutnunk, hogy a klasszika filológia nem egyéb, mint tudományos kutatás, azaz: *módszer*.

Ezt a következtetést szerző nem fogadja el, noha korábban maga is módszernek tartotta a filológiát (46. l). Azt mondják ugyanis, hogy, ha a filológia módszer volna, akkor annak egynek, egységesnek kellene lennie s nem beszélhetnénk klasszikus, germán, román stb. filológiáról (46. l). De hiszen a módszer lehet egy és egységes, azért bármely nép megnyilvánult eszét szabad és lehet vele kutatnom s akkor a klasszikus filológia román, germán filológia s más ilyen elnevezések csak annak a módszernek egy-egy működési körét jelentik, anélkül, hogy ártának a filológia alapjelentésének, vagy túl mennének fogalomkörén.

Persze a nehézségek úgy sem mradnak el, ha módszernek nevezzük a klasszika filológiát. Mert lehet-é beszélni akkor a módszernek a módszeréről? Hogyan értsük akkor azt a megjegyzést, hogy a filológiát széleskörű történetírásnak kell tekinteni? Hiszen a történetírás nem módszer, hanem tudomány. Bizonyára érezte szerző ezeket a nehézségeket s azért változtatott előbbi nézetén.

De tegyük fel, hogy itten nem megismerésről, hanem ismeretről, azaz valamely megismerési eljárás eredményéről van szó. Akkor a filológia éppen úgy tudomány, mint a történelem, vagy a menynységtan, vagy a természettan. Akkor a klasszika filológia egészen önálló tudomány, mely egy bizonyos megismerési eljárásnak, azaz saját módszerének, vagy módszereinek segítségével tudományos igazságokhoz jut s ezen igazságok összege, rendszere alkotja éppen a klasszika filológiát. Ennek a felfogásnak nem akadály az, hogy rengeteg nagy a terület s pl. Wundt, a szerző által oly gyakran említett művében, a történeti tudományok között egészen külön,

önálló helyet ad a filológiának (Pecz Vilmos is tudománynak nevezi). Szerző azonban világosan és erősen tiltakozik ez ellen a felfogás ellen. Szerinte a klasszika filológia nem tudomány. De hát akkor hogyan beszélhet módszeréről, hogyan akarja megállapítani helyét a «rokon tudományok» között? Ha a klasszika filológia nem tudomány, akkor nem lehet vele rokon tudományok, nem lehet helye semmiféle tudományok közt. Akkor nem lehet szembe állítani a nyelvészettel, történetírással, régészettel, etnológiával, filozófiával, melyek mind külön-külön tudományok. Ha pedig a klasszika filológia a szerzőként kutatás, akkor benne van minden tudományban, benne van a tudomány fogalmában. Akkor legfennebb így beszélhetünk: kutatás a klasszikai nyelvészetben, a klasszikai történelemben, klasszikai filozófiában stb.

A klasszika filológia említett meghatározása ezek szerint nemcsak zavaros, hanem egyenesen tarthatatlan. De úgy látszik, hogy szerző bölcsészeti alapon haladva, egészen új terminust akart teremteni akkor, mikor a klasszika filológiát tudományos kutatásnak nevezte. Mennyire sikerült ez a törekvése, döntse el az olvasó. Annyi bizonyos, hogy a kezdő filológust ezzel a meghatározással abszolúte nem tájékoztatjuk, tiszta fogalom alkotására egyáltalában nem segítjük. Tehát ismét hiányzik az a bizonyos belső igazság. Lehet-e kedvet ébreszteni az ifjuban, vagy az olvasóban olyasmiről, mi nem az igazság örök erején, hanem önkényen alapul?

Nem boldogul szerzőnk a klasszika filológia rendszerével sem, noha egészenönállóan, bölcsészeti alapon igyekszik a maga külön állásfoglalását megokolni. Ha az a kutatás nem rendezett valami, akkor mindenféle rendszer önkényes és könnyen érthető, hogy a meglevő rendszerek egyike sem elégíti ki őt, hanem a maga részére egészen újat kíván felállítani. De nem követelheti, hogy azt, mint egyetemes érvényű tudományos rendszert, más is kötelezőnek tartsa magára nézve. Ime, ide vezetnek az alaptévedések, ide jutunk a belső igazság hiányában.

Szerző okoskodása továbbá, ha még olyan bölcsészeti alapon indul is, egészen hibás. Ő t. i. a már említett meghatározás alapján magából a fogalomból akarja levezetni a klasszika filológia körébe tartozó egyes disciplinákat. Itt azután a következő érdekes mondatot találjuk (102. l): «A fogalomban . . . kifejezést nyer bizonyos tárgy, kutatási módszer és végcél, de nem szempont, vezérelv. Vagyis, hogy némileg képletesen beszéljünk, vannak tárgyaink, van eljárásunk, (= eszközeink), azt is tudjuk, hogy mi a célunk, de nincs megállapított *gondolatunk* arra nézve, hogy munkánkat milyen program szerint hajtjuk végre. Ezt a *gondolatot* csak a tudományágak a disciplinák adják. Ezeknek száma ilykép tetszőleges, a kutatási eljárás folyamán szem előtt tartott *gondolatok* (?) féleségei (?) határozzák meg». Ezt a zűrzavart, ezt a czirkulus viczióziust érte, aki tudja! A disciplinák adják a gondolatot, így tehát a gondolatok féleségei határozzák meg a disciplinák számát. Vagyis a disciplinák a gondolatoktól, a gondolatok pedig a disciplináktól függenek. Mondja meg akárki, tankönyvbe, vagy tudományos munkába való-e ez az okoskodás?

Hibás a kiinduláspontja azért is, mivel a klasszika filológiai kutatás fogalmából tudományokat akar levezetni, mint annak részeit. Pedig azok a tudományok tárgyai, jobban mondva területei a kutatásnak. Jelzik azt a mezőt, melyen a kutatás halad, de annyira nem tartóznak a fogalomhoz, hogy számuk egészen tetszőleges, illetőleg egyenesen meghatározhatatlan

(100. l). Sőt ugyanazok a tudományágak bármelyik modern filológiának éppen olyan segéd, bevezető es mellék-disciplinái. Vagy nem beszélhetünk német paleografiáról, román epigrifiáról, magyar mitológiáról, szláv etnológiáról, francia történelemről stb? Mindez azt mutatja, hogy nem lehet olyan biztos ismertető jeleket találni a fogalomban, melyek eldönthetnék, hogy mi tekintendő a klasszika filológia disciplinájának (102. l).

Mit ér tehát a szerző rendszere? Csak annyit, mint a többiek, talán még annyit sem; kezdő filologus kezébe pedig egyáltalában nem való. Ez a következménye annak, ha nem eléggé világos fogalmakkal, nem eléggé világos nyelven, helytelen, ingatag alapra építünk. Homokra épített kártyavár az ilyen. Okoskodásai nem állják ki a kritikát, sőt gyakran valószínűsítő szócavarások, vagy szofisztikus okoskodások. De minek szaporítsuk a kifogások, megjegyzések számát? Nagyon messzire vezetne, ha minden apró, jelentéktelenebb észrevételt ide akarnánk iktatni. A súlyosabbak úgyszólván itt vannak.

Világosság, könnyűség ritkán mutatkozik a műben. De van ehelyett valami borzasztó német alaposság, mely stílusát teljesen magyartalanná, élvezhetetlenné teszi, amely minden aggodalom nélkül kerébe töri a magyar nyelvet. Ezzel a stílussal ugyan nem hiszem, hogy híveket szerezne a klasszika filológiának a pártatlan magyar olvasó közönség körében. (Példákkal szívesen szolgálok bárkinek). A filológiában nem kicsinylendő egy-egy kérdés irodalmának áttanulmányozása, sőt igenis érdemnek tudható be. De az nem elég egy ilyen nagyszabású irodalmi mű megalkotásához. A gondolatok igazságának kell benne látszania, ez a mű éltető ereje, az az erő, melyet nem kell semmivel támogatni, amely magamagától megtalálja az utat a szívekhez és az elmékhez.

Hogy mennyire bizonytalanul indul útjára szerzőnk, annak támogatására fel kell említenünk azokat a lírai részleteket, melyekben mindennemű kritikát előre gyanúsnak, személyesnek, felületesnek, részrehajlónak minősít, érzelmi alapon állónak nevez, kivéve — gondolom — azt az egyet, amely tömjént gyűjt és hódolattal áldozik a műnek (XXVII. 172. 434. 455. l). Nem tehetek róla, de még erősebben állok a mellett a meggyőződésem mellett, hogy szerzőnek nincs kezében az igazság hatalmas fegyvere, hogy erőt adjon neki. Mert, ha a szerző álláspontját mindenben magunkévá tennők, akkor is csak azt mondhatnók, hogy ez a könyv, mint egyetemi tankönyv, csak úgy felelhetne meg rendeltetésének, ha az egyetemi ifjúság kellő kritikával használhatná.

Dr. Incze Béni.

Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1906 évi állapotáról.

E cím alatt megjelent füzet végén *Gödri Ferencz*, dr. *László Ferencz* és *Zayzon Ferencz* neveit olvassuk. Voltakép az igazgató választmány jelentése a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségéhez, de egyszersmind tájékoztató a közönség részére is. Rovatai az igazgató-választmány működéséről, a gyűjtemények gyarapodásáról és a törzssanyag állományáról, valamint az 1906-ra kiutalt 2000 korona állami segély felhasználásáról számolnak be. A múzeum évi eseményeiből személyi ügyeken kívül jelentékeny mozzanat volt, hogy a múzeumra vonatkozó hivatalos leveleket Pótsa József halálával a főispáni levéltárból a múzeum külön irattárába vették át. Eddig zárt, rendes helyéről a könyvtári szo-

bába költöztették a Múzeum oklevél gyűjteményét, megfestették az alapító, özv. *Cserey Jánosné* és a múzeumot támogató *Pótsa József* életnagyságú képeit, kuruczkori tárgyakból és oklevelekből, látogatott Rákóczi-kiállítást rendeztek s gondoskodtak a Múzeum kertjének befásításáról. A múzeumi gyarapodás mind vétel, mind ajándékok útján szép eredményt mutat. A jelentés két pontjához múzeumi szempontból külön van szavunk. Egyik az építés ügye, melyről a jelentésből azt a meggyőződést meríthetjük, hogy nem a pénz hiányán, hanem a tervezést elvállalt műépítészen múlik. Ez a múzeumi érdekek rovására megy. A másik a Kézdivásárhelyen talált *Gábor Aron-féle* ágyúcső ügyével kapcsolatos. Az ágyúcsövet a kézdivásárhelyi városház tanácstermében helyezték el. Ez eddig érthető; a város szempontjából jogos és kegyeletes. Az az eljárás azonban, hogy Kézdivásárhely képviselőtestülete a lelőhelyen eszközlendő további kutatásra a Székely Nemzeti Múzeumnak — az Olt folyamvidékéhez tartozó egész székelység gyűjteményének — csak oly föltétellel ad engedélyt, *hogy eredmény esetén a talált tárgyak közösen illessék a Múzeumot és a várost*: kicsinyességről, a múzeumi érdekek felfogásának sajnálatos hiányáról tesz bizonysgot.

K.

Új könyvek.

- Barna Endre, Középaítai.** Magyar tanulságok a bukaresti kiállításról. Kolozsvár. Stief Jenő és Társa. 1906. 8° 74 l.
- Bartók György ifj.** Az akaratszabadság problémája. Kolozsvár. 1906. Stein János bizománya. 8° 118 l.
- Békefi Remig.** Emlékbeszéd, melyet a budapesti kir. magyar tud. egyetem Rákóczi-ünnepélyén 1906. évi október hó 29-én mondott. — Budapest. M. kir. tudományegyetemi nyomda. 1907. 4° 12 l.
- Borbély István.** Toroczko története 1848—49-ben. Kolozsvár. Stief Jenő és Társa. 1906. 8° 94 l.
- Bunea, Augusztin dr.** Mitropolitul Sava Brancovici. (Reproducere din „Unirea“ 1906. Blaj, 1906. Tipografia Semin. Arhidiecezan. 8° 99 l., 1 lev. Ára 1 kor. 50 fill.
- Szabó Adorján.** II. Rákóczi Ferenc Kassa multjában. A kassai „Kazinczy-Kör“ megbizásából írta: —. A „Kazinczy-Kör“ kiadása. Kassa. Nyomatott Vitéz A. utóda könyv- és könyomdájában. 1906. 8° 62 l. Ára 60 fill.

Helyreigazítás. Az *Erdélyi Múzeum* múlt évi 5-ik füzetében (pag. 340—41.) Bács-toroki újabb leletek cz. közleményemben több alaki és tartalmi hiba fordul elő, a melyeket az alábbiakban javítok ki:

1. A törőkövek feltüntetett méretei nem többre, hanem csak egyre vonatkoznak, mert a kavicsokból használatba vett törőkövek méretei mind különbözők. 2. Az edények e pereme mind felálló; innen az *e* kihagyandó. 3. Egy lekopott s részben meg is csonkult koronájú szemfogát helyett szemfogat olvasandó. 5. Lithoglyphusokat szó után az s belüli szükségtelen és viselte helyett viselje teendő. 4. Ikarna helyett Karna értendő. 6. soha és sehol nem hiányzó törőkövek után itt is előjöttek. toldandó be s ugyanígyen „meg a csereforgalom gyakorlását bizonyítja“. elhagyandó. 7. Ellenben bizonyítja a csereforgalom gyakorlását az obsidián jelenléte, mert ez import anyag Erdélyre nézve, de viszont nem állítottam az obsidiánokról, hogy ezeknek primitívus jellege neolitikos kultúrára vallana, mert az obsidiánok formajellege minden kultúrkorban megegyező, hanem igenis neolitikus vall a keramika jellegeinek összhatása.

Orosz Endre.

Pályázat a Kovács Sámuel-pályadíjra.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület pályázatot hirdet *magyar történelmi tárgyú balladára vagy kisebb költői elbeszélésre*. Jutalma néhai Kovács Sámuel dési református lelkes 2000 korona alapítványának egy évi kamata.

Idegen kézzel vagy gépen írt, egybefűzött vagy kötött pályaművek jeligés levéllel ellátva 1907 május 15-ig az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkárához Kolozsvárra küldendők.

Az egyesület bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztálya három tagjának bírálata alapján a pályadíj a legjobb s magában is irodalmi értékű pályaműnek az alapító rendelkezése szerint Sámuel-napján adatik ki. A bírálatot az *Erdélyi Múzeum* 1907 októberi száma közli.

Kolozsvárt, az 1907 márczius 13-án volt választmányi ülésből

az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöksége.

Utolsó szó Imre Sándorhoz.

Imre Sándor soraira, melyeket válaszomra az Erdélyi Múzeum 1906. évi 396—397. lapjain írt, nem reflektálok, mert személyeskedik. Egy mondatát azonban, a tárgyi igazság érdekében, nem hagyom szó nélkül.

Imre Sándor ezt írja: „Nem én (Imre Sándor) leszek az oka annak sem, ha válasza alapján valaki azt találja sejteni, hogy a pályakérdést ő maga tűzte ki magának, vagy a kitzítésben része volt“. (Erd. Muz. 397. l.)

Ezen gyanúsítással szemben *határozottan kijelentem, hogy a pályakérdést nem én tűztem ki magamnak, sőt kitzítésében részem sem volt.*

Békefi Remig.